

VIGILIA

2002 / 1

Keresztény századok – a 18. század

KALMÁR JÁNOS: III. Károly és Magyarország

BÁRTH DÁNIEL: Újjáépítés és reform

KNAPP ÉVA–TÜSKÉS GÁBOR: Magyarország – Mária országa

PINTÉR MÁRTA ZSUZSANNA–VARGA IMRE: Nemzeti múltunk
drámák tükrében

FERENCZI LÁSZLÓ: Sándor István

Bengi László, Gerold László és Móser Zoltán írása

Mészöly Miklósról

Mohás Livia regényrészlete

Beszélgetés Mészöly Miklóssal

LUKÁCS LÁSZLÓ:	Szép szóért	1
----------------	-------------	---

KERESZTÉNY SZÁZADOK – A 18. SZÁZAD

	Wortleyné, született Montagu Mária	2
	magyarországi utazása 1717-ben	2
KALMÁR JÁNOS:	III. Károly és Magyarország	5
BÁRTH DÁNIEL:	Újjáépítés és reform	9
KNAPP ÉVA–		
TÜSKÉS GÁBOR:	Magyarország — Mária országa	17
PINTÉR MÁRTA ZSUZSANNA		
–VARGA IMRE:	Nemzeti múltunk drámák tükrében	26
FERENCZI LÁSZLÓ:	Sándor István	38

Szerkesztette: Ferenczi László

SZÉPÍRÁS

GEROLD LÁSZLÓ:	A drámaíró Mészölyről	44
BENGI LÁSZLÓ:	„A történeteknek nincs végük...”	48
MÓSER ZOLTÁN:	Emlékek, foszlányok, repedések	51
KÁLNAY ADÉL:	Ima (<i>vers</i>)	55
SAJGÓ SZABOLCS:	kérdésmorzsák; mindez mire (<i>versek</i>)	56
MOHÁS LÍVIA:	Jessze fája (<i>regény; részlet</i>)	58

BESZÉLGETÉS

ANDRZEJ SZULC:	Mészöly Miklóssal	66
----------------	-------------------	----

MAI MEDITÁCIÓK

TANDORI DEZSŐ:	A köztes tér	70
----------------	--------------	----

KRITIKA

SZÜTS ZOLTÁN:	Kenyeres Zoltán: Etika és esztétizmus	73
---------------	---------------------------------------	----

SZEMLÉ

(a részletes tartalomjegyzék a hátsó borítón)	75
---	----

A 43., 47. és 50. oldalon Vásárhelyi Kata művei

Szép szóért

Még akkor is összerezzenünk, és riadtan húzódunk félre, ha nem részei, csupán szem- és fültanúi vagyunk egy veszekedésben végződő összezördülésnek, családban vagy baráti társaságban, munka- vagy szórakozóhelyen, futballmeccsen vagy egyszerűen csak az utcán. A vita egyre hangosabbá válik, egyre durvább szavak röpködnek a levegőben, az indulatok dühödt fenevadak módjára csapnak össze. Sokszor leírták már a nemegyszer tragédiában végződő kocsmai verekedéseket: a mindenki harca mindenki ellen káoszát.

Manapság mintha országos méreteket öltene az eldurvult hangneme: a sajtó és a társadalom nyilvánosságában. Elharapódzóban van a gyűlölet közbeszéde.

Számos mozgalom indult az utóbbi időben: környezetünk vagy éppen a közélet tisztaságáért, a helyes és szabatos magyar nyelvhasználatért. Némelyik kezdeményezésből törvény is született, másokat társadalmi szervezetek támogatnak és terjesztenek. Eljött az ideje annak, hogy szót emeljünk a gyűlölködő, ellenséges indulatokkal teli, a másikat, másokat mocskoló közbeszéd ellen is. A szólásszabadság a demokrácia nagy vívmánya. De a közösséget pusztító erővé válik, ha törvények nem szorítják korlátok közé: törvény védi a személyiségi jogokat, törvény tiltja a fajgyűlölő, a közösség izgatására alkalmas megnyilatkozásokat.

A tilalomfák azonban még nem teszik kultúrálttá a társadalmi érintkezést. Vannak országok, amelyekben már az iskolásgyerekeknek tanítják a vitatkozás szabályait: hogyan kell érvelni, a másik kijelentéseit mérlegre tenni, megbírálni, cáfolni, érvre érvvel válaszolva, nem pedig indulattal. Eszméikkel, felfogásokkal úgy megmérkőzni, hogy közben feltétlenül tiszteltben tartjuk azt a másik embert, akinek felfogása eltér a miénktől.

A magyar hírközlő eszközökben a társadalom nyilvánosságához szóló-író emberek egy részének mintha ismeretlen volna az effajta vitakultúra: nem járták ki a jóízlés iskoláját, nem vállalják a „sportszerű viselkedést”, a humánus érintkezés elemi szabályait. Egyetlen céljuk van: megsemmisíteni, lejáratni, nevetségessé tenni ellenfelüket, s ennek érdekében nem fukarkodnak a másikat sértő, becsmérlő jelzőkkel. Pedig: az ismert mondás szerint „a stílus maga az ember”. Aki szellemesnek szánt, valójában alantas szófordulatokkal, kijelentésekkel döfi le vitapartnerét, az önmagát bélyegzi meg.

A gyűlölködő, szavakkal gyilkoló hangneme egyre jobban elharapódik a közbeszédben. Lassan hozzá is szokunk már, ahogyan a rablótámadásokról, terrorcselekményekről, bombázásokról szóló napi hírekhez. De hozzá lehet-e szokni a háborúhoz? Hiszen egymás ellen sose boldogulhatunk. Csak egymással összefogva.

WORTLEYNÉ,
SZÜLETETT
MONTAGU MÁRIA

Magyarországi utazása 1717-ben

Pétervárad, 1717. jan. 30.

Wortleyné ismeretlen grófnénak magyarországi utazásáról írt levelét az alábbi kiadás alapján közöljük: *Régi utazások Magyarországon és a Balkán félszigeten, 1054–1717.* Összegyűjtötte és jegyzetekkel kísérte: Szamota István. Franklin Társulat, Budapest, 1891, 447–453. Egy későbbi levelében így emlékezett utazására: „Most olyan útazást tettem meg, a minőre a görög császárok ideje óta keresztvény ember még nem vállalkozott...”

Kedves nővérem, végre valahára egész családommal szerencsésen és jó egészségben megérkeztem Péterváradra. Oly keveset szenvedtünk az időjárás szigorától (mely ellen meleg bundákkal jól el voltunk látva) és az előregondoskodás folytán, mindenütt oly türethető ellátásban és fogadtatásban részesültünk, hogy alig állhatom meg nevetés nélkül, ha ez utazásról alkotott rémséges eszmékre visszaemlékezem. Ezeket pedig bécsi jó ismerőseim gyöngéd érzelmei kifolyásának tartom, mivel ily úton-módon akartak a tél folyamára visszatartóztatni. Azt hiszem, nem leszek alkalmatlan, ha rövid leírást közlök utazásomról, melyet előtted teljesen ismeretlen országon keresztül tettem meg, hiszen magok a magyarok is csak nagy ritkán választják ez útirányt, hanem általában a Dunát használják. Szerencsénkre a szokottnál enyhébb időjárás nagyon kedvező volt, hogy a kocsikat szántalpakra kellett helyeztetnünk, ezután oly gyorsan és könnyen utaztunk, mint a legelső rangú személyposta.

Másnap Győrbe érkeztünk, hol — miután W. úr a kormányzót megérkezésünkről előre értesítette — a város legjobb házába szállásoltattunk be. A helyőrség tisztelgett, házuk elé őrséget rendeltek és egyéb tiszteletnyilvánításban részesítettek. A kormányzó és a többi tisztek azonnal fölajánlották szolgálatukat W. úrnak. A temesvári püspök is meglátogatott bennünket és udvariasan fölkért, hogy másnap nála ebédeljünk, mivel pedig utazásunk sürgőssége miatt ajánlatát el nem fogadhattuk, néhány kosár téli gyümölcsöt, különféle magyar borokat és egy frissen lőtt szarvasünet küldött ajándékba. E főpap igen nagy tekintélynek örvend országában és az ősrégi Nádasdy- (Nadasti) családból származik, mely e királyságban már régi időktől fogva nagy szerepet játszik.¹ Igen udvarias, nyájas, kedves öreg úr, magyar nemzeti ruhát és övig érő tisztességes fehér szakállat visel.

Győr jól megerődített vár és hosszú ideig a Török- és Németbirodalom határa volt. (...) A székesegyház szép és nagy, ez a város egyetlen nevezetessége. Komáromot a folyam túlsó partján hagyva, jan. 18-án Neszmély (Nosmuhl) nevű kis faluba érkeztünk, hol csak nagy

¹Nádasdy László — a Wesselényi-féle összeesküvésben való részvétel miatt, 1671. ápr. 30-án lefejezett Nádasdy Ferencz fia — 1710-ben lett csanádi püspökké.

ügygyel-bajjal találhattunk szállást. E hely és Buda közt két napig a világ legszebb rónaságán úsztunk keresztül. E róna oly sík, mintha ki volna kövezve és a mi fő, szerfölött termékeny, azonban nagyobbbrészt pusztá, elhagyott és műveletlen, mit a hosszadalmas török háborúk és a protestáns vallásnak Lipót császár által elrendelt barbár üldözése miatt kiűtött legkegyetlenebb polgárharczok okoztak. Lipót császár a természet által rendkívüli kegyességgel és könyörületességgel volt megáldva, azonban a jezsuiták körmei közé kerülván, sokkal kegyetlenebb és hűtlenebb lett szegény magyar alattvalói iránt,² mint a török a keresztyének iránt; minden lelkiismeretmardosás nélkül megszegte koronázási esküjét és a közokiratokban számtalanszor ünnepélyesen adott szavát. Valóban nincs a világon szomorúbb, mint Magyarországon útzni,³ kivált, ha meggondoljuk, hogy hajdan a lehető legnagyobb virágzásnak örvendett és ma ily nagy területen embert is alig láthatni.

²„He was more cruel and treacherous to his poor Hungarian subjects, than ever the Turk hasbeen to the Christians.”

³„Indeed nothing can be more melancholy than, in travelling through Hungary.”

Jan. 22-én Budára, a hajdani magyar királyok székhelyére érkezünk; a királyi palota, mely egykor Európa legszebb épületeinek egyike volt, most teljesen rom, a legutóbbi ostrom óta csupán az erődítményeket állították helyre. A nagyérdemű kormányzó, gr. Ragule, azonnal értünk jött és saját kocsiján házába vitt, hol felesége a lehető legnagyobb udvariassággal fogadott és kitünő ellátásban részesített. Buda a Duna déli oldalán levő alacsony hegyre épült. A vár magasabban áll, mint a város, a várból igen szép kilátást élveztünk. A falakon kívül számos apró házak, vagyis jobban mondva kunyhók tömege áll, melyet Ráczvárosnak neveznek és teljesen ráczok lakják. A kormányzó állítása szerint e nép 12 000 harczost állíthat síkra. Városaik nagyon furcsa külsejűek, házaik egymástól bizonyos távolságban és szép sorban állnak, messziről úgy néznek ki, mint a régi divatú sátrak.

Budát először a Nagy Szolimán szultán 1526-ban foglalta el, a következő évben azonban I. Ferdinánd cseh király visszavette. Szolimán azután árulás útján ismét visszakapta és János magyar királynak ajándékozta, kinek halála után, mivel fia még csecsemő volt, Ferdinánd ostrom alá fogta, az anyakirályné kénytelen volt Szolimánt segítségül hívni. Szolimán csakugyan fölmentette az ostrom alól, azonban a várat török helyőrséggel rakta meg, a királynét pedig máshová küldte, így került Buda 1541-ben török kézre. A későbbi időkben sikertelenül ostromolták: a brandenburgi őrgróf 1542-ben, gr. Schwarzenberg 1598-ban, Ruszwurm (Rosworm) tábornok 1602-ben, a lotaringiai herczeg 1684-ben, végre ez utóbbi 1686-ban, makacs ellenállás után visszafoglalta, Abdi (Apti) pasa az ostrom hevében utolsó perczig küzdött. E város elvesztése oly jelentékeny volt és annyira elkésérítette a törököket, hogy a következő évben letették IV. Mohamed szultánjokat.

Utunkat jan. 23-án folytatva, Adonyon (Adam) és Földváron (Todowar) áthaladtunk, a török uralom alatt mindkettő jelenté-

keny volt, ma azonban romokban hever. Néhány török város romjaiból ki lehet venni hajdani állapotukat. Az ország e részét erdők borítják és emberek alig látogatják. Hihetetlen nagy számú vad madarakat láttunk, melyek a puskától nem háborgatva, csendes nyugalomban sokáig élnek.

Jan. 25-én Mohácsra értünk, melynek közelében Lajos magyar király hadseregét és életét veszttette, ugyanis Szolimán tábornoka, Balybeus elől menekülve, egy patakon akart átugratni, azonban belefuladt. A mohácsi ütközet útát nyitott a törököknek Magyarország szívébe. Nem szándékozom ama apró falvakat fölsorolni, melyeken áthaladtunk, annyit azonban mondhatok, hogy minde-nütt volt meleg kemence és élelmiszerekben, különösen vaddisz-nó- és egyéb vadhúsban sehol sem szenvedtünk hiányt. A Ma-gyarországban lakó kevés nép elég jól él, pénzek ugyan nincs,⁴ azonban az erdők és mezők bőségesen szolgáltatják az eleséget; minden szükségletet és lovat ingyen kellett szolgáltatniok, W. úr azonban nem akarta a szegény népet megkárosítani, hanem min-dennek teljes értékét megfizette. Annnyira meglepte őket e szokatlan és váratlan nagylelkűség, hogy távozásunkkor néhány fácskát és más hasonlót adtak ajándékba. Ruházatok igen kezdetleges, csupa birkabőrből készül, még a sapka és csizma is.

26-án a befagyott Dunán átkeltünk és a túlsó parton Veterani tábornokkal találkoztunk, ki igen udvariasan meghívott bennün-
ket, hogy az éjszakát a néhány mérföldnyire levő kis kastélyban
töltsük, mivel Eszékig még jó egy napi útát kell megtennünk. Biz
ez igaz volt, az erdők a bennök tanyázó farkasok miatt szerfölött
veszélyesek. Mind az által teljes épségben megérkeztünk Eszékre,
hol egy napig maradtunk és Belgrádba futárt küldtünk a pasá-
hoz; Eszék nem nagy, de kitűnően megerősített város. A török
uralom alatt igen gazdag és népes kereskedő város volt. Eszék a
Dunába ömlő Dráva mellett fekszik, hídja hajdan a világ egyik
legérdekesebb építménye volt, hossza 8 000 lépés és az egész híd
tölgyfából épült. Lesly gróf 1685-ben fölgújította, a törökök
ugyan újra fölépítették, azonban már 1687-ben elhagyták. 28-án
Vukovárra (Bocorwar), a leírt módon épült nagy rácz városba ér-
keztünk. Itt X. ezredessel találkoztunk, ki nem akarta megenged-
ni, hogy máshol mint az ő házában szálljunk le. Itt találtuk felesé-
gét, egy szép magyar hölgyet, unokahúgát és két leányát, kikkel
csakhamar megismerkedtünk. A magyar hölgyek sokkal szebbek,
mint az ausztriaiak. Az összes bécsi szépségek Magyarországból ke-
rülnek ki.⁵ A magyar nők általában szép testalkatúak és igen illedel-
mesen öltözködnék. E hölgy vörös bársony ruhát viselt, mely nagy-
szerűen simul testéhez. A ruhaújjak szintén feszesen szorítják a ka-
rokat és a ruhadereket elől, két sor arany-, gyöngy- és gyémántgom-
bok tartják össze. Itt pompás ebéddel vendégelték meg, a társalgás
igen művelt és kellemes volt. E darabig el is kísérték bennünket.

⁴„The few people that
inhabit Hungary, live
easily enough; they have
no money.”

⁵„All the Vienna
beauties are of that
country.”

III. Károly és Magyarország

KALMÁR JÁNOS

1956-ban született Budapesten. Történész, az ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszékének docense.

A Habsburg leányág trónöröklési joga

Történelmi előzmények

Az 1722 júniusára Pozsonyba összehívott magyar országgyűlés első döntéseként a rendek egyöntetűen elfogadták a Habsburg-ház nőági örökösödési jogát. Ennek alapján született meg az 1723. évi 1–3. cikkely, mely a Habsburg leányág trónöröklési jogát törvényerőre emelte a dinasztia házi törvényében szereplő azon kiegészítéssel, hogy a további uralkodók a Magyar Királyságot (a Szent Korona országait) az uralkodóház többi örökletes országával és tartományaival együtt „feloszthatatlanul és (azoktól) elválaszthatatlanul, kölcsönösen és együttesen” öröklik és birtokolják.

A Habsburg Birodalom más örökös országai és tartományai — köztük Horvátország és Erdély is — már ezt megelőzően elfogadták az uralkodóház trónöröklési jogának leányági kiterjesztését, ám az idézett kiegészítés egyedül a magyar országgyűlés által elfogadott törvényszövegbe került be, méghozzá a hazai rendek kívánságára. Márpedig a 18. század első évtizedének hazai eseményei után ez nyilvánvalóan meglepő fordulatnak számított. A törvényerőre emelt kívánság a Habsburg Birodalom országait — köztük Magyarországot — éppúgy kötelezte, mint az uralkodójukat. Az előzőeknek az egymástól való elválaszthatatlanságba kellett beletörődniük, az utóbbi számára pedig az általa uralt területekkel való rendelkezés korlátozását jelentette. A törvény tehát a perszonalunió helyett formálisan is elismerte a valóságosan létező uniót. Ez azért meglepő, mert annak előtte a rendek minden realitás ellenére ragaszkodtak a perszonalunió elvéhez, hiszen ez szolgálhatott egyedüli jogalapként Magyarország intézményi önállóságának igényléséhez. Az e téren ekkor bekövetkezett változás csak az előzmények ismeretében válhat érthetővé.

A 18. század második évtizedének kezdetén a magyarországi rendek kedvező tapasztalatokat szerezhettek a Habsburg-uralomról. Az 1711 óta magyar királyként regnáló III. Károly ugyanis maradéktalanul megtartotta a szatmári megállapodás pontjait, melyek ratifikálását — a Rákóczi-szabadságharc reménytelen katonai helyzetét és az 1711-ben még zajló spanyol örökösödési háború miatti külpolitikai érdekeket figyelembe véve is — a bécsi kormányzat nagyvonalú lépésének kell minősítenünk. E dokumentum a felkelőket személyükre és javaikra nézve teljes kegyelemben részesítette, a kuruc hadseregben a tiszti rangra emelés révén szabados státust szerzett egykori jobbágyságnak kiváltságát tiszteletben tartotta, s kilátásba helyezte a rendi sérelmek orvoslását.

Igaz, nem esett szó a megállapodásban az 1705-ben Szécsényben a felkelők által létrehozott rendi szövetségről, a konföderációról, vagy az 1707. évi ónodi trónfosztásról, s Rákóczit is csak mint magánembert említette. Mindezeket azonban irreális lenne elvárni, tekintettel az uralkodóház katonai fölényére és az 1687. évi országgyűlés azon végzésére, mellyel a magyar rendek elfogadták a Habsburg-ház fiúági örökletes királyságát. S minthogy akkor lemondtak az Aranybullának jogtiprás esetén nekik az uralkodóval szembeni ellenállás törvényes lehetőségét biztosító záradékáról is, a bécsi kormányzat éppen a hatályos magyar törvényekre hivatkozva tekinthette „rebelliónak” a szabadságharcot. Az ónodi kuruc országgyűlés igyekezett ugyan semmissé tenni az 1687. évi döntést, ez azonban a királyhű rendek távolléte miatt csak részleges diétának volt tekinthető, s az ott részt vevő nemesek egy része sem értett egyet a Habsburg-ház trónfosztásával, amit csak az ellenzék egyik hangadója, a Turóc megyei követ lekaszabolása után szavaztak meg. Az ugyanott, ilyen légkörben jóváhagyott nemesi adózás mind több nembest tántorított el Rákóczitól és a szabadsághartól.

I. József intézkedései

1708-ban I. József király országgyűlést hívott össze, s a következő évben megszüntette a visszafoglalt területek birtokügyeiért felelős Budai Kamarai Adminisztrációt, ezen ügyek intézését a Magyar Kamarára bízva. A bécsi kormányzatnak így módon sikerült kiiktatnia a magyar nemesi elégedetlenség lényeges elemeit, miközben a szabadságharc eredményes folytatásához nélkülözhetetlen fejedelmi hatalom kiépítésére törekvő Rákóczi nemesi ellenzéke megnőtt, részint az ónodi határozatok, részint pedig az 1708-ban hozott azon döntés következtében, mellyel a mindvégig oldalán harcoló jobbágykatonák feletti földesúri hatalmat kívánta korlátozni. Mindezek együttes következménye volt, hogy a kuruc tábor nemeseseinek döntő többsége 1711 tavaszán készségesen elfogadta a szatmári megállapodásban szereplő ígéretek.

III. Károly trónra lépése 1711-ben

Az éppen trónra lépett III. Károlynak kétségtelenül feltett szándéka volt, hogy bizalmat ébresszen az udvar iránt Magyarországon. Saját kezűleg vetette papírra a következőket: „Az az óhajom, és főként arra kell ügyelni, hogy ezzel a nemzettel nagyobb megértéssel bánjanak, s elejét kell venni azon panaszának, hogy a németek elnyomják. Meg kell mutatni nekik (ti. a magyaroknak), hogy éppúgy megbízom bennük, mint a többiekben, s hogy becsülöm őket. Az ottani vezénylő tábornokoknak szigorúan hagyják meg, hogy a lehető legjobb rendet tartsák fenn ebben az országban, és ne tűrjék a visszaéléseket. Meg kell mutatni a magyaroknak, hogy teljes igazságossággal és szeretettel kívánjuk kormányozni őket.”

Az uralkodó első intézkedései igazolták is e szavak komolyságát: 1712 tavaszára országgyűlést hívott össze, magyar királlyá koronázása alkalmából hitlevelet adott ki, s Esterházy Pál nádor halálát követően újra betöltötte e méltóságot. A szatmári megállapodás ígéretei pedig törvényekké lettek.

Az 1722-es pozsonyi diéta

Amikor tehát 1722-ben a pozsonyi diéta napirendjére került az a kérdés, hogy Magyarország nőágon is a Habsburgok örökös királysága legyen, az előző évtized kedvező tapasztalatai döntőnek bizonyultak az egyhangú állásfoglalás kialakításakor. A dinasztia melletti kitartás szándékát erősítették az udvar külpolitikai sikerei is: az 1716–17. évi török elleni eredményes háború, s az azt lezáró pozsareváci (passarowitzi) béke nemcsak teljessé tette Magyarország oszmán uralom alóli felszabadítását, hanem még ki is terjesztette a Balkán irányába a Habsburgok fennhatóságát. A birodalom ezt megelőzően — a spanyol örökösödési háború eredményeként — Dél-Németalföld, a Nápolyi Királyság és Lombardia megszerzésével nemcsak területileg, hanem nemzetközi politikai súlyát tekintve is gyarapodott. Ha tehát a Rákóczi-szabadságharc idején már bebizonyosodott, hogy a nemzeti függetlenség kivívásához hiányoznak a külső feltételek — hiszen még a Habsburgokkal szemben álló nagyhatalmak sem nyújtottak folyamatosan számottevő segítséget, s nem ismerték el független ország fejedelmének Rákóczit —, úgy a török elleni újabb háború sikere egy olyan, katonailag is erős nagyhatalomhoz való tartozás előnyeiről győzhette meg a rendeket, amelyek képesek megvédeni az országot a külső támadástól, mindenekelőtt a még hanyatló voltában is félelmetes Oszmán Birodalomtól.

A leányági trónöröklés jelentősége

Ezért vétették hát bele a Habsburgok trónöröklését szentesítő *Pragmatica Sanctio*ba 1722-ben a hazai rendek, hogy Magyarország a dinasztia egyéb országaitól és tartományaitól „feloszthatatlanul és elválaszthatatlanul”, azokkal együtt öröklődjék. Márpedig III. Károly hosszú ideig gyermektelen házassága, majd pedig egyetlen fiának még csecsemőkorban bekövetkezett halála az uralkodóház fiúágon való kihalásának veszélyét hordozta magában. Ennek bekövetkezése esetén az 1687. évi törvény értelmében királyválasztó országgyűlés összehívását kellett volna kezdeményezni. A belső békét és az ország határainak biztonságát, valamint a kormányzás hatékonyságát tekintve amúgy sem találhattak volna megfelelőbbet a Habsburgoknál a földrajzi közelségben eséllyel pályázó idegen uralkodócsaládok közül, nemzeti király megválasztásához pedig hosszú ideig tartó pártoskodáson, belviszályon át vezetett volna az út, aminek következtében a meggyengült ország trónjára mégis valamelyik, a magyar koronára áhító erős külföldi dinasztia került volna, mindenekelőtt fegyveres erejére támaszkodva. A horvát rendi gyűlés, a *sabor*, a szabad királyválasztás esetére — éppen a polgárháborús veszélyre hivatkozva, valamint Lengyelország elrettentő példáját emlegetve — már 1712-ben úgy határozott, hogy amennyiben III. Károlynak nem lenne fiú örököse, a trónutódlási jogot terjesszék ki a nőágra. Ez is megfontolandó körülményként játszhatott szerepet 1722-ben.

Másrészt viszont az is nyilvánvaló, hogy a szatmári megállapodás és a nőágra kiterjesztett *Pragmatica Sanctio* magyarországi törvénybe iktatása között eltelt évtized végső soron mégiscsak az

uralkodói hatalom súlyának növekedését eredményezte a rendek rovására. Sem az 1716-17. évi háborúban az oszmánoktól visszafoglalt Temesközt, sem pedig a terjeszkedés következtében immáron szerepét veszített határőrvidéket nem csatolták vissza Magyarországhoz, hanem központi hatóságok irányítása alá helyezték. A szatmári megállapodásban a protestánsoknak megígért szabad vallásgyakorlatot az 1715. évi 30. törvénycikkely már korlátozta, s még nagyobb mértékben tette ezt az első ízben 1731-ben kiadott *Carolina Resolutio*, mely újra csak az 1681. törvényben felsorolt településeken engedélyezte nyilvános vallásgyakorlatukat, s lelkészeiket katolikus főesperesi felügyelet alá helyezte. Ugyanazon évben az elhalálozás következtében megüresedett nádori szék betöltése céljából sem hívott össze nádorválasztó országgyűlést az uralkodó, hanem a trónörökös Mária Terézia számára kiszemelt férjjelöltet, Lotharingiai Ferencet állította helytartói minőségben az ország élére.

A hatalom gyakorlásának ez a Szatmár utáni módja mégis elfogadható volt a rendek számára. Az utóbbi évtizedek békéje, a hagyományos katonai pályafutás mellett, megcsillantotta számukra az ígéretes hivatali előrelépés lehetőségét is a bővülő számú központi és megyei intézményekben. A török kiűzésével az ország nagy kiterjedésű középső részén tág tere nyílt a földbirtokszerzésnek, a termelt felesleg piaci értékesítésére pedig jó feltételeket kínáltak az iparilag fejlett örökös tartományok. A birtokos nemesiség számára elkönnyvelhető eredmények miatt — a további jobbágyi elvándorlással és a hajdú kiváltság megszerzésével szemben fellépő hatékony államhatalmat is beleértve — az adott keretek kívánatosnak tűntek a kiváltságosak számára a jövőre nézve is. Mindezek változatlan fenntartását illetve esetleges kiterjesztését azonban csak a nagyhatalmi helyzetét és területi kiterjedését megőrző Habsburg Birodalomhoz való tartozástól remélhették, attól, amelyik nemcsak gazdasági, hanem egyszersmind diplomáciai-katonai tényező is. Az elszakadás szándéka jó két emberöltőn át ezért nem jelentkezett még olyan, a dinasztia számára kritikus helyzetben sem, mint amilyen az 1741. évi porosz támadás volt, amikor lényegében a magyar rendeken fordult meg az uralkodóház sorsa, akik a Habsburg Birodalom megmentése érdekében tett látványos pozsonyi megajánlási gesztusukért még ellenszolgáltatást sem igényeltek.

Mindez visszamenőleg igazolta a Rákóczi-szabadságharcnak legmaradandóbban a szatmári kompromisszumban kifejeződő eredményességét. A felkelés ugyanis ezáltal érte el a maximumát annak, amire az adott kül- és belpolitikai erőviszonyok közepette a korabeli Magyarországnak egyáltalán lehetősége volt: a török kiűzése után, a 17. század végén, a Habsburg Birodalomba szerencsétlenül, nagyon alávetetten megkezdett beillesztésének korrekcióját. S hogy ez a 18. századi, második kísérlet immáron sikeres volt, azt leginkább az éppen ekkor kezdődő, minden téren megnyilvánuló, egyre ütemesebbé váló fejlődés igazolja.

Újjáépítés és reform

Egyházi törekvés a vallásos népelet újjászervezésére Patachich Gábor kalocsai érsek idején (1733–1745)

1976-ban született Kalo-
csán. A kecskeméti piarista
gimnáziumban érettségizett.
Az ELTE BTK-n történelem-
etnográfus diplomát szerzett.
Jelenleg az ELTE BTK Magyar és
összehasonlító folklorisztika
doktori iskolájának PhD
hallgatója.

¹Peter Burke: *Népi kultúra
a kora újkori Európában.*
Szóladvég Kiadó –
Hajnal István Kör,
Budapest, 1991, 245–285.

A nyugat-európai történetírásban elterjedt és gyakran hivatkozott vélekedés szerint a 16–17. századi egyház meghatározó szerepet játszott a mindennapi vallásos élet alapjait megszabó intézkedések meghozatala, illetve a népi kultúra némely hagyományosnak tekinthető megnyilvánulásának visszaszorítása terén.¹ Az elmélet magyarországi adaptációja számos ismert akadályba ütközik. Ezek közül a legfontosabb, hogy a 16–17. századi népi hitélet és vallásos képzetek vizsgálatához rendkívül kevés forrásanyag áll rendelkezésünkre. A hódoltsági területek efféle viszonyairól szinte kizárólag csak áttételesen, leginkább a missziós jelentések szűkszavú megjegyzéseiből értesülhetünk. A forráshiány mellett meghatározó tényező, hogy az említett századok hazai egyházszerkezeti viszonyai mindössze az ország töredék részén tették lehetővé a reformokat jelentő intézkedések meghozatalát, míg azok életbe léptetése sokszor még itt sem sikerült. A vallásos népelet reformja a legtöbb hazai egyházmegyében áttolódott a törökör utáni évszázadra.

A kalocsai érsekség a 18. század első harmadában

A török hódoltság és a rákövetkező vallási színezetű háborúk viharai következtében romokban heverő kalocsai érsekség² egyházi szervezetének, belső rendjének és népi hitéletének helyreállítása meglehetősen lassú, hosszan elhúzódó folyamat keretében ment végbe. Az újjáépítést jó néhány súlyos tényező hátráltatta. Közülük kiemelkedik a településhálózat nagyfokú pusztulása, a rendkívül alacsony népsűrűség, valamint az érseki javadalmak lassú vissza-
szolgáltatása és az ezzel járó fokozott pénzhiány.

A kánonilag egyesített kalocsai-bácsi főegyházmegye 18. század eleji főpásztorainak súlyos gondjai némiképp eltértek azoktól a más hazai egyházmegyékben felmerülő kérdésektől, amelyekre a történetírásban ellenreformációként, katolikus megújodásként vagy restaurációként emlegetett törekvések keretében születtek megoldások. A kalocsai érsekekre ugyanis a Trentói zsinat reformjainak meghonosításán, élő gyakorlattá változtatásán túl egyszerűen az elpusztult főegyházmegye szervezeti újjáépítésének küzdelmes feladata is várt, a legkisebb, de egyben legfontosabb egységet jelentő plébániák alapításától a legfelsőbb irányítószervek kiépítéséig bezárólag. E kettős feladat végrehajtásának történeti folyamata jószerével máig feldolgozatlan, annak ellenére,

²A 16–17. századi viszonyokra legújabbban: Molnár Antal: *A kalocsai érsekség a török korban.* In: *Kalocsa történetéből.* Szerk.: Koszta László. Kalocsa Város Önkormányzata, Kalocsa, 2000, 109–156.

hogy az efféle vizsgálatokban — éppen az említett kettősségből fakadóan — különleges egyháztörténeti, művelődéstörténeti és történeti-néprajzi tanulságok rejlenek.

Az alábbiakban annak — a kalocsai érsekség 18. századi történetében kulcsfigurának számító — főpapnak az életét és tevékenységét kíséreljük meg röviden bemutatni, akinek intézkedéseiben egyszerre tetten érhető a vallásos népelet alapjainak, gyökereinek újjászervezésére és a középkorból átörökölt vallási réteg megreformálására irányuló törekvés.

A 18. század első felének egyik meghatározó kalocsai érsekéről, gróf Csáky Imréről szóló monográfia kissé túlbecsüli a bíbornok újjáépítésben játszott érdemeit.³ Kétségtelen, hogy a kalocsai érseki címet 1710–1732 között viselő Csáky idején kezdődtek a telepítések, indult meg a falvak benépesedése és a plébániák helyreállítása. Ekkor készültek az új kalocsai székesegyház tervei is. A Kalocsán magát „pusztán lakó vadembernek” érző Csáky helyett azonban a főegyházmegye és az érseki uradalom irányítása valójában az érsek megbízottjaira maradt. Az általa kinevezett érseki helynökök (Barbácsy Ferenc, Fábry Jakab) végezték többek között az egyházlátogatási körutakat és a plébániák alapítása körüli teendőket, amely tevékenységükről jelentések útján tájékoztatták az egyházmegyéjétől távollévő érseket. Jóllehet az említett vikáriusok szorgalmasan és állhatatosan munkálkodtak, döntéseikkel nem pótolhatták egy helyben lakó, kizárólag az egyházmegyéje gondjaira koncentráló főpásztor hiányát. Az utóbbi jelzőkkel illethető főpap a Csáky örökébe lépő Patachich Gábor személyében érkezett meg Kalocsára.

³Málnási Ödön:
Gróf Csáky Imre
bíbornok élete és kora
(1672–1732).
Kalocsa, 1933, 87–98.

Patachich Gábor élete és főpásztori tevékenysége

A 18. század első felének igen tekintélyes egyházi vezetője 1698-ban született a horvátországi arisztokrata Patachich család sarjaként. Tanulmányait a jezsuiták keze alatt előbb Varasdon, majd a nagyszombati kollégiumban végezte. Filozófiai stúdiumai befejezése után húsz esztendősen Rómába került, ahol a Collegium Germanicum Hungaricum tagjaként teológiát tanult 1718–1722 között. Rómában szentelték pappá 1722 nagyszombatján. A zágrábi egyházmegyébe hazatérve Varasdra helyezték plébánosnak. Egyházi karrierje ettől kezdve gyors ütemben ívelt fölfelé. Két év múlva, 1724-ben kinevezték zágrábi kanonokká, 1729-től pedig már a szerémi püspökséget irányította.

Gróf Csáky Imre bíboros halála után a megüresedett kalocsai érseki szék betöltésére a király Patachich Gábort találta a legalkalmasabbnak. Az új érsek, akinek királyi kinevezése 1733. február 20-án kelt, elődeitől eltérően Kalocsára költözött. Tomori Pál óta erre nem volt példa a kalocsai egyházmegyében. Működésének

első hónapjaiban nyomban üdvös intézkedéseket hozott. Felismerte, hogy a legégetőbb feladatot a megbízható műveltségű alópapság utánpótlása jelenti. Gyors ténykedése következtében a pápai kinevező bullájának megérkezése napján, 1733. november 4-én egyszerre mind a színvonalas papnevelés előmozdítására létrehozott kalocsai Szemináriumot is megnyithatta. Két héttel később az újonnan felállított érseki Szentszék, a *Consistorium* is megtartotta első ülését. 1734 májusa és augusztusa között egy nagyszabású egyházlátogatási körút keretében Patachich személyesen járta végig egyházmegyéje plébániáit. Lehangelő tapasztalatai lázas tevékenységre sarkallták. Új plébániákat szervezett, templomokat építtetett, amiket megfelelő felszereléssel látott el. Mindezekhez anyagi támogatás reményében szüntelenül levelekkel ostromolta a királyt és a Helytartótanácsot. Patachich az érseki székváros régi rangjának visszaállítását is céljának tekintette. Több éves ezirányú törekvésének köszönhetően 1738. augusztus 14-én helyreállította a káptalant és beiktatta az új kanonokokat. A fényes ünnepség összekapcsolódott az 1735 óta nagy anyagi nehézségekkel, de folyamatosan épülő új székesegyház felszentelésének szertartásával.

Patachich látványos alkotásai és eredményei leginkább érsekségének első felében jelentkeztek. 1739 után nem végzett vizitációkat, nem hajtott végre egyházszerkezeti átalakításokat, és jóval kevesebb rendelkezést hozott, mint korábban. Idejének legnagyobb részét hajósi kastélyában töltötte csöndes visszavonultságban. A korábbi lendület megtörésének oka mindenekelőtt a tervei végrehajtásához szükséges anyagi források szűkösségében és egyre súlyosbodó betegségében keresendő. 1745. december 5-én, Bécsben hunyt el. Holttestét hajón hazaszállították és a következő év január 27-én temették el az érseki kriptába.⁴

⁴Michaelis Horváth:

Natales

Archiepiscopatus

Metropolitanae

Colocensis et

Bacsiensis...

Budae, 1746, 192–202.;

Stephanus Katona:

Historia Metropolitanae

Colocensis Ecclesiae...

Colocae, 1800, II.

181–272.; Hegedűs

Antal: Patachich Gábor

kalocsai érsek élete és

restaurációs

tevékenysége.

Kézirat. Budapest, 1954.

A Statuta Generalia és a plébániák rendje

A középkori és kora újkori egyházi élet legfontosabb döntéshozó fórumai, az egyházmegyei, tartományi és nemzeti zsinatok szerepe a 18. században némiképp visszaesett. Az egyházmegyék vezetői nagyrészt a papság összehívása nélkül hoztak határozatokat, tettek intézkedéseket, amelyek ellenőrzését, illetve esetleges kiegészítését a viszonylag gyakori egyházlátogatási körutak alkalmával végezték el.

Patachich Gábor kalocsai működésének kezdetén hamarosan összeütközésbe került Eszterházy Imre esztergomi érsekkel az 1734-ben megrendezett esztergomi tartományi zsinat ügye kapcsán. Eszterházy — a hódoltság időszakának ilyesféle gyakorlatára hivatkozva — a kalocsai érsek suffraganeus püspökeit is meghívta a zsinatra. Patachich a kalocsai érseki tartomány önállóságát, jogait féltve a királynál tiltakozott az eljárás ellen. Végül a

- ⁵Stephanus Katona: i.m. II. 184–199.; Carolus Péterffy: *Sacra Concilia Ecclesiae...* I. Viennae, II. Posonii, II. 423–424.
- ⁶Winkler Pál: *A kalocsai és bácsi érsekség.* Kalocsa, 1926, 35.; Tőle átvéve: Gyetvai Péter: *Egyházi szervezés...* Görres Gesellschaft, München, 1987, 354. és Török József–Legeza László: *A kalocsai érsekség évezrede.* Mikes Kiadó, Budapest, 1999, 30.
- ⁷KÉL I. Vis. Can. Ált. *Statuta Generalia*, 1738.

kalocsai érsek álláspontja győzött: a fennhatósága alá tartozó egyházmegyeiből senki sem jelent meg a zsinaton.⁵

Az érsekek közötti vita során Patachich érvelésében szerepelt, hogy ő maga saját tartományi vagy egyházmegyei zsinatot készült tartani a közeljövőben. Nem kizárt, hogy e kijelentése alapján terjedt el a főegyházmegye történetének feldolgozásaiban a vélekedés, miszerint 1738-ban egyházmegyei zsinatot rendeztek Kalocsán.⁶ A több szerzőnél olvasható megfogalmazás szerint e zsinat alkalmával alkották meg a *Statuta Generalia* című rendelkezésgyűjteményt. Az 1738. évi szinódus nyomát azonban hiába keressük a forrásokban. Úgy tűnik, Patachich érseksége alatt nem tartottak zsinatot Kalocsán. A *Statuta Generalia* Kalocsai Érseki Levéltárban fennmaradt eredeti példányán is világosan olvasható, hogy nem zsinati határozatokról, hanem az általános kánoni vizitáció nyomán kidolgozott rendelkezésekről van szó. („*Statuta Diaecesana Generalia Per Generalem, et Canonicam Visitationem Anno 1738 per Archi-Episcopum Patachich elaborata et publicata in utraque Diaecesi.*”)⁷

A nem túl hosszú, kéziratban tizennégy oldalas *Statuta Generalia* azokat a rendelkezéseket foglalta magában, amelyeket az érsek — az 1734-ben és 1738-ban általa végzett egyházlátogatások alkalmával az egyes plébániák számára adott utasítások közül — általános érvényűnek tekintett. Az 1738. szeptember 16-án kiadott és a plébániák számára elküldött *Statuta* túlnőve eredeti rendeltetésén lényegében az egész 18. századon keresztül a főegyházmegye plébániáinak legfontosabb szabályzatává vált. Patachich utóda, gróf Csáky Miklós érsek idején Barkóczy Sándor érseki helynök, miután 1748–49-ben végiglátogatta az egyházmegye plébániáit, néhány apróbb eltéréstől eltekintve, szóról szóra újra kiadta a rendeletgyűjteményt. Szükség volt erre, hiszen az időközben keletkezett új plébániák számára is el kellett juttatni a statútumokat. A szabálygyűjtemény példányait a plébániákon kötelező jelleggel őrizték, olyannyira, hogy a 18. századi vizitációk kérdéssorában a szükséges anyakönyvek, plébániai könyvek és a *Tridentinum* mellett a *Statuta* meglétére is föltétlenül rákérdeztek. A plébánosok feladatának tekintették, hogy a népet megismertessék a szabályzat rájuk vonatkozó pontjaival. Az 1738-ban kiadott rendelkezéseket később kiegészítették ugyan kisebb, a plébániákra egyénileg rá szabott utasításokkal (mint például Klobusiczky Ferenc érsek 1756. évi vizitációja után), ám az alapszabályzatként funkcionáló *Statuta Generalia* elsődleges érvényessége változatlan maradt. Érintetlenül hagyták az egyébként nagyon akkurátus Batthyány József érseksége (1760–1776) idején is. Az 1763-ban Kalocsán megtartott *Generalis Congregatio* egyéb kérdésekkel foglalkozott.

A plébániai szabályzat önálló arculatának kialakításában nagy szerepe volt Patachichnak, aki arra törekedett, hogy a nagyrészt más egyházmegyékben is ismeretes szabályokat a kalocsai főegyházmegye a helyi viszonyaiból adódó jellegzetességeire alkalmazza. Az akkurátus érsek szabályzata szinte lefordította, kézzelfoghatóvá tette a romjaiból felépülő egyházmegye papsága és hívei számára az egyetemes egyházi rendelkezéseket. A forrás elemzésével lehetőségünk nyílt az egyházi irányítás, az egyházi elit hivatalos elvárásainak, szabályozó mechanizmusának vizsgálatára. E szabályok és rendelkezések betartásának, alkalmazásának és megvalósulásának folyamata pedig más források, elsősorban az egyházlátogatási jegyzőkönyvek tükrében kutatható. Nem kétséges azonban, hogy a *Statuta Generalia* sokszor apró részletekbe menő utasításai önmagukban is magukban hordozzák azokat az adatokat, amelyek a 18. századi művelődéstörténet, népi vallásosság és mindennapi élet megismeréséhez járulnak hozzá. Ezek bemutatása és részletes elemzése egy önálló tanulmány feladata. A következőkben mindössze a szabályzat tartalmának rövid felvázolására vállalkozunk.

A Statuta Generalia rövid tartalmi ismertetése

A *Statuta Generalia* különféle ájtatossági gyakorlatokra és kultuszformákra vonatkozó rendelkezésekkel kezdődik. Az érsek szabályozta a vecsernyék és litániák megtartásának időpontját, az Újhold vasárnapi és a nagyböjti pénteken szokásos körmenetek vezetésének lehetőségét. Szorgalmazta, hogy a templomokban év végén hálaadó istentiszteletet tartsanak. A temetőkkel kapcsolatban előírta, hogy azokat évente tisztítsák meg a gáztól, és lássák el fészületekkel.

A rendelkezés kitért a harangozás kérdésére, amelynek pontos rendjét a plébánosok írták elő a harangozónak. A halottakért reggel, délben és este harangoztak, de föltétlen napkelte után és napnyugta előtt. A szabályzat kötelezővé tette a vihar elleni harangozást, sőt Szent György naptól Szent Mihályig az esti harangszó után a nagyharang megkondítását is előírta a kedvező időjárás érdekében.

Patachich fontosnak tartotta a templomok eszközállományának kiszélesítését is. Pontosan felsorolta a sekrestyék számára kötelezően beszerezendő liturgikus használati tárgyakat. A sekrestyében tartott táblára a plébánosoknak gondosan föl kellett jegyezni a szomszédos plébániákra templombúcsúk alkalmával vezetett menetek, *processiók* időpontját. Kötelezővé tették a templomi gyóntatószékek fölállítását, miután világiak, főként asszonyok gyóntatását tilos volt a sekrestyében végezni.

A szabályzatban a társadalmi élet és szokások szempontjából

következményekkel járó tilalmak is helyet kaptak. Nagyobb ünnepeken nem nyithattak ki a boltok és mészárszékek, egyéb vásár- és ünnepnapokon csak az istentisztelet ideje alatt kellett bezárniuk. Az istentiszteletek előtti időszakban mindenféle kocsmai zenélést, hangos mulatozást megtiltottak. A rendelkezés ellen vétőkre tizenöt és harminc dénár közötti büntetést szabtak ki. Történeti-néprajzi szempontból fontosak a főként a katolikus délszlávoknál jelentkező eljegyzés körüli helytelenségek, illetve a lakodalmi és egyéb táncalkalmakkor jelentkező kihágások tiltó megfogalmazásai.

A plébános mellett fontos szerepet töltöttek be a vallásos életben más egyházi szolgálatban álló személyek is. Az érsek az egyházfira és a községek vezetőségére vonatkozóan egyaránt utasításokat adott elsősorban a templom és a plébánia javadalmai, pénzügyei kapcsán. Ennek keretében aprólékosan szabályozta és egysegesítette a stóladíjakat. Művelődéstörténeti tanulságokat rejtenek azok a pontok, amelyek a kántor és a tanító adatait, jövedelmét, illetve a tanítás és a különféle egyházi feladatvállalások terén jelentkező kötelességeit veszik sorra.

A szabályzat a hívekre vonatkozóan a húsvéti gyónás és áldozás, a vasárnapi misehallgatás, a környező helységek templombúcsúira vezetett menetekben való aktív, nagyszámú részvétel, a korai gyerekkeresztelés, a gyermekek hittan- és iskolai oktatása, a paplak karbantartása és a plébániai földek kezelése tekintetében fogalmazott meg elvárásokat.

A *Statuta Generalia* záró fejezete a plébánosokra, illetve a plébániák egy részét vezető, leginkább a ferencesek köréből kikerülő adminisztrátorokra, azaz helyettes plébánosokra vonatkozó rendelkezéseket tartalmazza. Ezek közül figyelemre méltók a hitoktatásra, hitelemzésre és ájtatossági gyakorlatokra irányuló utasítások. A szabályozás a plébános és a helységek nem katolikusok lakosainak viszonyára is kitért. A hívek közül huszonnégy forintos büntetés terhe alatt vétett az, aki katolikus létére nem katolikus-hoz adta szolgálatba gyermekét.

A *Rituale Colocense* és a *liturgia rendje*

A viszonylag rövid *Statuta Generalia* rendelkezéseivel természetesen nem fogta át az egyházi élet egészét. Hiányoznak belőle például a részletes liturgiai utasítások. Ezek számára önálló szertartáskönyv állt rendelkezésre, amelyet ugyancsak 1738-ban jelentetett meg az érsek.⁸ A Budán nyomtatott *Rituale Colocense* rubrikái aprólékos utasításokkal látták el az egyházmegye papságát többek között a szentségek kiszolgáltatása, a szentelmények körüli különféle teendők, az egyes körmenetekkel járó szertartások lefolytatása és az ördögűzések elvégzése terén.

⁸*Rituale Romano-Colocense...*
Budae, 1738.

⁹ *Rituale Strigoniense...*
Posonii, 1625.

A kalocsai rituále viszonylag sok tekintetben különbözik az esztergomi szertartáskönyvtől. Összeállítója az esztergomi érsekektől való függetlenségét, a két érseki tartomány különállását hangoztatva nem a *Rituale Strigoniense*-t,⁹ hanem a *Rituale Romanum*-ot tekintette mintának. Patachich a mintaadó római rituále előírásait és szövegét több esetben kibővítette különféle magyar, német és horvát nyelvű részekkel. Utóbbi elsősorban az érseki provinciában élő katolikus délszlávokat (sokac, bunyevác, rác-horvát) érintette, akiknek nyelvét a szertartáskönyv *Illyricaként* emlegeti. A kalocsai szerkönyv a keresztelési és esketési szertartás menetébe beépült anyanyelvi szövegrészeken túl több magyar, német és horvát nyelvű beszédet tartalmaz. Ezek által képet alkothatunk arról, hogy miféle beszédet intézett a plébános a házasulandókhoz, illetve a keresztelést követően a keresztszülökhöz és a jelenlevőkhöz, milyen szavakkal buzdította évente többször is híveit áldozásra és bértálcázásra, milyen formában intette meg a nála gyónókat, hogyan vigasztalta a raboskodókat, a beteget és a haldoklókat.

A döntően latin nyelvezetű szentségi liturgia anyanyelvi szövegbetétekkel történő tarkításán túl Patachich fontosnak tartotta a római rituále némely előírásaihoz és szertartáselemeihez képest eltérő provinciális jellegzetességek megtartását, amelyek főként a keresztelés, a házasságkötés, a nyilvános vezeklés és a szentelmények terén mutathatók ki. Ezzel együtt az érsek legfőbb érdeme, hogy maradandóan megalkotta a *Rituale Romanum*tól független kalocsai szertartáskönyvet, amely lényegileg változatlan formában jelent meg 1798-ban és 1838-ban, és maradt érvényben egészen a 19. század végéig.

A 18. században újjáéledő kalocsai egyházszervezet legnagyobb feladata a romjaiban heverő hitélet felvirágoztatása, a régmúltban gyökerező népi vallásos megnyilvánulások mederbe terelése, egyházi irányítás alá vétele volt. Patachich Gábor e nehézkes folyamat előremozdításában döntő érdemeket szerzett. A nevéhez köthető, fentebb bemutatott alkotások azzal az igénnyel születtek, hogy a főegyházmegye nagyrészt újonnan létrejött, sokféle nemzetiségű (magyar, német, sokac, bunyevác, rác-horvát, szlovák, ruszin, szerb) falvai és városai számára eligazodást nyújtsanak a barokk fénykorában kiemelkedő jelentőségű vallásos élet kereteinek kialakításában.

¹⁰KÉL I. Vis. Can. Ált.
Statuta Generalia, 1738.

„Minden Újhold vasárnapon tartsanak körmenetet az Oltáriszentséggel vagy bent, vagy kívül, a templom körül az időjárás szerint, és az Oltáriszentség kitételével tartsanak énekes misét, majd a végén áldják meg vele a népet. (...)

A harangozó legyen éber a viharokkal szemben, és időben háritsa el harangozással az égi veszélyeket. (...)

A gyóntatószék ne a sekrestyében legyen, és a hívek, különösen a nők gyóntatása nehogy valamilyen módon odabent történjék, hanem a templomban. (...)

Ahol leányegyházak vannak, bírják rá a népet, hogy vásár- és ünnepnapokon az anya-, vagyis plébániai egyházukhoz misehallgatásra ne csapatoستul, és ne fecsegetve, lármázva, vagy erkölcs-telen énekeket énekelve járuljanak, hanem menetben (*processio*), kettesével, Szűz Mária litániáját, vagy a fentebb dicsért misszió más ájtatos énekét ájtatosan énekelve, rendezetten haladjanak, és amikor az időjárás engedi, lobogót és keresztet is vigyenek magukkal, hogy saját jó példájukkal bizonyítsák mindenkinek: jó keresztények, akik templomba és nem kocsmába tartanak.

A szószékről hirdessék ki a plébánosok, és rendeljék el a népnek, hogy mértéktartó és mérsékelt lakodalmakat tartsanak, éjjelnappal tartó lakomákra és dorbézolásokra ne csábuljanak. Ezenkívül azt is, hogy az eljegyzések alkalmával adni szokott ajándékok ne legyenek mértéken felüliek, nehogy annak az ürügyén akár készpénzben, akár értékben (a hitbéren kívül értendően) a nyolc rajnai forintot fölülmúlják. Aki ezt az összeget túlhaladja, azt a plébános a templom javára megbírságolja annyival, amennyivel az összeget túlhaladta, és azelőtt nem esküdhet meg. (...)

Hasonlóképpen a szószékről tiltsák meg a plébánosok, hogy a szülők különösen a nyári időkben, amikor egyesek körtáncot szoktak tartani az utcákon, tereken, ne engedjék a fiaikat vagy az ifjakat a lányokkal közösen elvegyülni. Az ez ellen vétő szülőket pedig a gyerekeikért egyformán annyszor, amennyiszer megtörténik, hét krajcár befizetésére büntessék a templom javára.

Szigorúan tiltsák meg a hívek mindegyikének, és hasonlóképpen a szószékről is hirdessék, hogy ne adják gyerekeiket nem katolikusokhoz (*acatholicus*) szolgálatba. Az ellenszegülőket a templom javára fizetendő huszonnégy rajnai forintra büntessék, és ezt az összeget annyi éven át szedik be, ameddig valaki efféle szolgálatban marad.”

KNAPP ÉVA —
TÜSKÉS GÁBOR

Magyarország – Mária országa

Egy történelmi toposz a XVIII. századi egyházi irodalomban

Knapp Éva irodalomtörténész, könyvtáros, az ELTE Egyetemi Könyvtára Kézirat- és Ritkaságtárának osztályvezetője, az MTA doktora.

Tüskés Gábor irodalomtörténész, az MTA Irodalomtudományi Intézete XVIII. Századi Osztályának osztályvezetője, az irodalomtudomány doktora.

A dolgozat az IIK 2000. 5–6. számában megjelent tanulmány felhasználásával készült, ahol a teljes forrás és irodalomjegyzék is megtalálható.

**A toposz
meghonosodása a
hazai egyházi
irodalomban**

A Mária-tisztelet történetének egyik meghatározó vonulatát alkotja az elképzelés Mária országokat és népeket védő szerepéről. Korai bizánci előzmények után az eszme a 10–12. században alakult ki Nyugat-Európában. Aktualizálása jól meghatározható vallási, politikai célok érdekében történt, melynek során egyre újabb gondolati tartalmakkal telítődött. A késő középkorban és a kora újkorban Franciaországot, Bajorországot, Ausztriát, Csehországot, Lengyelországot és Magyarországot egyaránt Mária országának tekintették, s Mária országpatronátusa fontos szerepet töltött be többek között a nemzeti azonosságtudat, a politikailag motivált Mária-kultusz, az egyházi irodalom és az ikonográfia alakulásában.

A toposz meghonosodása a hazai egyházi irodalomban

Az irodalomtörténet számára a Magyarország — Mária országa, Regnum Marianum egy több nemzetnél különböző formában élő, nemzetközi toposzegyüttes helyi változata. Története szorosan összekapcsolódik a történelemfelfogás változásával. Ma ismert formájában — a Máriára mint Patrona Hungariae-re és Szent István király legendai gyökerű országfelajánlására vonatkozó középkori és humanista előzmények után — viszonylag későn, a 17. század első felében honosodott meg Magyarországon. Ettől kezdve folyamatosan jelen van a latin és magyar nyelvű katolikus barokk egyházi irodalomban, s fontos szerepet játszik a korszak ideológiai gondolkodásában, politikai, eszmei propagandájában, közvéleményének alakításában. A toposz a vezető egyházi értelmiség körében alakult ki, s a népszerű egyházi műfajok közvetítésével viszonylag gyorsan eljutott a legszélesebb rétegekhez. Kezdetben főként pragmatikus történeti műfajok hordozzák, majd a 17. század elejétől növekvő szerephez jut az irodalmi feldolgozásokban, mindenekelőtt az ún. használati irodalom legkülönbözőbb műfajaiban.

A gondolat mélyen gyökerezett a 16–18. századi Magyarország kultúrájában és történeti valóságában. Megformálásában döntő szerepet játszott az ellenreformációs irodalom, annak egyik fő vonulatát alkotja. A vallási meghatározottságú, az egész országra kiterjedő középkori Patrona Hungariae fogalom az ellenreformáció idején a Regnum Marianum alakban felekezeti jellegűvé alakult

át. Ez a hangsúlyeltolódás odavezetett, hogy protestáns szerzők alig vagy csupán bírálat keretében használják, s a világi tárgyú irodalomban csak elvétve fordul elő. Ettől kezdve a toposz egyre mélyebben beépült a katolikus történelem- és nemzettudat érték-szemléletébe, s jelentősen hozzájárult a felekezeti azonosságtudat erősítéséhez. A toposznak ez a felekezeti meghatározottsága, meg-osztó szerepe egyben jelzi a magyar irodalomban megjelenő ha-gyományrendszerek fokozatos elkülönülését.

**Az elhagyatottság
tudat közvetett
kifejezője**

A gondolat létrejöttéhez és megszilárdulásához jelentősen hoz-zájárult a Mohács utáni nemzeti tudat másik meghatározó össze-tevője, a török hódítás, a kollektív elhagyatottság- és fenyegetett-ség érzet. A Mária országa gondolat — más, ekkor virágzó nem-zeti toposzokkal együtt, mint például a *querela Hungariae* és a *propugnaculum Christianitatis* — lényegében ennek az elhagya-tottság és fenyegetettség tudatnak a közvetett kifejezője, bizonyos értelemben kompenzálója. Azt az elképzelést, sajátos védettség tudatot erősíti, hogy az országnak, a nemzetnek van egy minden-kinél hatalmasabb égi patrónusa. Ez a fenyegetettség tudat a tö-röktől való felszabadulás után sem szűnt meg, s ettől kezdve az idegen uralkodók abszolutista kormányzása, elnyomó politikája és az ország területi széttagoltsága, függő helyzete táplálta a fo-kozatosan új arculatot öltő, egyfajta lelki erőforrásként is működő toposzt.

**A Regnum Marianum
államelméleti
kiaknázása**

A 17. század végén két új, politikai színezetű motívum jelenik meg a Regnum Marianum vonzáskörében, amelyek hozzájárultak a toposz államelméleti kiaknázásához. A két új motívum — a ren-di jogok előtérbe állítása és a királyi hatalom Mária által történő megerősítésének hangsúlyozása — közvetve abszolutizmusellenes tendenciát hordoz. Az előbbire jó példa Esterházy Pál, aki mindig beleszótta a Regnum Marianum-gondolatot a Mária-tiszteletet szorgalmazó műveibe. Közismert imádságában Máriát a Magya-rok Nagyasszonyának, Magyarországot pedig az ő különös párt-fogásáért Mária országának nevezi, s kéri, vezérelje a hitetlenke-dőket az igazak okosságára. Az egész világon fellelhető Mária-kegyképek történetét összegző munkájának ajánlásában „Magyar Ország örökös és kegyelmes Asszonyának” mondja Máriát, s a mű végén külön fejezetet szentel a *Patrona Hungariae*-nek, az or-szág „csudálatos oltalmazójának”. (Esterházy 18. századi jezsuita követője, Nedeczki László a magyarországi Mária-kegyképeket számba vevő munkája elején foglalkozik a *Patrona Hungariae*-vel.) A Mária szombati tiszteletére Esterházy által összeállított példagyűjtemény ajánlásában Mária „az Magyar Nemzetnek örö-kös Királyné Asszonya”, az Andreas Brunner szentéletrajz-gyűj-teményének fordítását tartalmazó mű ajánlása pedig egyenesen Máriához mint „Magyar Országunk választott Oltalmazójához” szól. A *Litaniae ad B. Virginem Mariam* ajánlásában Esterházy — a Mária szolgája gondolat értelmében — Mária „haereditarius

**Az abszolútizmussal
szembenálló rendi
elképzelések táplálója**

vasallusának” tekinti magát, ezzel közvetve kifejezi az elképzelést, amely szerint a királyhoz hasonlóan a rendek is Máriától kapták jogaikat. Lényegében ugyanerre utal a 18. század közepén Padányi Bíró Márton, amikor azt hangoztatja, hogy a „nemesi szabadságnak levelét magában foglaló könyv a Boldogságos Szűz Mária”.

A rendi jogoknak ez a hangsúlyozása a Regnum Marianum toposszal közvetve ugyanúgy az uralkodó abszolútizmusának mérseklésére irányul, mint a királyi hatalom Mária általi közvetítését emlegető, a Habsburg-ház örökösödési jogát megkérdőjelező nézet. Ez utóbbit hatásosan képviseli a 17–18. század fordulójának jeles szónoka, Csete István. Csete szerint az ország és a korona „Szent István király testamentumából” Máriáé, s ő annak adhatja, akinek tetszik és aki alkalmas erre. Az alkalmasság mértéke elsősorban maga Szent István, ellenpéldái Péter, Aba Sámuel és I. András. A király természetfölötti kiválasztását Csete szerint meg kell erősítenie a „főrendek és státusok akaratának”. Közvetve a Habsburg-ház örökösödési joga ellen érvel, amikor Szent István koronafelajánlását úgy értelmezi, mintha a király ezzel akarta volna elérni, hogy „ahhoz a mennyei záloghoz se barátság, se sógor-ság, se ajándék hozzá ne férhetne”. Az idézetben az országfelajánlást — az időközben kialakult és a 18. század végéig országosan elterjedt képzőművészeti hagyománnyal összhangban — a koronafelajánlás helyettesíti, ami nem áll egyedül a kor szövegeiben. Ugyanerre a Csete-féle elképzelésre még világosabban utal az a Franciscus Stanislaus Phoenicius (Fenicki) lengyel jezsuita mariológus művét kivonatoló és bővítő, *Magna Hungariae Domina* című kiadvány a 18. század elejéről, melynek ajánló verse a magyar trón királynőjének nevezi Máriát. Az Árpád-ház örökösödési jogával mit sem törődve a mű egy helyütt azt állítja, hogy a jelenlegi ausztriai házat kivéve Magyarország örökösödési jogon eddig nem jutott senki hatalmába, mert az kezdettől fogva Máriáé. Mindez mutatja, hogy a 17–18. század fordulóján a Regnum Marianum gondolat megújult a barokk államelmélet keretében, s hozzájárult az abszolútizmussal szembenálló rendi elképzelések megfogalmazásához.

**A toposz irodalmi
kanonizálódása**

A 18. század elejétől a Regnum Marianum egyre gyakrabban válik egész művek központi gondolatává, a művek tartalmát, szerkezetét és retorikai sajátosságait egyaránt meghatározó elemmé. II. Rákóczi Ferenc bújdosó énekében a nemzeti büntudat és a zsidó-magyar történelmi sorspárhuzam eszméivel kapcsolódik össze. Irodalmi kanonizálódását és a nemzetközi elterjedés útját egyaránt jelzi, hogy a koronafelajánlás motívumával együtt megtalálható Czittinger Dávid írói lexikonának a betűrend elé kiemelt legelső, Szent Istvánt méltató címszavában ugyanúgy, mint majd a század második felében Horányi Elek munkájában. Különösen tág teret nyitott a toposz alkalmazásának a prédikáció és az iskoladráma, ezért sorsát a továbbiakban — mellőzve a gazdag

egyházi énekhagyományt és az egész jezsuita eposzirodalmat — e két műfajban követjük nyomon.

A már említett Csete István — Gyalogi János által latinból magyarra fordított és posztumusz kiadott — prédikációgyűjteményének Gyalogi által írt ajánlása „Nagy Boldog Aszszony lábaihoz”, „Nagy Aszszonyunk Patrónánkhoz” fordul, s az ajánlás végén Gyalogi „Nagy Aszszonyunknak Duna s Tisza között Birodalma földén Örökös szolgájának” mondja magát. A Nagyboldogaszszony napjára írt ötödik, 1703-ban a győri székesegyházban elmondott prédikáció teljes egészében a querela Hungariae és a Regnum Marianum toposzok összekapcsolására épül, s a két, komparatív szerkezeti modellbe illesztett toposz erőteljesen befolyásolja a beszéd retorikai szerveződését. Az ügyesen dramatizált beszéd első részében Magyarország a szolgálatban egyedül hagyott Márta képében panaszt tesz Krisztusnál az országtól elfordult Máriára. A második részben Krisztus válaszából megtudjuk az elfordulás okát, s a panasz átfordul Mária engesztelő imádságába. A bevezető a Szent István-i országfelajánlásból kiindulva fejtegeti a panasz okát, s az ország elkötelezését Máriának a „ha az emberek halgatnak, a kövek is kiáltják Mária Országát” fordulattal nyomatékosítja. Az ország jelen állapotának bemutatását a Szent Istvánra, Máriára és a Magyarok Patrónájára alkalmazott „ubi sunt” formula ismétlése indítja, s maga a panasz a nagyszerű múltat, az egykor virágzó ország képét és a jelen sanyarú körülményeit szembeesíti egymással.

Az ország nyomorúságának bemutatására Csete erőteljes képek sorát adja Márta szájába: Magyarország, azaz Mária „egész Háza füstölög, minden felől tűz, minden felől háború, fegyver-tsattogás, ostrom, vér-ontás, halál és pusztulás; Mária örökségét tépik, égetik, rabolják; ki mellettek szőllyon, nints”. Az ország mint Mária öröksége, Regnum Marianum, „tolvajok barlangjává” változott, a templomokban „el-nézheted a pók-hállós székeket és óltáridat”, s nincsenek Mária-tiszteletükről ismert Szécsényi Györgyök, Esterházy Pálok és Losontzi Istvánok. A jól ismert gondolatmenet szerint a Szent István által Máriával kötött szövetség felbontása, a Mária-tisztelet elhanyagolása okozta, hogy „idegen kézre ment a királyi páltza”, s „Az el hatalmazott eretneki istentelenség szította ki az Ország velejét”. A befejezésben Csete utal az éppen „elkezdett háborúra”, azaz Rákóczi szabadságharcára és a könnyező Mária-képekre, végül Krisztushoz könyörög „Szent István maradákiért”. Az egy évvel később ugyanazon az ünnepen, ugyanott mondott prédikációban az ország mint Mária országa „a mi magyar Máriánk” nevében könyörög Krisztushoz az egész ország megtéréséért.

A század második harmadától a gondolat növekvő szerepet játszott a nemzeti öntudat felélesztésében. Jól megfigyelhető ez a kor másik nagyhatású jezsuita szónokának, Szabó Istvánnak több

beszédében. Szabónál — aki Lukács László jezsuita történész kifejezésével „a Regnum Marianum egyik leglelkesebb hirdetője” — nemcsak „az egész Ország Maria Országá”, hanem „az egész Magyar Nemzet Maria öröksége”. A szónok arról is tud, „hogy Magyar Ország, Maria országának népe Mária népének nevezettnek a külső Országoktól is”. Szabó szerint

Maria más Országoknak-is ugyan Aszszonya, de Magyar Orzágnak kiváltképen való Örökös Nagy Aszszonya. Maria más Országoknak pártfogója: Magyar Orzágnak Titulus szerént való Pátronája. Más Országoknak királyok adattak: Magyar Orzágnak Apostoli Király. Más országok, országok: Magyar Ország: Regnum Marianum: Maria Ország.

Mint Lukács László rámutatott, a Nagyboldogasszony napjára közzölt első, 1733-ban a kolozsmonostori templomban elmondott beszéd mintegy összegzését adja a barokk vallásos állam- és történelemszemléletnek, valamint a Regnum Marianum eszmének. Az első rész Mária anyai és úrnői méltóságát részletezi, a második a magyar nemzet Máriához fűződő sajátos kapcsolatát tárgyalja. Kora egyházi felfogásának megfelelően a már idézett gondolatot variálva Szabó öntudattal állítja, „hogy nincsen Ország és Tartomány, nincsen Nemzetség a föld kerekésén, melyhez oly szorgalmatos gondviseléssel lett volna, és oly sok javaiban részeltette volna, mint a Magyarokat.” Ezt követően felsorolja a nemzet Máriától kapott különféle ajándékait Géza fejedelem Mária-jelenésétől az ország termékenységen és Szent István felajánlásán át egészen a kenyérmezei ütközetig. Az országot Szent István tette Mária Országává, s a nemzet sorsa ettől kezdve elválaszthatatlanul összekapcsolódott Máriával. Az ország romlásának fő okát sztereotíp módon a vallásszakadásban, az ősi Mária-tisztelet elhanyagolásában látja, s a megoldást a Máriához fűződő korábbi viszony helyreállításában jelöli meg.

**Prédikációja a
pozsonyi Szent István
társulat előtt**

A pozsonyi Szent István társulat első összejövetelén, 1750-ben Szent István napján mondott beszédében Szabó az országfelajánlás előadása után így prédikált:

Tehát Mária Magyar Ország Nagy Aszszonya! Ti Magyarok, Maria Öröksége, Mária népe vadtok. Boldog Ország! Szerencsés Nemzet! O vaj-ha ma-is az egész országban nyelviünkön hallatnának ezek a felséges drága szók: Mária Magyar Ország Nagy Aszszonya!

Rekatolizációs szándékát sem hallgatta el, amikor így folytatta:

Tudom bizonyjára, hogy a Tisza mellyéki Magyarok nem hinák tévelygéseket Magyar Hitnek, ha Nemzetiünknek tulaidon nyelvé-is szólnánk minnyáján. És amikor német, francia nyelveket méltán tanuljuk, a magunkéról nem felejtkeznenék; midőn azokat nagyra becsüljük, a magunkét

is böcsössé tennénk. [...] A ti eleitekben meg vétettetek Sz. Istvántúl, és a Kristus egy igaz Anyaszentegyháza hívei közé irattattatok: ki-is vissza kíván mint a szökevény szolgát az ő Ura. Viszsa kíván az Országának örökös NagyAszszonya, mint tulajdon örökét, és népét.

Szabó idézett beszédeit a gondos szerkesztés és igényes retorikai kidolgozás mellett érzelmi telítettség jellemzi, s a Regnum Marianum toposz többször válik a variáció és az amplifikáció kiindulópontjává.

**A pálos Török Mihály
beszédei**

A toposz prédikációbeli alkalmazása ekkor sem korlátozódott a jezsuitákra. A pálos Török Mihály 1768 Nagyboldogasszony napján a pesti Mária templomban mondott beszédében például Mária városának nevezi Pestet, majd a korona Máriának történt felajánlását fejtegeti. Az országot Mária örökségének, Máriát „Magyar Koronánk hív őrizőjének” és „Hazánk igazgató Örökös Nagy Aszszonyának” mondja. Mária országot őrző szerepét tanúsítják szerinte többek között a törökön aratott győzelmek és Szent István idegen kézre jutott koronájának ismételt hazakerülése. Török egyrészt megelégedéssel nyugtázza a Mária-tisztelet fellendülését a városban a negyven-ötven évvel korábbi helyzethez viszonyítva, másrészt panaszkodik az ország egészének állapota, Mária „meg-konkolyosodott Öröksége” miatt. A befejezésben azért könyörög, „hogyan hív szolgádtól Néked fel-áldoztatott e Magyar arany Almából minden vesztegető férgek ki-tisztúllanak, és a kik most a Te Nevedet utállyák, rövid idő alatt Téged magasztalynak”. Hasonló gondolatmenetet követ Török a három év múlva ugyanazon az ünnepen Jászberényben mondott beszédében. A szónok itt a „rég Magyarok unokáihoz” fordul, az országot Mária örökségének és választott népének nevezi, s hivatkozik a közelmúltban Budára visszakért Szent Jobb erekleve viszontagságos történetére.

**A toposz a ferences
Telek Józsefnél**

Nem hiányzik a toposz a századközép népszerű ferences szónokának, Telek Józsefnek a beszédeiből sem. A teljes egészében Máriának szentelt kétkötetes prédikációgyűjtemény, a *Tizen két tsillagú korona* Máriát ábrázoló egész oldalas címlapelőzők metszete alatt latinul és magyarul a toposz verses feldolgozása olvasható:

*Szöz [!], Anya, Patrona: szüli az Igét s testel ruházza,
Mint embert: Könyörög, és úgy vigyáz Magyar Országára.*

A Nagyboldogasszony ünnepéhez rendelt első prédikáció teljes egészében a rekatolizáció szolgálatába állítja a toposzt. Telek felidézi a hagyományt, amely szerint „ez az Ország, a Magyarok megtérésétől fogva öt száz esztendőknél tovább, Mária Országának nevezetett”, majd Máriát a bibliai Zsuzsannával, a Mária-tiszteletet babonaságnak nevező Luthert és Kálvint Zsuzsanna két igazságtalan vádlójával állítja párhuzamba. A beszéd első részében Telek bi-

zonyítja a Máriára szórt vádak alaptalanságát, a másodikban cáfolja a Mária-tiszteletet bálványozásnak bélyegző vádakát. A Magyarország — Mária országa gondolat a magyarok hagyományos Mária-tiszteletével együtt mindkét részben ismételten érvként tűnik fel. A második kötet beszédei ugyancsak többször idézik a toposz valamely változatát. Telek hivatkozott forrásai ebben a vonatkozásban Bonfini és Inchofer Menyhért egyháztörténete, valamint a breviárium Szent Istvánra vonatkozó része. Új elem Teleknél nem található, s az eszme nála is többször összekapcsolódik a nemzeti gondolattal és az aktuális helyi — elsősorban szegedi — hagyománnyal. Lényegében ugyanez érvényes a század második felének számos további, magyar és latin nyelvű Mária- és Szent István-prédikációjára.

A Regnum Marianum
eszme az
iskoladramákban

Az iskoladráma műfajában a 16. század végétől ismerünk Szent Istvánnal kapcsolatos darabokat. A 17. században ezekhez társulnak a Szent Imre, Szent Gellért és Szent Adalbert életéből merített magyar történeti tárgyú színjátékok, míg a 18. században csaknem kizárólagossá válik a Szent István-téma színpadi feldolgozása. Az 1587–1776 közötti időből tíznél több Szent István-dramáról van adat az ország területén, közülük azonban csupán egy szöveg és két kéziratos program maradt fenn. Szempontunkból figyelmet érdemel, hogy a nagyszombati Collegium Generale megnyitáskor 1649-ben előadott Judit-dramában a főhős Magyarország mennybe felvitt patrónájaként jelképezte Máriát. Az 1650-ben Lőcsén előadott, latin nyelvű *Gerardus* című darab második része az országfelajánlás motívumát dolgozza fel. Jelentőségét az adja, hogy ez az első iskoladráma, amely jelenetté bővítve adja elő a felajánlást. István csak azzal a feltétellel fogadja utódául Pétert, hogy az elismeri Máriát az ország királynőjének. A recreatio játékversenyében győztes Imre a királyi korona helyett Mária képét választja, ami jelzi a törekvést Imre összekapcsolására Mária alakjával. Mint Hoffmann Edith megállapította, hasonló tendenciája van egy 1707-ben Burghausenben és 1765-ben Münchenben előadott jezsuita Szent Imre-darabnak is. A koronafelajánlás a központi témája a jezsuita Franz Neumayr 1747-ben megjelent latin nyelvű Szent István-dramájának. Az első részben István elmondja Asztriknak, hogy nem akarja megkoronáztatni magát, mert a koronát Máriának szánta. A második részben megtörténik a felajánlás.

Jantso Ferenc drámája

Neumayr darabja közvetlen forrásul szolgált a minorita Jantso Ferenc *Szent István, a magyarok királya* című, 1776-ban Kézdivásárhely-Kantán bemutatott drámájához. Ez a kéziratban fennmaradt darab csaknem teljes egészében a Mária országa gondolatra épül, s különösen jól mutatja a toposz retorikai működését. Jantso átvette a forrás cselekményét, jelentős szerkezeti átalakításokat végzett, s egy harmadik, jobbára önálló részt is készített. Az első két rész latin, a harmadik magyar nyelvű. A cselekmény mindvégig István palotájában zajlik. Az első részben a király siratja fia elvesztését. Nincs utóda, aki követné elképzeléseit, a magyarok pe-

dig hajlanak a bálványimádásra. Asztrik felkeresi Istvánt, tanácskoznak, majd az érsek Rómába indul, hogy koronát hozzon Istvánnak. Az udvar tagjai dicsérik a király erényeit, eközben István Mária képe előtt elmélkedik: hiúságnak tartja a világ dicsőségét, Máriát nevezi az ország egyetlen örökösének, s azt kívánja, ő legyen a Regina Hungariae. Közben Asztrik hazatér, s koronát hoz Istvánnak.

A második részben István tiltakozik a koronázás ellen, mondván: a korona nem őt, hanem Máriát illeti. Asztrik helyesel, s levonja a következtetést: „Így teszed Magyarországot Mária országává” (sic ex Hungariae regno regnum Marianum facis). Ezzel az udvar tagjai is egyetértenek. Ezután István összeírta Asztrikkal a törvényeket, majd Máriának ajánlja az országot. A harmadik részben Asztrik vigasztalja az Imre halálán „meg keseredet Magyar Nemzetet”, mondván: István Máriára bízta az ország kormányzását. István felolvastatja Asztrikkal a „Mária birodalmához alkalmaztatott rend tartásokat”, megismétli a felajánlást, s zálogként Mária lába elé helyezi koronáját. Konrád császár Magyarországra támad, de Mária Isten angyala által megsegíti az országot. Asztrik szerint ez „szerencsés kezdete Maria Országlásának!” Az epilógus így örvendezik:

*Órúilly Örvengy Nemess Ország, szép Magyar haza,
Mert nagy örömmek támadott fényes csillaga,
Midőn lett Maria Országunk Oszlopa,
Árva nemzetünk dicsősséges óltalma!*

Ennyiből is látható, hogy Neumayr és még inkább Jantso meglehetősen szabadon bánt a Szent István életéből ismert történeti és legendai eredetű adatokkal. Jantso adaptációja fokozott nemzeti színezetet hordoz, s jelentősen felerősíti a Mária országa gondolatot, amely a cselekmény menetét befolyásoló tényezővé lép elő.

**A toposz a
felvilágosodást bíráló
egyházi irodalomban**

Nem fejezhetjük be az áttekintést anélkül, hogy ne tennénk említést a toposz felhasználásáról a felvilágosodást bíráló egyházi irodalomban. A példa Szaitz Leónak — saját kifejezésével — a „mostani Aufklärungs-Fantaszták” és a protestánsok ellen írt hírhedt vitairata, az *Igaz magyar*. A szenvedélyes hangú, helyenként penetrális stílusú értekezést Szaitz jellemző módon Máriafi István álnéven, Párizs-Berlin koholt nyomdahellyel, 1785–1790 között adta ki több részben. Az egész munkán végigvonul a nemzeti szempont összekapcsolása a Mária-tisztelettel, azon belül a Mária országa gondolattal. Szaitz szerint jó magyar csak jó katolikus, következésképp csak hű Mária-tisztelő lehet. Mint a Mária-tisztelet középpontba állító első rész elején írja, a magyarok Mária-tisztelete minden más nemzetét felülmúlja, ezért „Magyar-Ország mind e máj napig Regnum Marianum, Mária Országának nevezetik”. Ezt követően három cikkelyben, közel hetven oldalon át

vonultatja fel a magyar és külföldi, katolikus és protestáns szerzők tanúságát a magyarok Mária-tisztelete és a Magyarország — Mária országa gondolat mellett. Kritika és válogatás nélkül halmoz egymásra kortárs és történeti szerzőket; csaknem mindenki megtalálható nála, aki addig valamilyen formában foglalkozott a kérdéssel, s egyetlen célja az alaptétel minél látványosabb bizonyítása.

A három szakaszra osztott második rész középpontjában Szent István alakja és tisztelete áll, s a közel kétszáz lap terjedelmű második szakaszt Szaitz teljes egészében Szent István Mária-tiszteletének, az országfelajánlás és a Regnum Marianum gondolatának szentelte. Itt a korábbiak mellett — az előbbiekhöz hasonló módszerrel — új forrásokat is idéz, néha rámutat azok ellentmondásaira, s megkísérli ezeket a maga céljának megfelelően feloldani. Ismételtlen állást foglal amellett, hogy „Sz. István Király volt az, ki Máriát a Magyarok Nagy Aszszonyává választotta, és Magyar Országot Regnum Marianum, Mária Országává tette”, de a jezsuita Turótzai Lászlóra és Prileszky Jánosra hivatkozva megemlíti azt az elképzelést is, amely szerint „valamint Sz. István a B. Sz. Máriát Magyarok Nagy Aszszonyává, úgy Sz. László azt Magyar Ország Pátronájává választotta”. A X. cikkelyben azt hangsúlyozza, hogy Istvánnak különös gondja volt „az ország oltalmára s boldogítására”.

Szaitz itt némileg átformálta és az ideális uralkodó felvilágosodás kori típusának megfelelően korszerűsítette az országot Mária oltalmába ajánló Szent István hagyományos képét, s az ország földi boldogítására törekvő uralkodó alakját állította előtérbe. Ezzel előre jelzi a folyamatot, melynek során a barokk kori Magyarországon leginkább tisztelt szentnek, István alakjának az elvilágiasodásával párhuzamosan nem jelenik meg új motívum a Regnum Marianum vonzáskörében, s megkezdődik a toposz lassú kiüresedése. A munka további jelentősége a toposz története szempontjából abban van, hogy ez az első magyar nyelvű értekezés, amely jelentős terjedelemben foglalkozik a Mária országa gondolatával. Szaitz a felvilágosult tanok sajátos ártértelemezésével küzd a felvilágosodás és a felvilágosult abszolútizmus ellen, miközben összegzi a hagyományt, s történetinek látszó, valójában apologetikus érveléssel felerősíti azt és új, aktuális eszmei összefüggésbe állítva továbbadja az utókornak. Hatása a 18–19. század fordulójának egyházi irodalmában jól kimutatható.

PINTÉR MÁRTA
ZSUZSANNA –
VARGA IMRE

Nemzeti múltunk drámák tükrében

Pintér Márta Zsuzsanna a Veszprémi Egyetem Színháztudományi Tanszékének vezetője, egyetemi docens.

Varga Imre az MTA Irodalomtudományi Intézetének nyugdíjas tudományos főmunkatársa.

„E kis Teátrum is azért építettett
Skolai játékunk melyre intéztetett
Hogy a bátorságnak végünk épületet
S elménket kiadni tudó tehetséget.

Matériát pedig idegen országból,
Nem kerestünk, hanem a magunk hazánkból
Mert mi kitelhető magunk kamaránkból
Miért keresnők mink azt nagy arcátlanságból.”

**A magyar történelmi
drámák
megszaporodása a 17.
század végén**

¹Tanulmányunk a Varga Imrével közösen készített monográfiánk alapján készült, újabb adatokat is felhasználva: *Történelem a színpadon.*

*Magyar történelmi
tárgyú iskoladrámák a
17–18 században.*
Argumentum,
Budapest, 2000.

²Balassa Brúnó:
*A történettanítás múltja
hazánkban.* Pécs, 1929.

Így kezdi drámáját az az ismeretlen erdélyi (minorita?) tanár, aki a kenyérmezei csatáról írt négy felvonásos verses drámát (remek közjátékokkal) a 17. század végén. A „matéria”, a magyar történelem, valóban kimeríthetetlen témát jelentett az iskolai színpad számára.¹

S éppen ekkor, a 17. század végén szaporodtak meg hirtelen a magyar történelmet bemutató, a nemzeti érzést erősítő darabok a magyarországi iskolai színjátszás repertoárjában. Az időpont nem véletlen: talán nem tévedünk sokat, ha a legfontosabb oknak a jezsuita rend megerősödését és iskoláinak megszilárdulását tartjuk. Ekkorra már felnőtt az a magyar jezsuita tanárgeneráció is, amely a rendhez és a Habsburg-házhoz való lojalitása mellett a nemzeti érzéseket is fontosnak tartotta és közvetíteni is akarta diákjai számára. Ezzel együtt a magyar történelem elmúlt századainak, a magyar integritásnak, önállóságnak a bemutatása fontos érveket szolgáltatott az önálló magyar jezsuita rendtartományért folytatott küzdelemhez is.

Az eszközök azonban nagyon is szegényesek voltak: sem a katolikus, sem a protestáns iskolákban nem tanították a magyar történelmet (ez a helyzet csak az 1740-es években, s leginkább csak 1777-ben változott meg igazán), egészen a 19. század elejéig hiányoztak a magyar nyelvű, rövid, közérthető történelmi kiadványok, a történelmi tárgyú olvasmányok is. Igaz, hogy a diákok az ókori történetírók műveivel találkoztak a latin nyelv tanulása során, a későbbi korok egyetemes történelme és a magyar történelem azonban teljesen hiányzott a középfokú oktatásból.²

Pedig azokat a férfias erényeket és személyiségjegyeket, amelyeket ezek az iskolák propagáltak, leginkább a történelmi hősök példáin lehetett bemutatni. A barátság, az önfeláldozás, a hazafiság, a becsületesség a morális nevelés alapkövei voltak, s az elke-

Az iskolai színpadok jelentősége

³A tanulmányban
szereplő előadások

lelőhelyei: A

*magyarországi jezsuita
iskolai színjátékok
forrásai, 1561–1773.*

Szerk. Staud Géza.

MTA Könyvtára,

Budapest, 1984.

I–III. 1984, 1986, 1988.

IV. *Mutatók.* Szerk. H.

Takács Marianna. 1994.

*A magyarországi
katolikus tanintézmények
színjátszásának forrásai
és irodalma 1800-ig.*

Szerk. Varga Imre.

S. a. r. Kilián István,

Varga Imre, Pintér

Márta Zsuzsanna.

Budapest, 1992. *A*

*protestáns iskolai
színjátszás forrásai és
irodalma.* Szerk. Varga

Imre. Budapest, 1988.

*A piarista iskolai
színjátszás forrásai és
irodalma.* Szerk. Kilián

István. Budapest, 1995.

A hivatkozott drámák a
névmutatók, illetve a

alapján

visszakereshetőek.

rülhetetlen balsors, vagy az ellene való küzdelem különböző magatartásmodelljeit is a történelmi alakok mutatták fel leginkább. Az egyes országok, a nagy birodalmak sorsa pedig azt illusztrálta, hogyan húzódik meg az események mögött az isteni büntetés vagy gondoskodás szándéka.

Egyetlen lehetőség volt arra, hogy a magyar történelem mégis jelen legyen a köztudatban, s ez a lehetőség a már száz éve virágzó, céljaiban és eszközeiben folyton megújuló *iskolai színpad* volt. Sokféle funkciójába jól illeszkedett a nemzeti érzés, a hazaszeretet ápolása éppúgy, mint a történelmi drámákkal való erkölcsi tanítás. Kezdetben — még Luther hatására — főként pedagógiai és vallási célokat szolgált: vagyis a hangos, érthető beszédet, gesztikulációt, a közszerepléshez való bátorságot gyakorolták az iskolai színpadon a tanulók, s a bibliai tárgyú darabok által az erkölcsös élet példáit látták maguk előtt. Az ószövegségi darabok — és a katolikus iskolákban gyakori karácsonyi, vízkereszti, húsvéti misztériumjátékok — mellett azonban hamarosan megjelentek a görög-római mitológiát feldolgozó színjátékok, a plautusi, terentiusi mintákat követő vígjátékok, a tanítás mellett egyre sürgetőbb lett a szórakoztatás, sőt a 18. század közepétől már a *magyar nyelvű* szórakoztatás igénye is. Ezzel együtt változott a helyszín (a szabadtéri előadások mellett a 17. század végétől már egyre több helyen van igazi színházterem, színházi technikával, gépezettel), változott a közönség összetétele, változott a barokkból a klasszicizmusba hajló előadási stílus is. De az igyekezet, hogy az iskolák — felekezettől, tanulólétszámtól, anyagi helyzetüktől függetlenül — megfeleljenek ennek a sokféle kihívásnak, az 1530-as évektől az 1790-es évekig állandóan megmaradt.³

A történelmi drámák megszaporodásának mennyiségi oka is volt. Az iskolai színjátszás struktúrájának kialakulása, megerősödése magával hozta a rendszeres színjátszás igényét, ehhez viszont egyre több színjátékszövegre volt szükség. A feladat nagy kihívást jelentett a fiatal tanároknak, akik kötelező iskolai feladatként kapták a megbízást, hogy színdarabot írjanak a diákjaiknak az év végi ünnepségre, a püspöki látogatásra, vagy éppen az iskola patrónusának névnapjára. Ehhez azonban sokszor hiányzott a drámaírói invenció, az ihlet, amit kitűnően pótoltak a készen kapott történelmi események. Elég volt kicsit kiszínezni a történetíróknál olvasott történetet, beiktatni néhány mellékszereplőt, s már készen is volt az alkalmas szöveg. Ráadásul nem volt gond azzal a szabállyal sem, amely megtiltotta — vagy legalábbis igyekezett megtiltani — női szereplők és szerelmi témák jelenlétét a színpadon. A történelmi eseményekben szinte csak férfiak szerepelnek, így csak a szerelmi szenvedélyt kellett helyettesíteni a forró barátsággal, vagy a feleséget egy aggódó testvérrel, s máris alkalmas lett a szöveg az iskolai előadásra.

A megjelent magyar nyelvű drámaszövegek:

Régi Magyar Drámai Emlékek. Szerk. Kardos Tibor–Dömötör Tekla. I-II. Budapest, 1960.

RMDE XVIII/1. 1–2. *Protestáns iskoladrámák.*

S. a. r. Varga Imre. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989.

RMDE XVIII/2. *Minorita iskoladrámák.* S. a. r. Kilián István.

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989.

RMDE XVIII/3. *Pálos iskoladrámák, királyi tanintézmények, katolikus papneveldek színjátékai.*

S. a. r. Varga Imre. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990.

RMDE XVIII/4. 1–2. *Jezsuita iskoladrámák* I-II. Argumentum, Budapest, 1992. S. a. r.

Alszeghy Zsoltné, Czibula Katalin, Varga Imre.

II. Ismeretlen szerzők: *Programok, színlapok.* Szerk. Varga Imre.

⁴Jean-Marie Valentin: *Le théâtre des jésuites dans les pays de langue allemande.* Stuttgart, 1983. II. Index

A kortárs események is magukkal hozták a történelmi múlt iránti érdeklődést: a törökellenes harcok megélénkülése (a protestánsok számára a Thököly-féle szabadságharc törekvései) olyan — nehezen értelmezhető, feldolgozható — kérdések elé állították az embereket, amelyekre csak a távoli múlt eseményeivel, analógiáival, vagy éppen a mitológia segítségével lehetett választ találni.

Nagyon érdekes szerepet játszottak a magyar történelmi témák felértékelődésében a külföldi jezsuita drámaírók is. 1605-ben a németalföldi Mons városában egy hercegi esküvő alkalmából játszottak drámát Szent Istvánról, 1626-ban III. Ferdinánd megkoronázásakor mutattak be egy darabot róla a bécsi jezsuita kollégiumban, s ettől kezdve minden ünnepi alkalomkor előkerült Szent István allegorikus alakja egészen Ferenc József 1767-es koronázásáig. A leghatásosabb Szent István drámát Franz Neumayer német jezsuita írta, aki első királyunk alakját, a szokásos statikus, reflektív ábrázolás helyett drámai akciók sorozatába állította. A fia halála miatt kesergő apát, a nagy egyházszervező, apostoli királyt, és a német seregeket legyőző hadvezért egyesítette három felvonásos, latin nyelvű darabjában, amelyet magyarra lefordítva is többször játszottak az iskolai színpadokon.

Zrínyi Miklósról is egy spanyol illetve egy német anyanyelvű szerző írta a legjobb darabot. A szigetvári hősről egészen 1738-ig nem volt Magyarországon előadás, de amikor a Bécsben élő (de Magyarországon is tanárkodó) spanyol jezsuita, Andreas Friz megírja róla szóló darabját, hirtelen megnő az érdeklődés a téma iránt: 1797-ig 14 előadás idézi meg Zrínyi alakját. A leghatásosabb egy német tanáré: Friedrich Werthes, a pesti egyetem professzora 1790-ben megható érzékenyjátékot ír a témából, amelyet Csépan István fordításában a pozsonyi papnevelde diákjai is bemutattak 1794-ben, s amit nagy sikerrel játszottak a hivatásos színpadon is. Hasonló sikere volt Andreas Friz Salamonról szóló darabjának is, amely a szokásos testvérharc helyett a remetének álló, vezeklő király alakját állította a nézők elé.

A cseh jezsuita, Karel Koltzava a Hunyadiak koráról írt hatásos drámát 1703-ban, Cillei Ulrik címmel, amelyben Hunyadi László apja becsületéért támad rá Cilleire, aki kardjával megsebzí őt. A berohanó katonák ölik meg Cilleit, így az ártatlan László a fiúi szeretet és az udvari cselvetés áldozata lesz. Egy ismeretlen szerző Mátyás királlyá választásáról mutatott be egy darabot 180 szereplővel 1687-ben Augsburgban, Nagy Lajos királyról pedig 1664-ben játszottak ugyanott.⁴

Buda visszafoglalása után a magyar múlt — a jelen közvetítésével — már nemcsak nálunk, hanem egész Európában felértékelődött. Magyarország az érdeklődés előterébe került, és soha annyi színdarabot nem játszottak a magyar történelemről, mint akkor: kilenc magyar tárgyú előadást tartottak különböző német kollégiumokban néhány év alatt.

A korszak jelentős írói
diákként az iskolai
színpadon

Ehhez természetesen a külföldi szerzőknek szükségük volt a magyar történelmet bemutató forrásokra. A korban a legismer-
tebb magyar történelmi munka Antonio Bonfini *Rerum Hungarica-
rum Decades* (Bázel, 1568) és Istvánffy Miklós *Historiarum de rebus
Ungaricis libri*. (Köln, 1622) című könyve volt, de a Magyarországról
szóló többi történelmi összefoglaló mellett Aeneas Sylvius *Historia de Europa* című egyetemes történetét is használták. A 18. században a jezsuita történetírói iskolának köszönhetően megsokszorozódott a források és a történeti monográfiák száma, így a későbbi korszak drámaírói már Szentiványi Márton, Palma Károly, Pray György és mások munkáit is hasznosíthatták darabjaik megírásakor.

Az iskolai előadások nagy számát tekintve (mintegy tízezer előadás volt kétszázhatvan év alatt) nem meglepő, hogy a korszak szinte minden jelentős írója, költője, történésze találkozott diákként az iskolai színpaddal. Orczy Lőrinc a pesti és a nyitrai piarista iskola diákjaként öt előadásban szerepelt (1726-ban Pesten még csak a bolgár király kisfiát, majd Ganymedest alakította, de 1731-ben a nyitrai iskola tanévzáróján már a főszerepet játszotta a Mátyás király török elleni győzelmeiről szóló darabban). Mikes Kelemen egy másik Mátyás-darabban Podjebrád Katalint alakította, az 1702-es kolozsvári előadás ugyanis — az erdélyi gubernátor lányának esküvője alkalmából — Mátyás és Podjebrád Katalin házasságát vitte színre. Amade Antal a Szent Istvánról szóló ünnepi előadás egyik kisebb szerepét játszotta el Pozsonyban, 1686-ban. Apor Péter, a *Metamorphosis Transylvaniae* című mű szerzője a kolozsmonostori iskola diákjaként többször kapott jutalmat az 1690-es években sikeres szerepléseiért, Esterházy Pál, a *Harmonia coelestis* szerzője, a korszak neves zeneszerzője — akinek ma leginkább politikusi, nádori pályáját tartják számon — diákkorában, az 1640-es évek végén, nyolc szerepet játszott el a nagyszombati jezsuita gimnázium színpadán.

A 18. század magyar nyelvű drámaszerzői is diákkorukban, színészként találkoztak először a színpaddal. Kereskényi Ádám a nagyszombati jezsuita gimnáziumban játszott 1725-ben a *Házasság csalárdul elárult istene*, 1729-ben pedig a *Fabius Maximus* című darabban, Lestyán Mózes a csíksomlyói ferences iskola diákjaként egy Szent Ferenc életéről szóló előadásban szerepelt az 1730-as években. Pállya István piarista tanár (akinek két magyar nyelvű vígjátéka — a *Ravaszky és Szerencsés*, illetve a *Pazarlay és Szűkmarkosi* — a korszak legjobb magyar drámái közé tartozik) 1753-ban a nyitrai piarista kollégium diákjaként Attilát, a hunok királyát játszotta, valószínűleg igen ügyesen, mert később egy újabb főszerepet bízta rá: Josaphátot, a moábitákat legyőző zsidó királyt kellett eljátszania.

Dugonics, Rájnis és
Révai színpadi
próbálkozásai

Legsikeresebb 18. századi regényírónk, Dugonics András első szépirodalmi próbálkozásai is színjátékok voltak: kezdetben vígjátékokat magyarított a diákjainak, majd az 1780-as évektől a történelem felé fordult az érdeklődése. Kun Lászlóról, Báthory Máriá-

ról írt áltörténeti szomorújátékot (ez utóbbit, amelyet egy spanyol szerző műve nyomán magyarított, Erkel Ferenc is megzenésítette). A jezsuita költő, nyelvész, műfordító Rájnis József *Az Ikerek* címmel készített komédiáját a pozsonyi kislapok mutatták be nagy sikerrel, míg a papnövendék Fejér György, a későbbi szerkesztő, könyvtárigazgató, két színdarabot írt a pozsonyi szeminaristák számára. A piarista rendtag Révai Miklós, a tudós nyelvész is drámaelőadásokkal kezdte a pályáját Veszprémben és Tatán, későbbi fordításait például a Sonnenfels drámájából készített *Az áldozat*, illetve a Kotzebue darabjából készített *A nap szüze* című drámáját nagy sikerrel játszották nemcsak a piarista iskolákban, hanem a ferenceseknél, majd a hivatásos társulatoknál is. Stilicóról, a vandál származású római hadvezérről írt tragédiát Horányi Elek piarista tudós 1762-ben, Koppi Károly pedig vígjátékokat mutatott be fiatal tanárként a diákjaival.

Csokonai vígjátékai

A protestáns iskolákban is jeles drámaszerző tanárokkal találkozhatunk: sok kiadást megért, népszerű bibliai drámát írt például a nagyszerű tudós Pápai Páriz Ferenc 1703-ban, Bethlen Miklós leányának esküvőjére, *Izsák és Rebeka házassága* címmel. A debreceni kollégium tudós tanárai (például Háló Kovács János) is írtak színdarabokat a diákjaiknak az 1780-as években, példát mutatva ezzel Csokonai Vitéz Mihálynak, aki debreceni diákként *Gerson* címmel írt rövidke színjátékot a társainak. Csurgói tanárként pedig két vígjátékot is szerzett, hogy a rábízott hét diák fejlődését, ügyességét bemutathassa az előadást megtekintő patrónusnak, Festetics Györgynek. A *Karnyóné és a két szeleburdiak* máig kedvelt darabja a magyar színházi repertoárnak.

Történészek színészként és szerzőként

A történészek közül Kaprinay István 1730-ban lépett fel diákszínészként egy ókori történeti drámában, Péterffy Károly jezsuita egyháztörténész 1714-ben szerepelt. A korszak nagy jezsuita történésze, Katona István (1732–1811) fiatal tanárként hét színdarabot írt: többek között a hétéves háború egyik sikeres csatájáról, a bibliai Józsefről, majd II. Béláról mutatott be darabot a növendékeivel.

A drámaszerzők meglehetősen szabadon kezelték a történelmi tényeket, a történelmi hűségnél fontosabb volt az írói szándék megvalósulása — vagyis a minél erősebb hatáskeltés a jó ügy, az erkölcsi nevelés érdekében. A források felhasználása mellett is feltűnő, hogy ugyanazokat a dramaturgiai sémákat találjuk meg a magyar történelmi drámákban, mint amelyeket általában is alkalmaztak az iskoladrámákban. Ezért van az, hogy nagyon hasonlóan alakul egy-egy magyar történelmi tárgyú színdarab cselekménymenete, mint például egy-egy ószövetségi történeti vagy világtörténelmi témát feldolgozó drámában.

Ez a hasonlóság egyrészt a témaválasztásból adódik: a szerzők szívesen visznek színre bizonyos cselekmény-sémákat, amelyekben szinte csak a neveket kellett behelyettesíteni, mivel a történeti hűség sem a jelmezeknél, sem a díszleteknél nem volt követelmény.

A leggyakoribb motívum a testvérharc, a testvérvizsoly. Itt az erkölcsi tanulság nyilvánvaló: a főhős vagy engedelmeskedik a benne lakozó testvéri szeretetnek és kibékül testvérével (erről szólnak a Salamon és László vizsolyát bemutató darabok, vagy a két Esterházy testvérharcáról szólók), vagy megölvén testvérét, az isteni igazságszolgáltatás büntetése vár rá (például néhány Attiláról és Budáról szóló darabban). A vizsoly oka a mellőzöttség, vagy valamilyen félreértésből fakadó sértettség (akárcsak a következő sémáknál).

A másik cselekmény-séma szerint a döntő ütközet előtt a királyt ellenségei azzal vezetik félre, hogy egy levél vagy egy hazug követ segítségével bizalmatlanságot ébresztenek benne legjobb hadvezérei, leghűségesebb emberei iránt. A cselek végül nem sikerülnek, kiderül a megvádoltak ártatlansága, a király pedig legyőzi ellenségeit. Erről szól például egy 1780-as magyar nyelvű darab (*Zápolya és Bebecus*), amelyben Nagy Lajos majdnem kivégezteti (egy ármány következtében) saját leghűségesebb katonáit, Zápolyát és Bebek Imrét a döntő ütközet előtt, de egy rossz helyre került levél nyomán az áruló lelepleződik, az uralkodó pedig megbocsát.

A harmadik cselekmény-sémában az egyik szereplő esküt tesz, ezt az esküt azonban politikai-hatalmi (sőt akár belső vallási) okokból megszegi, s ezért bűnhődni kell. Erről szól a várnai csatát bemutató előadás, amely szerint a békekötéskor tett eskü megszegése miatt kell a fiatal Jagelló Ulászlónak meghalnia (Székelyudvarhely, 1743), s ezért hal meg a *Gerardus* című darabban Orseolo Péter is, aki Szent Istvánnak tett esküjét megszegvén már méltatlan a koronára.

A negyedik cselekmény-séma a csel-drámák dramaturgiai fogáseit követi: a száműzetésből hazatérő főhős álruhát ölt (általában pásztor-ruhát), ebben az álruhában majdnem megölik vagy gyilkossággal gyanúsítják, többszörös csel után derül ki az ártatlansága. Különösen az I. Andrásról, Béláról szóló darabok követik ezt a sémát (1767, Nagyszombat).

A különböző drámatípusok keveredhetnek is: erre jó példa az 1731-ben Nagyszombatban játszott *Svehla* című tragédia. Ebben Podmaniczkiust, a Mátyáshoz átállt katonát Svehla egyik híve egy levéllel keveri gyanúba, míg ő maga egy paraszttal cserél ruhát, hogy álruhában Mátyás táborába lopózva megölje a királyt. A merénylet azonban nem sikerül. Podmaniczkius a kivégzése előtt felismeri a paraszti ruhában Svehlát, így megakadályozza a merényletet.⁵

Történelmi hűséget csak a cselekmény menetében találunk (ott sem mindig), a szereplők családi viszonylatai általában fikcióként kerülnek bele a drámába. A főhős elleni lázadásról, vagy a főhős haláláról valóban írnak a történészek, de azt, hogy a lázadók közt a saját fia vagy testvére is ott lenne, vagy azt, hogy a halálba a gyermeke is követi őt, csak a drámaszerző viszi bele a történetbe,

⁵Alszeghy Zsolt:
*Magyar tárgyú latin
jezsuita drámák.*

EPHK, 1911. 99–114.

hogy a döntésnek nagyobb erkölcsi súlya legyen, és a pusztá eseménytörténetet erkölcsi dimenziókba állíthassa.

Friz darabjában az ostromlott várban Zrínyi mellett ott van a fiacskája, s a katonák általa szeretnék rábírní Zrínyit a vár feladására. „Mivel pedig a versszerzőnek igazsággal határos dolgokat szabad költenie, én is ezeket követvén, a játéknak mind ízire, mind az indulatoknak fel gerjesztésére Zríni fiatskáját a várban bé zárom, és az atyával együtt a törökre viszem.” — indokolja a magyar fordító a történeti tényektől való eltérést. Ez a változtatás valóban többféle indulatot gerjeszthetett a nézőben: Zrínyinek az apai szereteten is felülemelkedő hősiessége könnyeket csalt a legelvetemültebb néző szemébe is, s még inkább meghatotta őket a kis György, aki néhány jelenet alatt felnőtt nagyszerű édesapjához, és a darab végén már önként vállalta a mártírhalált a haza érdekében.

Személy- és
névcserék, kitalált
rokoni szálak

Werthes még tovább megy, az ő darabjában Zrínyi felnőtt fia, György és annak jegyese is szerepel, s Zrínyi kirohanása után a várat a főhős felesége robbantja fel, karján kicsiny gyermekével, Zrínyi Rafaellel. Így Szigetvár pusztulása egyben a Zrínyi család teljes pusztulását is jelenti, s a férfiak hősiessége mellett ugyanolyan hangsúlyt kap az asszonyok (Zsófia és Zrínyi Katalin) önfeláldozása is, akik korábban nem vesznek részt a történelmi események alakításában, itt azonban fontos szerepet kapnak. „Jertek! mutassuk meg, hogy a nemnek külömsége nem szükségesképpen teszi különbözőkké a gondolatokat és a szívet! Szintúgy dicsőséggel halhatunk mi meg, mint a férfiak! Ezek a fegyverek számunkra vagynak itt.” — mondja Zrínyi felesége. „Ezer törököt, s többet ha lehet, csalog ide és a Puska-poros torony tetejére, a gazdag prédának palástja alatt, és ott egy szempillantás alatt halált hoz nekik egy fáklya, nekem pedig és a mi kisdudunknak szabadulást.”

Az 1770-es, Budáról és Attiláról szóló darab írója is eltér a hagyományos motívumoktól: „Buda, a hunok vezére, öccse, Attila előtt a királyság utáni áskálódás gyanújába kerülve, megölette, bár Bonfinius szerint ez Attila parancsára történt, mégis mivel vannak történetírók, akik az esetet másként mondják el és a gonoszságot a királyság ellenségeire tolva, annak kegyetlensége alól Attilát feloldják, mi a darabunkban Attila halálát a hunok közt vitéz, de trónra törekvő Toxus pártütésének tulajdonítjuk.” A testvérharc jól ismert elemei így az udvari cselszövés, ármány jeleneteivel bővíülhetnek, s Attila nem testvérgyilkosként, hanem az udvaroncai által megtevesztett, de jóakarató és igazságos uralkodóként jelenhet meg a színpadon.

A történelmi hűségnél fontosabb a gördülékeny előadás is: Katona István darabjában II. Béla például *nem vak*, hogy a játék tetszősebb legyen, s ne kelljen őt a színpadon vezetgetni. Egy másik darab III. és IV. István trónviszályáról szólt, de ez utóbbit „a

neveknek különböztetésére és a játéknak könnyebb értelmére” *Géjzának* nevezi el az ismeretlen drámaíró. Nem is tudjuk hibáztatni érte, hiszen a gondos forrásmegjelölés alá ő is odaírja: „a többi merő játékos költemény”.

Így tesz a *Pápa várossának vittatása* című darab szerzője is, aki a bevezető végén ezt írja: „Így emlékezik Istvánfi magyar ország Krónikájában az harmincz kettődik könyvben. Némellyeket hozzá téssen a játékos költemény.”

Mitologikus elemek

De nemcsak újabb szereplők, gyermekek, barátok stb. beiktatásával lehet feldúsítani a történelmi tényeket, hanem a mitológiának a történelemmel való összekapcsolásával is. Rengeteg példát találhatunk erre, főként a 17. század második és a 18. század első feléből. Gyakori az a dramaturgiai megoldás, hogy a történelmi eseményekkel párhuzamosan egy mitológiai esemény is zajlik, s ezt a jelenetek utáni kórusokban vagy előképekben követheti figyelemmel a néző. Ilyen az a Szent Istvánról szóló előadás is, amelyben Herkules harcai jelennek meg párhuzamosan a pogányokat legyőző szent király történetével. A már említett *Svehla* című előadásban is volt mitológiai mellékszál: a thébai zsarnok, Lykus király mítoszáról szólt. A nikápolyi csatában életét veszítő Esterházy Györgyöt dicsőítő darab (Jób Gábor: *Fides in Regem et Patriam*, 1727) Theseus mítoszával állítja párhuzamba a főhős erőfeszítéseit. A rendkívül fordulatos cselekmény mellett (árulás, méreg, tetszhalál, régi barátok egymásra találása, csatajelenet stb.) a darabban a barokk látványosság minden eleme megtalálható: Jupiter villámmal sújtja agyon Crudelitast, a csata előtt hatalmas vihar pusztít stb. A színpadkép Vulcanus barlangját ugyanúgy megjelenítette, mint a pokol bugyrait vagy Nikápoly városát.

Máskor a mitológiai esemény szimbolizálja magát a történelmi eseményt, s csak a prológu vagy az epilógu fejt meg az allegorikus párhuzamokat. Az 1688-as trencsényi nagypénteki körmenetben két szekérre szerelt élőképpel ábrázolták Buda felszabadítását. Az első szekérben Magyarországot a sziklához láncolt Androméda jelképezte, kötelékeit a Szűz Máriától kapott karddal Lipót császár vágta szét. A második szekéren Ádám és (vagy a törököket vagy az eretnek protestánsokat jelképező) Lucifer volt látható.

A jezsuita iskolák jelentősége a bemutatók szempontjából

Ennek a sokszínű, gazdag anyagnak a felmérése csak a legutóbbi időkben, az összes magyarországi drámaadat megjelenése után vált lehetségessé. Természetesen még sok a módszertani bizonytalanság — hiszen a források egy része elveszett — de ma úgy látjuk, hogy az összes színielőadás négy-öt százaléka a magyar történelemről szólt, körülbelül négyszáz előadást tartottak a témáról.

A ránk maradt adatokból, drámaszövegekből és drámaprogramokból is látszik, hogy a legtöbb magyar tárgyú drámát a jezsuiták iskoláiban mutatták be. Működésük idején (1561 és 1773 között) negyvennégy gimnáziumból több mint kétszázötven magyar történelmi előadásról tudunk.

Már a 17. században is körülbelül harmincszor játszottak a magyar történelemről, a 18. században pedig megnőtt ezeknek a bemutatóknak a száma. Különösen sok magyar tárgyú előadás volt az 1740-es évektől 1773-ig. Ebben az időszakban több mint százötven darabot mutattak be a magyar múltról, elsősorban Nagyszombatban, Kolozsvárott, Pozsonyban és Budán.

A többi szerzetesrend iskolai színjátszásában nem ilyen meghatározó a magyar történelem jelenléte, de hasonlóan alakulnak az arányok, mint a jezsuitáknál.

A piaristáknál több mint ötven magyar történelmi tárgyú darabbal számolhatunk az 1660-as évek és 1800 között. A legtöbb magyar darabot a nyitrai, a pesti és a szegedi kollégiumban adták elő. Az ókori és a fiktív történeti darabok mellett már az 1720-as évektől találunk rendszeresen magyar tárgyú darabokat a piarista iskolákban. Két kiemelkedő időszakuk az 1750 és 60 közötti, és az 1770 utáni időszak.

A pálos iskolákból és a kispapok szemináriumaiából három, a minorita és a ferences iskolákból csak egy-két magyar történelmi tárgyú előadásról tudunk.

Az evangélikus iskolákban a vallásüldözés miatti, 1680 körüli panaszdrámákon kívül körülbelül tíz történelmi tárgyú előadás volt, az unitárius és a református iskolákban négy-öt magyar tárgyú előadást rendeztek.

Az előadások nagyrészt latin nyelven folytak, egészen az 1750-es évekig. Ettől kezdve azonban megváltozott a helyzet: egyre több helyen volt magyar nyelvű színielőadás (a református iskolákban 1770 után már szinte csak magyarul játszanak), így a történelmi darabok egy részét is magyarul játszották. Ennek a változásnak az emléke az a nyolc drámaszöveg, amely már ízes magyar nyelven mutatta be a történelmi hősokeket (például Salamont, Zrínyit, Szent Istvánt), és az a tucatsnyi drámaprogram (vagyis a darab rövid tartalmát és a szereplők listáját tartalmazó színlap), amely magyar vagy magyar-latin nyelven íródott.

Ami a darabok témáját illeti, a 17. században főként a magyar szentek életéről voltak előadások a jezsuita iskolákban. Legelőször is Szent Istvánról, s az a tény, hogy 1587-ben Kolozsvárott éppen róla szólt az első, témájában is ismert magyar történelmi tárgyú dráma, már önmagában is mutatja a téma jelentőségét. A történelmi hősokek divatjától függetlenül ugyanis ő volt az a drámai hőso, akiről minden időben és minden felekezeti iskolájában adtak elő színjátékot, összesen több mint negyvenet. A darabok egy csoportja a fia halála után a koronát Máriának felajánló királyról szólt. A többi a pogányok (Koppány, Gyula, Ajtony) ellen harcoló királyt vitte színre, volt négy olyan előadás is, amely a kegyes, megbocsátó király alakját helyezte előtérbe, aki a legenda szerint megkegyelmezett az életére törő orgyilkosnak.

**A magyar nyelvű
előadások számának
növekedése**

Szent István alakja

Az ő népszerűségével csak Szent Lászlóé vetekedett, akiről 1618-tól kezdve tizennégy darabot mutattak be Magyarországon. A drámák elsősorban a besenyőkön és a kunokon győzedelmeskedő királyról szóltak (például a cserhalmi ütközetről 1735-ben, Sopronban volt előadás, a váradi püspökség alapításáról Nagyváradon 1744-ben volt bemutató), de több előadás volt a Szentföldre való zarándoklatot kihirdető, és a kegyes, a földi korona helyett égi koronára vágyó királyról is.

Szent Imréről 1617-ben volt az első előadás, s eztán még 12 alkalommal állították tisztaságát, szűzies életét a diákok elé példaként. Szent Gellértről 1623-ban és 1650-ben játszottak, Szent Erzsébetet két alkalommal keltették életre, Szent Adalbertről 1641-ben és 1700-ban volt előadás.

A magyar szenteken kívül a 17. században szinte csak a Hunyadi János és Hunyadi Mátyás sorsa ihlette meg a drámaszerzőket. Hunyadiról 1662-től huszonhét, Mátyásról pedig az 1642-es nagyszombati előadás után több mint huszonöt további előadás született. A Hunyadi Jánosról szóló darabok nagyrészt egy-egy csatáját mutatták be. Buda felszabadításakor, 1686-ban Nándorfehérvár megvédéséről mutattak be darabot, párhuzamba állítva Hunyadi és Buda felszabadítóit. A nándorfehérvári győzelemről ezen kívül még hét iskolában volt bemutató. Több előadás szólt a Hunyadiért életét feláldozó Kemény Simon hősiességéről, két iskolában pedig arról volt előadás, hogyan szabadította meg magát Hunyadi a rátámadó két rablótól

A Mátyásról szóló darabok rendkívül változatosak. Egy részük prágai fogságáról, a börtönből való kiszabadulásáról és Podjebrád Katalin kezének elnyeréséről szólt. Kevesebb előadás volt Mátyás hadi sikereiről, de azért játszottak darabot pl. Jajca ostromáról is.

A Rákóczi-szabadságharc idején bemutatott Mátyás-drámáknak külön is aktualitása volt. 1707. december 28-án „a jesuitákhoz comœdiára ment eő Felsége, az kik régi Mátyás Király dicső cselekedeteit producálnván, tovább három óránál ott mulatott eő felsége.” — olvashatjuk.

A fejedelem előtt bemutatott darabban Rákóczi és Mátyás hősiessége között vontak párhuzamot a sárospataki jezsuiták, az evangélikus Missovitz Mihály darabja pedig a nemzeti királyság eszméjét propagálta Mátyás alakjával 1705-ben.

De a történelmi témák aktualizálása nem csak ilyen formában volt jelen. Az iskolai színjátszás nagyon frissen tudott reagálni a történelmi eseményekre: Buda visszafoglalásakor az eseménnyel szinte egy időben keletkeztek az első drámák, a szeptember 2-án befejeződött ostromról szeptember 15-én már ünnepélyes játékkal emlékeztek meg a lőcsei gimnázium tanulói. A következő két évben minden nagyobb városban volt előadás Buda felszabadításáról (több mint húsz), legtöbbször valamilyen allegorikus eseménnyel fejezve ki Magyarország felszabadítását a török alól. Két

előadás szolt Lotharingiai Károly, négy pedig Savoyai Jenő hősiességéről, volt egy előadás az 1688. június 19-én Székesfehérvárat felszabadító Batthyány Ádámról is. Az előadást a budai jezsuiták rendezték 1754-ben Batthyány Lajos nádor tiszteletére.

A 18. században, ahogy láttuk, többszörösére nőtt a magyar történelmi tárgyú darabok száma. Ez a növekedés természetesen együtt járt a drámatémák kiszélesedésével, rengeteg olyan történelmi személyről (vagy eseményről) játszottak a jezsuita és — egyre nagyobb számban — a piarista iskolákban, amelyről korábban sohasem volt előadás.

A magyar témájú előadások egyre emelkedő száma összefüggött a magyar múlt iránti érdeklődés felélénkülésével (főként az 1740-es évek után) ami egyébként kölcsönhatásban volt a jezsuita történetírói iskola kialakulásával, a történelmi forráskiadványok megszorodásával, a magyar történelmi tárgyú egyetemi vizsgatételek nagy számával.

A hun-magyar rokonság kérdésköre is ekkor került elő, nem meglepő tehát, hogy az 1740-es évektől 7 előadás volt Attiláról és Budáról. Ebben a században a darabok nagyobb része Árpád-házi királyainkról szolt: a már említett Szent István és Szent László mellett I. Imrének a trónért való harcáról 9 alkalommal volt iskolai bemutató. Játszottak színdarabot I. Béláról, Könyves Kálmánról, II. Béláról, Álmosról és II. Andrásról is, s volt egy-egy bemutató Ottórol, IV. (Kun) Lászlórol és V. Istvánról is. A 14–15. századról viszonylag kevesebb előadás szolt, de azért játszottak Károly Róbertről, Ottórol és Nagy Lajosról, Zsigmondról, de még Nápolyi Lászlórol is.

A Hunyadi család története mellett a törökverő hősök is népszerű drámatémát jelentettek. Közülük is kiemelkedik Dobó István, akiről a jezsuita és piarista iskolákban hat alkalommal emlékeztek meg színjátékkal, de három előadás volt a budavári kapitányról, Nádasdy Tamásról, és Kőszeg védőjéről, Jurisics Miklósról is. Zrínyiről tizennégy előadás szolt, mellette Erdődy Tamásról, Forgách Ádámrol is volt bemutató, sőt 1758-ban Budán az 1603-as sikertelen ostrom vezetőjéről, a császári parancsra kivégeztetett Ruszwurm Kristófról játszottak darabot. A tatárjárásról, a várnai és a mohácsi csatáról is volt bemutató.

A piarista iskolákban gyakran volt előadás a rendet támogató magyar családokról, például a Koháry, a Szapáry, a Dessewffy, illetve a Károlyi család vitéz őseiről.

Ezzel együtt az ábrázolt hősök karaktere és az előadásmód is megváltozott a korszak végére. A nagyszabású barokk színpadképek, a sokszereplős csatajelenetek és várostromok helyét az 1750-es évektől már a kevés szereplőre és egyszerű látványra építő, de a drámai szöveget minden eddiginél jobban hangsúlyozó előadások foglalják el. Ezt a változást mutatja, hogy Szent László helyett ekkor már ellenfeléről, Salamonról játszanak huszonhárom előa-

dást, s a Hunyadi családból sem Mátyásnak vagy apjának a hősiességét, hanem a tragikus sorsú Hunyadi Lászlót, a magányos, halálra készülő hőst mutatják be (több mint tizenötször) például a *Tristis exitus Ladislai* című, 1770-ben, Esztergomban játszott darabban.

Az uralkodó koronázásakor és más ünnepi alkalmakkor a jezsuita iskolákban mindig volt színjáték, a 18. században III. Károlyról, de Mária Teréziáról is volt bemutató (Lőcse, 1718, Sárospatak, 1741, Szeged 1778.)

Mindez azt mutatja, milyen jelentősége volt a 17–18. századi emberek számára a magyar történelmi múltnak, s az ahhoz való viszonynak. Az emblematiszta történelmi személyiségek színpadon való bemutatása mindig is több volt egyszerű ismeretterjesztésnél vagy illusztrációnál, hiszen az előadás a hozzájuk kötődő értékrend elfogadását, a személyiség felértékelését is jelentette. Ezért is van jelentősége annak, hogy egy-egy korban éppen kikeről, s hogyan mutattak be darabot a magyar iskolákban vagy éppen a hivatásos színpadokon. A történelmi darabok aktuális politikai áthallásai a 20. században is megmaradtak, gondoljunk csak Németh László, Illyés Gyula vagy mások darabjaira. S hogy a történelmi témák fontossága, szimbolikus jelentéstartalma nem változik, jól bizonyítja az a politikai vita, mely napjainkban zajlik — egy magyar történelmi tárgyú film körül.

A VIGILIA KIADÓ AJÁNLATA

XX. SZÁZADI KERESZTÉNY GONDOLKODÓK

Hogyan éljük?

JÓZEF TISCHNER

JÓZEF TISCHNER: HOGYAN ÉLJÜNK?

A XX. századi keresztény
gondolkodók sorozat
15. kötete

Az ember legősiabb kérdésére
keresi a választ a könyv:
hogyan éljük? Melyek azok
az értékek, amelyek nélkül
nem tud élni az ember?
Mi az erkölcsi norma értelme?

Ára: 600,- Ft

1937-ben született Budapesten. Irodalomtörténész, az MTA Irodalomtudományi Intézet tudományos tanácsadója, a Miskolci Egyetem BTK Összehasonlító Irodalomtörténet és Művészettörténeti Tanszék tanszékvezetője. Szerkesztőségünk köszönetét fejezi ki a szerzőnek számunk tematikus részének összeállításáért.

Sándor István (1750–1815) előbb a piaristák, majd a jezsuiták tanítványa volt az első magyar bibliofil és a magyar ortográfia úttörője. Bródy Sándor és Németh László korai előfutáraként *Sokféle* címen, egyszemélyes folyóiratot adott ki. Az első kötet (vagy ahogy ő írja az „első darab”) előszavában magyarázza a címet. Azért nem nevezi *Holminak* művét, mert ezt a címet egy magyar író már lefoglalta. (Bessenyei Györgyre utal, anélkül, hogy megnevezné.) A folyóirat enciklopédikus igényű. Sándor a legkülönbözőbb dolgokról beszél: történelemről és vallásról, néprajzról és nyelvészetről, régi magyar írókról és könyvekről, a könyvkiadás aktuális feladatairól, a technika fejlődéséről és demográfiai problémákról. Néhány kötetében elbeszéléseket, verseket és fordításokat is közöl. Francia példára hivatkozva megjegyzi, hogy ha saját nemzetünk íróitól kölcsönzünk, az lopás, ha külföldiektől, az „hódítás”. Sándor nemcsak elvileg, hanem idegrendszerében is, apró stiláris villanásaiban is feltétlenül toleráns. Kiváltképpen látszik ez, amikor a különböző vallásokat és vallásalapítókat áttekinti. Sándor nemcsak Mózesről beszél tárgyilagosan (ez teológiai szempontból természetes és Konfuciusról ez a felvilágosodás, elsősorban Voltaire, de mindent és mindenkit megelőzően a jezsuiták öröksége), hanem Lutherről, Husz Jánosról, sőt Sabbatai Ceviről is. Tagadja, hogy Luther „anyjának a megtestesült ördöggel való barátkozásából született”, és felmenti a részegeskedés vádjától is. „Hogy Luther a reformálásban szerencsésebb vala, mintsem Wycliff vagy Husz vagy más akármelyik, ennek a valóságos oka csupán az akkori időnek környül-állásai valának”. Elismeréssel szól Voltaire-ről is. „Az ő Henriás költeménye valóságos remek munka. A keresztényi türelmet a római vallásúaknál ő elsőként hirdette, s talpra állította.” Ugyancsak az első kötetben, 1791-ben, áttekinti a zsidók helyzetét a világ különböző országaiban Perzsiától Amszterdamig. Konklúzióként elmondja, hogy ha újra összegyűlnének, akkor újra nagy nemzetet alkotnának.

Sándor István komoly figyelmet szentel a technika fejlődésének is. Nagy jövőt jósol a kezdődő léghajózásnak. Gúnyosan szól azokról, akik valamilyen új gyógyszert vagy találmányt Isten műve korlátozásának látják. Megemlíti, hogy a 18. század elején a himlőoltást az ördög művének tartották, és hogy bizonyos elfoglalt katolikus körökben a villámhárítót is „eretneki rúdnak” nevezték.

¹Ferenczi László:
A remény zuhatagja.
Kozmosz Könyvek,
Budapest, 1988.

A fentiekben árnyalatnyi módosítással idéztem, amit Sándor Istvánról 1988-ban megjelent *A remény zuhatagja* című könyvem *A történelmi téma* című fejezetében írtam.¹ Akkortájt reméltem, hogy

**A magyar
tudománytörténet és
irodalom elfelejtett
nagy alakja**

²Papp Júlia:
*Képzőművészeti
gondolkodás és a
„művészettörténeti
gondolkodás” kezdetei
Sándor István írásaiban.*
Magyar Könyvszemle,
1989.

³Sándor István:
*Egy külföldön utazó
magyarnak jó
barátjához küldetett
levelei.* Szépirodalmi
Könyvkiadó,
Budapest, 1990.

**Sándor István utazásai
és ütlevelei**

egyszer lesz időm és alkalmam részletesebben és árnyaltabban szólni róla. Két azóta megjelent kitűnő tanulmány is igazolta, hogy a lukai nagybirtokos és az 1780-es évek közepétől jobbra Bécsben élő Sándor István a magyar kultúra elfelejtett nagy alkotói közé tartozik.

Papp Júlia a *Képzőművészeti gondolkodás és a „művészettörténeti gondolkodás” kezdetei Sándor István írásaiban* című igen gondosan dokumentált és meggyőző tanulmányában² bizonyítja, hogy a magyar művészettörténet és kritika úttörője Sándor István volt. Szemléletét Winkelman határozta meg, akinek első magyar ismerője és ismertetője volt. Sándor mind ütleveleiben, mind a *Sokféle*ben gyakorta beszélt műalkotásokról, művészekről, múzeumokról, templomokról. A *Sokféle*ben a szobrászat történetéről vázlatos beszámolót is ad Winkelman, egy német művészeti lexikon és saját tapasztalatai alapján. A művészetelmélet fogalomrendszerét Sándor kezdi nálunk meghonosítani, tudatosítja Papp Júlia.

Éder Zoltán 1990-ben fontos előszóval és gondos jegyzetekkel ellátva két évszázad után először újra kiadta Sándor István *Egy külföldön utazó magyarnak jó barátjához küldetett levelei* című művét,³ mely eredetileg 1793-ban jelent meg Győrött Streibig József betűivel. A *Sokféle* első két darabja ugyan már két évvel korábban megjelent, de addigra az ütlevelek lényegében elkészültek. Sándor négy utazásáról számol be: Itáliában 1785-ben, Németországban, Belgiumban, Angliában és Franciaországban 1786-ban, Prágában, Drezdában, Berlinben és Brünbnben 1787-ben és végül Svájcban 1791-ben járt. A *Sokféle* első darabjaiban gyakran utal olyan útiélményeire, amelyek a levelekből kimaradtak.

Sándor nemcsak a magyar tudománytörténet jelentős alakja volt mint bibliográfus (ezt mindig is hangsúlyozták), mint művészeti gondolkodó (erre Papp Júlia figyelmeztetett), hanem elsőrangú író is. Éder Zoltán sejtetni enged, miért hullott ki a köztudatból: első fordítását Bessenyei bírálta kíméletlenül, és ütleveleit Kazinczy figyelemre sem méltatta. Valószínűleg Révai Miklós is inkább csak gazdag műpártolónak tekintette, aki őt nem egyszer anyagilag támogatta.

Holott az *Egy külföldön utazó magyarnak jó barátjához küldetett levelei* kivételes mű, és a *Sokféle*ből készített jó válogatás is meggyőzhetne az író erényeiről, akit korábban a magyar szabadvers egyik lehetséges előfutárának tartottam. A túlzás minden kockázatát vállalva állíthatom, hogy ha ütleveleit nem magyarul, hanem németül vagy franciául írja, széltiben-hosszában idéznék mint az ancien régime egyik legutolsó leírását. A 17–18. században divatosak voltak a nagy utazások, de Sándor nem Londonból vagy Párizsból indult el, hanem Bécsből, az akkori magyar kultúra egyik központjából. Azt mondhatni, hogy fordított irányban tette meg az utat, és az akkori utazások egyik végpontját, Velenét is meglátogatta. Első életrajzírója, Szinnyi József biztosra ve-

szi, hogy már nyitrai piarista diákként jól megtanult latinul. A *Sokféleben* Sándor megjegyzi, hogy külföldön általában megértik a latin szót, de nem szívesen válaszolnak latinul. Évtizedeken keresztül jobbára Bécsben élt, és olvasmányai bizonyítják, hogy kitűnően tudhatott németül és valószínűleg franciául is. Lukán tót környezetben nőtt fel (édesapja harmadik felesége nem is tudott magyarul), és aki tótul beszél — mint a *Sokféleben* többször is hangsúlyozza, valamennyi szláv nyelvet megérti. Külföldön nyelvi problémái nem lehettek, többnyire kísérővel utazott, aki netán a tolmács szerepet is betöltötte, de a kísérőről semmi konkrétum nem árul el. A *Sokféleből* kiderül, hogy ismert angol újságokat, de nem tudni, hogy azok angol nyelvűek voltak-e. A *Rómeó és Júlia* előadása magával ragadja (az első magyar, aki Shakespeare-drámát látott színpadon), és megjegyzi, hogy az angolok nemzeti nagyságait nagy tisztelettel övezik.

„...azoktól fogva, miolta ezen utamat tettem, a levelekben foglalt dolgok közül némelyek megváltoztak, nem tagadhatni: úgy mint a párizsi Basztily, melynek a nyoma sem látszik többé, s több egyebek. Én mindazonáltal azokat mind úgy hagytam, melynek a nyoma sem látszik többé, s több egyebek.” Valóban nem változtatott szövegén? Ellenőrizhetetlen állítás. A Bastille-re a *Sokféleben* is visszatér. 1793-ban, amikor a levelek megjelentek, már egy éve dúltak azok a nagy európai háborúk, amelyek egészen 1815-ig tartottak.

Sándor a kivételes béke néhány évében utazott Európában, II. József uralkodása második felében és II. Lipót uralkodása első évében. Svájci útja már a francia forradalom kitörése, de még a nagy háborúk kirobbanása előtt volt. Mindenütt, különösen Prágában és Drezdában beszél az ostromok, megszállások pusztításáról, de a jó megfigyelő nem mulasztja el megjegyezni, hogy Ostende kereskedelmét visszavetette az amerikai háború befejezése. Belgiumban, amely akkor még a Habsburg Birodalom része (amikor könyve megjelent, már nem volt az), leírja, hogy megerősödött velencei tapasztalata: a csatornák nagymértékben elősegítik a kereskedelem fejlődését.

Elmaradt utazásai

Ostendében arról beszél, hogy szeretne még Napkeletre eljutni és megtekinteni a primitív népeket. A *Sokféleben* elmondja, hogy szeretett volna a kalmükök földjére elutazni, de nem talált megfelelő társat, aki a fáradságot és a megpróbáltatásokat vállalta volna, mert a keleti út sokkal kényelmetlenebb, mint a nyugati út. A *Sokféleből* kiderül, hogy valósággal falta az útleírásokat, néprajzi beszámolókat. A finnugor rokonság feltétlen híve, és különös szeretettel olvas a rokon népek szokásairól.

A tervezett utazások elmaradtak, valószínűleg a háborúk miatt is. 1792 után egy magyar főnemes a biztos visszatérés reményében már aligha szállhatott hajóra a Távol-Kelet irányában, és az oroszországi út sem volt veszélytelen. Velencében jó a közbizton-

ság, jegyzi fel, Párizsban is az, és számos más helyen. Az utak biztonságosak, az ellátás jó, a háború pusztításait a legtöbb helyen kiheverték, a kereskedelem általában virágzik. Az árak tűrhetőek. A folyamatos háborúk mindent megváltoztattak. 1805-ben már a bécsi drágaságról panaszkodik. Élete vége felé pedig egy Kazinczyhoz írt levelében rendkívül óvatosan utal arra, hogy az 1811-es devalváció súlyosan érintette. Berzsenyi nyíltabban közölte Kazinczyval, hogy a devalváció élete egész plánumát tönkretette.

Utazási „módszere”

Útikönyveket, történelmi tanulmányokat olvasva utazik, és ezek anyagát bőségesen felhasználja leveleiben, vallási és társadalmi viszonyairól, a lakosság anyagi helyzetéről, épületeiről, templomairól, műemlékeiről beszél. Olvas, de néz és lát is, mindig — visszafogottan — személyes. Utazása nem személyhez kötött, nem Voltaire-nél vagy Rousseau-nál akar tisztelegni, mint annyi elődje (már mindketten meghaltak), és még a weimari kultusz hely sem alakult ki (egyébként hallott Goethéről, és azt is tudja, hogy szobrot készítettek róla). Sándor a legelegánsabb és a legalantasabb helyeken is megfordult, de valószínű, hogy leginkább hivatalnokokkal (elsősorban vámosokkal), fogadósokkal és különféle kiszolgáló személyzettel érintkezett. Egy-két helyütt ugyan megjegyzi, hogy voltak barátai, de ezeket nem nevezi néven és beszélgetésüket sem örökíti meg. Szeméremből, tapintatból, óvatosságból? — nem lehet tudni. Ahogy levelei előszavában is megírta, utazása óta megváltozott a világ. Nem véletlen, hogy a *Sokféle*ben hivatkozik II. Józsefre és különösen Nagy Frigyesre, akik tolerálták, sőt éppenséggel elősegítették az ellenvéleményeket. Sándor — többek közt — Voltaire posztumusz önéletrajzára hivatkozik. Nem tudhatta, hogy a porosz uralkodó ügynökeivel titokban felvásároltatta a mű fellelhető példányait az őt sértő részek miatt. Abban nem tévedett, hogy Frigyes Voltaire-t valóban az emberiség egyik legnagyobb szellemeként méltatta. Sándor maga mindig tiltakozott az ellen, hogy Voltaire istentagadó lett volna. Mint ahogy a leghatározottabban elutasította azokat a nézeteket is, amelyek szerint az Aufklärung (a derűltség, ahogy ő magyaráította a ma felvilágosodásként használt szót) okozta volna a francia forradalmat. A *Sokféle* cikkének szellemét Berzsenyi ismétli majd meg rendkívül költői erővel a *Vándál bölcsességben*.

Angliában és Franciaországban

Sándor az ipari forradalom kezdetén érkezett Angliába. Egyetlen leírását idézem: „Minthogy itt a tüzelnivaló fa igen drága, többnyire kőszénre égetnek, melynek a gőze a várost messzire eldugja a szemek elől, a házakat feketíti, s azt egyórányi földre megérezhetni; mindazonáltal inkább egészséges mégis, hogysen ártalmas.”

Sándor Angliából érkezett Franciaországba, az ancien régime klasszikus földjére, röviddel annak összeomlása előtt. Mit lát Franciaországban? Az idegent elrettentő despotizmusnak nevezi, hogy holmiját többször is megvizsgálják. Franciaország népessége

csökken a sok háború, a katonák házassági tilalma, a papok és apácák nagy száma és a protestánsok kiűzése miatt. (Voltaire kivételével a 18. században csaknem mindenki a francia népesség csökkenéséről beszélt.) Elhalad egy sikertelen léghajózási kísérlet színhelye mellett. Megfigyeli a tékozlást, és hogy mindenki keni a haját. Párizsban egészségtelen az ivóvíz. Az angol áruk minősége jobb. Lenyűgöző gazdagságú királyi és egyházi könyvtárak, kézirattárak és képtárak vannak. Külön szól a gazdag Rubens-gyűjteményről. A különböző egyházi és világi intézmények számos kórházat és menhelyet tartanak fenn az idősök, elesettek, háborús rokkantak, szegény vagy elhagyott kiskorúak, betegek, örültek számára. (Angliában is megemlíti a kivénhedt tengerészek otthonát.) Versailles és különösen Trianon mesterséges létesítmények. Párizs és az ország tele van királyszobrokkal. Párizs éjjel jól van kivilágítva. A tüzesetekre gondosan felkészültek, a tűzoltás a barátok feladata. Ha a Palais Royalból kitiltanak az utcalányokat, a kereskedők tönkremennének.

A Bastille előtt nem tanácsos érdeklődni. A Bastille-nak éppen Rohan kardinális a foglya, aki korábban bécsi nagykövet volt, Magyarországon is járt, az eszterházi multságokat Bessenyei örökítette meg.

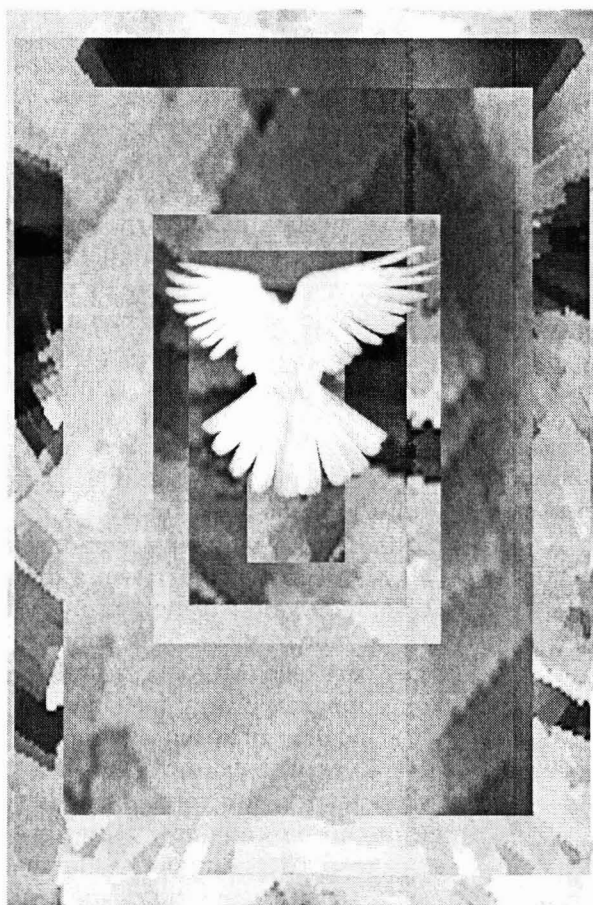
1786-ban járt Párizsban. Három év múlva lerombolták a Bastille-t, majd nem sokkal később elkobozták az egyházi javakat, és végül kikiáltották a köztársaságot és lefejezték a királyt. A levelek megjelenésekor már bekövetkeztek ezek az események. A *Sokféltében* csak elvétve szól a forradalomról. Így elmondja, hogy a franciák a szabadság és egyenlőség nevében rendre megváltoztatják a hónapok, városok, utcák, házak nevét. (A változtatási szenvedély a régi görögökre emlékezteti.)

Velencében

1785-ben járt Velencében, amit érezhetően szeretett. Szól a város hanyatlásáról, amit a török hódításnak és a világkereskedelem átrendeződésének tulajdonít. Sugallja, hogy a karneválok 1776-os betiltása gazdasági problémákat okozott. Mégis, Velencét örökeletűnek tekinti. A levelek megjelenése idején még létezett a Velencei Köztársaság. De négy évvel később a campoformói béke véget vetett önállóságának. A *Sokféltében* visszatér Velencére. Beszél nagyságáról és hanyatlásáról, és megemlíti, hogy a portugálok megjelenése a 16. század elején az Arab-félsziget déli részén egyaránt nyugtalanította a törököket és a velenceieket. A magyar történetírás erről a felismeréséről több mint másfél évszázadon keresztül nem vett tudomást. Sándor óvakodik attól, hogy Velence bukásáról is beszámoljon, valószínűleg azért, mert a Bonapartéval való egyezség értelmében a Habsburg-ház birtokába került.

A magyar főnemes, aki már 1780-ban lukai birtokára járatta a pozsonyi *Magyar Hírmondót*, nem diákként tanult. Piarista, majd jezsuita iskolái után (nem sokkal a jezsuita rend pápai betiltása előtt volt növendékük) európai útjain szerezte meg azt a lenyűgö-

ző sokoldalú műveltséget és kutató szellemet, valamint a magyar irodalom és történelem iránti érdeklődését, ami a *Sokfélét* és bibliográfiái munkáit jellemzi. A *Magyar Könyvesház, avagy a magyar könyveknek kinyomtatások ideje szerént való említése* (Győr, 1803) című munkáját Szinnyeitől Kókay Györgyig érdeme szerint méltatták, fölösleges lenne megismételni őket. A *Sokféle* harmadik darabjában e nagy mű első részlete, a 16-ik században nyomtatott könyvek jegyzéke már megjelent. A sok egyéb beszámoló közé ékelt könyvjegyzék olvasása közben óhatatlanul német kortársa, Novalis szavai jutottak eszembe: „nemde az abc is néha költőinek tűnhet?” A bibliográfia is költőinek tűnhet...

Vásárhelyi Kata: *Lélek*

A drámaíró Mészölyről

GEROLD LÁSZLÓ

1940-ben született Újvidéken. Esszéíró, kritikus, irodalomtörténész. Az Újvidéki Egyetem tanára, a Híd szerkesztője. Legutóbbi írását 2001. 8. számunkban közöltük.

**Mészöly
elfeledett/elhallgatott
drámai művei**

Mind drámaírásunk, mind pedig színjátszásunk szempontjából szomorú tanulsággal szolgál Mészöly Miklós drámai opusa.

Mészölynek kortársaihoz, Pilinszkyhez és Mándyhoz hasonlóan, de hivatkozhatnánk az őket időben megelőző Nyugat-nemzedékek íróira, költőire Füst Milántól Weöres Sándorig, sohasem volt igazán szerencséje a színházzal, holott — amint vissza-visszatérő, pontosabban talán soha sem szűnő drámaírói ambíciója tanúsítja — ő is fölöttebb vonzódott hozzá, igényelte a színházi sikert, de ennek érdekében nem tett semmi olyat, amit szégyellnie kellett volna, nem kötött megalázó kompromisszumot. Inkább drámai hőshöz illően tűrte sorsát, viselte a kudarc terhét, pedig elégedetlenkedésre, sőt a tiltakozásra is lett volna joggal oka. Hiszen drámaírásának a közlés módja s a szövegek dramaturgiája szerinti mindkét szakaszában megelőzte a hazai, s részben az európai törekvéseket (vagy legalábbis ezekkel szinkrónban volt), és olyasmit kínált a magyar színháznak, amit az addig nem ismert, amivel nem próbálkozott.

De nem kellett. Vagy azért, mert drámái, játékaik nem illettek az éppen érvényben levő színházi konvenciórendszerbe, vagy mert a (kultur)politika szólt közbe.

Mindegy. A tény tény marad: sem az abszurd drámának nevezett *Az ablakmosó* (1957), sem a drámai parabolának tartott *Bunker* (1959) nem vált/válhatott az ilyen típusú lengyel és cseh művekhez hasonlóan többször is színpadi bizonyítási lehetőséget kapott repertoártétellé. Mi több, két műve színpadot is alig kapott, s akkor is megkésve vagy méltatlan körülmények között. *Az ablakmosót* a megírás után hat évvel játsszák Miskolcon, de két előadás után leveszik a műsorról, majd a pécsi Jelenkor ugyanabban az évben leközi, ám miután Pándi Pál elrettentő példát statuálva megsemmisítő, adminisztratív következményekkel járó kritikával sújtja, pontosan huszonöt évig magyar színház nem meri/nem akarja (?) műsorára tűzni. A *Bunkernak* is öt évet kell várnia, amíg magyar felolvasó színpadon Miskolcon elhangzik, színházi ősbemutatójára pedig majd csak 1981-ben kerül sor. A két mű német vagy lengyel színpadon történő időnkénti feltűnése, bármennyire sem mellőzhető, inkább a magyar viszonyok áldatlansá-

gára figyelmeztetett, hiszen külföldről sem a magyar drámaírássra, sem pedig a magyar színjátszásra nem volt/nem lehetett hatással. Holott gondolati és dramaturgiai nívóik ezt mindenképpen lehetővé tették volna.

A magyar színháznak a drámaíró Mészöly éppen úgy nem kellett, ahogy nem kellett a drámaíró Pilinszky vagy a drámaíró Mátyás. Hogy Pilinszky nem tudott lemondani a színházról, azt színház-esztétikai vallomása, a *Beszélgetések Sheryl Suttonnal* (1977) tanúsítja, Mátyás Iván vonzódását pedig remek kisregénye, az *Álom a színházról* (1977).

Mészöly Miklós más utat választ, másként maradt hű a színházhoz.

Másféle drámával próbálkozik, amelyek Az ablakmosóhoz és a Bunkerhez hasonlóan nem csak kilógtak a sorból, de színpadra sem kerültek, bár az sem elképzelhetetlen, hogy írójuk — ismerve a honi viszonyokat — nem is színpadra szánta őket, mert ahogy a minden drámai szöveget tartalmazó Mészöly-kötet (*Lassan minden*, 1994) előszava utal rá, Az ablakmosóval és a Bunkerral együtt, legfeljebb az Egy elképzelt színház délibábjának csalóka ábrándképébe illelnek be, létez(het)nek.

Az ablakmosó

Az ablakmosót, amikor először magyar színpadra került, illetve folyóiratközlése megtörtént, az ideológiai kritika a szocialista hatalom emberséges voltának megkérdőjelezéseként értelmezte. Tény, hogy az idealisztikus elveiért mellőzött, elcsapott színész, Tomi, aki csak olyan darabban akar szerepelni, amelyben nincs hazugság, és felesége, Anni önmagát helyezi az életen kívülre, önvédelemből mintegy csigaházba zárkóznak, de a rájuk, zárt világukba erőszakkal betörő, hívatlan látogató, az ablakmosó ennél is rosszabb megoldást kínál: a hazug világ álságát akarja a két fiatallal megnyugtató valósággént elfogadtatni. De ez csak a mű egyik lehetséges olvasata volt, amelyre — egyáltalán nem véletlenül — a hatalom fölöttébb érzékenyen reagált: otromba igyekezetében nem gondolt arra, hogy ugyanez a történet másként is felfogható. Hogy az egyén és a hatalom sérelmezett konfliktusa helyett az évtized egzisztencialista szemlélete is kiolvasható Mészöly burleszk-tragédiájából. Nevezetesen, hogy Tomi és Anni felismerik ugyan védtelenségüket, de nincs bátorságuk, erejük arra, hogy megvédjék magukat. Hogy a hazug ideológiát hirdető ablakmosóban a kor kritikus-komisszára saját magára és a hozzá hasonlókra ismer(het)et, abban mintha több lenne az önleleplező félelem, jobb esetben: lelkiismeretfurdalás, mint a groteszket a parabolisztikus ábrázolással vegyítő műbe rejtett írói hatalombírálat. Hogy Az ablakmosóban milyen meghatározó az addig kevésbé méltatott egzisztencialista szemlélet, az az 1988-as pécsi felújításon derült ki, amely a hatalom természetrajza helyett az önmagukat feladó, az önmagukból kiforduló szereplőkről szól.

Ha egy mű úgy rejti magában az átértelmezés, a másféle olva-

sat lehetőségét, mint *Az ablakmosó*, akkor annak időtállóságát nehezen lehet megkérdőjelezni.

Bunker

Más a helyzet a feszesebb szerkesztésű, de csak modelldrámaként működő *Bunkerral*, akkor is, ha a katonás keménységgel patogó mondatok, a tökéletesen begyakorlott mozdulatok kifejezte fegyelem páncélja alól — *Az ablakmosó*hoz hasonlóan — az önmagunk legyőzésének folyamata, küzdelme jelenti a drámát. A helyzet modellértéke olyan zárt keretet jelent, ami semmiképpen sem mellőzhető. Számomra nem az a kérdés, hogy a *Bunker* háborús történet-e, háborús dráma-e, jóllehet szereplőinek egy része katoná, hanem hogy a dráma katonaszereplőiben hogyan győzi le a létformává vált fegyelmet a megmutatkozó szabadulás, a felsejlő szabad életforma lehetősége. Illetve, hogy a földalatti katonai támaszpont, a bunker merev, szigorú hierarchikus rendjét megbontó illetéktelenek, egy lány és két öregember, rendelkeznek-e olyan drámai erővel, amely a történetet az írói tétel bizonyítására konstruált modelldrámák fölé emeli, csak parabola vagy hús-vér dráma is?

Ilyen szempontból számomra *Az ablakmosó* meggyőzőbb a *Bunkernál*.

A hatvanas évektől kibontakozó újféle drámai közlés mód

Ha Mészöly Miklós ötvenes években írt két drámája műfajilag a század második felének a kelet-közép-európai drámaírással és színjátszással elsősorban jellemző, a filozofikus jellegű nyugati abszurd berlini falon inneni rokonának tekinthető politikusabb jellegű groteszk, illetve parabola vegyítéseként határozható meg, akkor a hatvanas évektől kibontakozó másféle közlés mód szerint, másféle dramaturgia alapján készült létértelmező szövegek a drámai dikció lélegzetvételét, az emberi szituáltság sajátos filozófiáját, világlátását idéző rövid, egyre rövidebb beckett-i jeleneteket juttat(hat)ják eszünkbe. Lett légyen az „két öreg hangra komponált etűd”, mint a Mészöly *Film* című regényére emlékeztető *My Jo*, vagy „mesehangra” írt „bolond játék” (*Gyerünk matróziába*), vagy rádióra, filmre, színházba egyaránt használható „klipp”, mint a *Karácsony* című „tragi-abszurd”, esetleg elképzelt video-, tévéinterjú (*A vendég*), vagy a leginkább beckett-i mű (*Köhögő császár*), melyben egy Szemüveges férfi tesz vallomást az egyetlen szót sem szóló, jelenlétét csak időnkénti köhögéssel igazoló császár (a történelem minden császára) előtt, miközben különféle alakok — „vakok, koldusok, félmeztelen prostituáltak, diáklányok és fiúk, atléták, sofőrök, munkások, érdemleges politikusok, katonák, bakók, papok, jól öltözött és kevésbé jól öltözött örök jellegtelenek” — vonulnak át a minden lehető, múltat és jelent, életet és halált magában foglaló szobortemetőn, akár egy haláltáncban, és végül a kötetet záró, „posztumusz játék”-nak nevezett *Az utolsó Beckett-bemutató* című, a mestert és opusát felismerhetően élénk idéző drámai szabadvers.

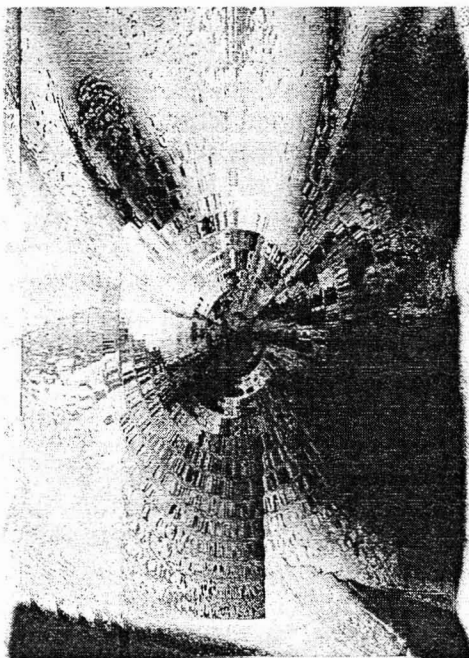
Lassan minden

A mézőlyi drámaopusban egyedülálló helye van a „Játék az utolsó időkből” alcímet viselő *Lassan minden* című, 1972-ben írt, majd huszonegy év múlva végleges formát nyert szövegnek,

amely engem Peter Brook szabadtéri színházi kísérleteire emlékeztet, melyekben természet és ember, színész és néző kerül ideális, megbonthatatlan kapcsolatba. Mészöly itt azt a színházvíziót próbálja laza szerkesztésű, a „chip ravasz ökonómiájá”-t megvalósító drámává fogalmazni, amelynek kivitelezhetetlen előadását azonos címet viselő drámakötetének előszavában írja le. A *Lassan mindenben* próbálja drámai formába rendezni azokat a színpadterre, világításra, jelmezre, zenére, néző és színész közös felkészülésére, az írói jelenlétre vonatkozó, az *Egy elképzelt színház délibábja* című esszében kifejtett elképzeléseit egy „kora hajnaltól kora hajnalig” tartó szabadtéri előadásról, melyről ő tudta legjobban, hogy csak álom, hogy megvalósíthatatlan, mint minden, amit eszményinek, tökéletesnek, teljesnek gondolunk, de erőnkől csak töredékekre futja.

¹Kulcsár Szabó Ernő:
*A magyar irodalom
 története 1945–1991.*
 Argumentum,
 Budapest, 1993.

Anélkül, hogy a drámaíró Mészöly Miklósról írt dolgozat végén visszavonnám a bevezetőben említett szomorú tanulság tényét, utalni szeretnék arra, hogy bár Mészölynek sok huszadik századi magyar íróhoz hasonlóan valóban nem volt szerencséje a színházzal, sőt a drámatörténettel sem, mégis szerepe volt/van a „magyar drámai modernség ellentmondásos, de immár visszafordíthatatlan kibontakozásá”-ban, amint — többek között — Spiró György, Nádas Péter, Kornis Mihály, majd Márton László, Garaczi László vagy Szilágyi Andor drámaírása bizonyítja.

Vásárhelyi Kata: *Instabilitás*

„A történeteknek nincs végük...”

BENGI LÁSZLÓ

Mészöly Miklós Saulusáról

1976-ban született Budapesten. Az ELTE Magyar Irodalomtörténeti Intézetének doktori hallgatója. Legutóbbi írását 2001. 10. számunkban közöltük.

¹Esterházy Péter:
Szikla, sólyom, horhos,
fa. Alföld, 2001. 3. 36.

²Márton László: *Pontos mondatok, fehér padon.*
In: *„Tagjai vagyunk egymásnak”.*
Szerk. Alexa Károly és Szörényi László.
Szépirodalmi Könyvkiadó,
Budapest, 1991, 58.

³Vö. Paul Ricoeur:
Az „Isten országa”
Jézus paraboláiban.
Protestáns Szemle,
1992. 2. 95–98.

⁴Vö. Erich Auerbach:
Mimézis. Gondolat,
Budapest, 1985, 5–26.

Mészöly Miklós 2002. január 19-én lenne nyolcvanegy éves. Azon kevesek közé tartozott, akik már életükben klasszikus szerzővé lettek. S ha életművének meglepő-szokatlan gazdagsága könnyen arra csábíthatott, hogy Mészölyre már életében „múlt időkben” lehessen gondolni,¹ akkor most, halálában, arra készíthet, hogy mint előről, közöttünk lévőről szóljunk róla, a kortárs magyar irodalom eleven-ösztönző figurájaként: „Mészöly Miklós volt az első olyan író, akihez világosan körülhatárolható viszony, méghozzá eleven viszony fűzött. Személyes ismerősömnek éreztem, anélkül hogy találkoztam volna vele. (...) Egy író mint író nem attól eleven, hogy életműködései folyamatban vannak, hanem attól, hogy művein keresztül megszólítható.”² Attól a patetikus jóslattól pedig, hogy Mészöly jó ideig még bizonyosan megszólítható is marad, talán csak egyetlen okból kell tartózkodnunk — tudniillik azért, merthogy föltehetőleg igaz.

A négy évvel Krisztus halálát követően, a Törvény és a rabbinikus írásmagyarázat sarokpontjai által összetartott világban játszódó *Saulus* atmoszférája természete szerint rokon a bibliai példázatok légkörével. A hatvanas években ugyan nem volt ismeretlen a példázatosság írói fogása, ám ez zömében olyan tanító szándékot jelentett, amely pusztán a világban létező szerkezetek és törvényszerűségek érvényesülésének bemutatását célozta. Mészöly regénye az így értett példázatos jelleget azáltal formálta át s újította meg, hogy föllevenítette a jézusi példabeszédek cselekedtetve tanító erejét: a parabola immár nem föltáró ismeretközlés, hanem mindenekelőtt olyan nyitott kimenetelű történés, amely az olvasás során önmagunk ismeretéhez vezet, és gondolkodásunk megváltozására ösztönöz bennünket.³

Noha a példázat természetéről való elmélkedés a szereplők, így Saul vélekedései között is föltűnik, valójában már a szöveg alakítása sem nélkülözi a bibliai elbeszélésmóddal való hasonlóságot: a regény megszakításos történetmondása, az egyes részek közt eltelt időtartamoknak, hosszuknak az elbizonytalanítása, a már-már fordulópontszerű események kiemelése, a lényegesre történő összpontosítás egyaránt olyan jellemzők, amelyek az is-tentapasztalás igen korai leírásaiban, szöveggé formálási kísérleteiben éppúgy megfigyelhetők, amint a későbbi parabolák megszokottságból kiemelő koncentráltóságával is kapcsolatot tartanak.⁴

A *Saulus* számos rövidebb-hosszabb, kiszakított és ezáltal föl-nagyított történet- és szövegdarabkból áll. Olyan töredékekből összeálló mozaik benyomását kelti, melyben a különféle irányú szellemi-lélektani és időbeli mozgások hol fölerősítik, hol kioltják egymást. A motívumok és cselekménymozzanatok gyakori visszatérése önmagában is sajátos — egyszerre időtlen és időbeli, mítikus és szakrális — ritmust ad a regénynek, ám az ismétlések előkép és történés kettősségére emlékeztető szerkezete a szentírási szakaszok földidézésével válik igazán összetetté. Például a keresztényeket üldöző főhős szemét a pusztában kíméletlen tűző nap égeti ki. Saul azonban már korábban hasonló történetet mesélt Istefanosnak, azaz Istvánnak egy pásztorról, akinek a pusztai nap annak az anyajuhnak a képét véste a szemébe, amelyet hosszú napokon át rendületlenül és fáradhatatlanul keresett. Aligha kerülhetjük ki, hogy Jézusnak az elkóborolt juhról szóló példabeszédére (Mt 18,12–14) vagy arra a kijelentésére gondoljunk, hogy „Én vagyok a jó pásztor” (Jn 10,11, vö. 21,16–17).

Anélkül hogy hosszan sorolnám a mészőlyi-bibliai motívumokat a haltól és kaputól a fényen és árnyékon át a vakságig, csupán egyetlen egybehangzásra hívom föl a figyelmet. Saul szinte fausti eltökéltsége ugyanis messzemenően előlegzi a versenyzutók Szent Pál-i képét: „Nem tudjátok, hogy akik a versenypályán futnak, mindnyájan futnak ugyan, de csak egy nyeri el a jutalmat? Úgy fussatok, hogy elnyerjétek! (...) Futok tehát, és nem csak vaktában.” (1Kor 9,24,26) A regényt elevenné tevő feszültséget nem kis részben az adja, hogy a főhős mind következetesebben gondolja újra és újra saját meggyőződéseit: odáig feszíti a kereteket, ahol a szélsőségek már szinte egymásba fordulnak, s a keresztényeket üldöző gyűlölet az anyajuhot kereső szeretethez kerül közel. Krízis ez, fordulópont, amely még egyaránt magában hordozza az egymást kizáró jövőbeli lehetőségeket. Alapjában tehát nyitott az egyre kevésbé elodázható jövő felé, miként a múltat is magába gyűjti, töredékesen földidézve-újrarendezve az életút legfontosabb emlékképeit.

A már meghozható, de még meg nem hozott döntés paradox lét-viszonyainak feszültsége a végső idők döntését vetíti előre, várakozásra késztet. Nem lehet véletlen, hogy Saul megvakulása előtt a pusztában egy csontokkal teli holtmederbe jut, amely Ezekiel Izrael föltámadását jelképező látomásának nyitányát idézi föl: „Akkor az Úr rám helyezte kezét, az Úr lelkében kivezetett és letett a mező közepén, ami telve volt csontokkal.” (Ez 37,1) Saul életének története döntés elé állít, döntésre szólít — „bár hideg volnál vagy meleg! De mivel langyos vagy, és sem hideg, sem meleg, kezdlek téged kivetni a számból.” (Jel 3,15–16) A *Saulus* főhőse ugyanakkor még nem hozta meg döntését; megmaradni látszik az ellentétes lehetőségek egymásnak feszülő egyidejűségének szűk, kiélezett határmezsgyéjén.

A regény a „krízis” pillanatában, vakító fényesség és áthatolhatatlan sötétség egybeesésekor, Saul megtérése előtt ér véget. Van-

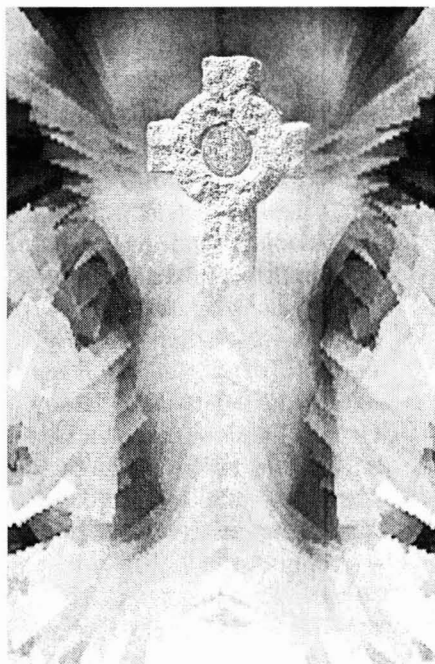
nak könnyű döntések, melyeket szinte észre sem veszünk. De vannak nehéz döntések; és korok, amikor nehéz döntéseket hozni. Amikor annyi apró-cseprő döntést hozunk, hogy már fontos döntéseink súlyát sem vagyunk képesek érzékelni. Korok, amikor nem marad más lehetőség, csak a még eldöntetlen fordulat tovaillanó pillanatának kiterjesztése: a semmibe vetett, kiüresített, de ürességében végtelenül nyitott⁵ léthelyzet paradox vállalása. De nem csupán az elhatározást devalváló korokról kell szólni, hiszen a döntés hiánya a(z önmagunkba vagy másokba vetett) bizalomtól való félelem, a döntésre való képtelenség egyetemesen emberi tapasztalatában is megélhető. A „Hiszek, Uram! Segíts hitetlenségemen!” (Mk 9,24) felkiáltás olyan folytonos feszültséget sejtet, amely a ráhagyatkozás óhatatlan tökéletlenségéből, döntéseink fölszámolhatatlan részlegességéből fakad: „amikor pedig eljön majd a tökéletes, a töredékes véget fog érni” (1Kor 13,10). Ennyiben a hit nem a végérvényes elköteleződés, hanem sokkal inkább a döntéshez vezető út;⁶ folyamat, melynek során az ember felelőssége leginkább a törekvésben, az elhatározódásban áll. A hit elmentmond a bizonyítéknak, önmagunk megragadva megtartásának — pusztít, éget, tisztít, hogy végül Isten legyen minden mindenben (vö. 1Kor 15,28). Az ellentétek feszítette döntéshelyzet végletekig fokozása pedig éppen a biztosnak hitt föladása, önmagunk megtisztítása és kiüresítése (kenózis), tehát a hit bölcsője. Ebben nyerheti el értelmét Mészöly Sauljának folytonos úton levése, az útközben lét.⁷

⁵Vö. Fogarassy Miklós:
*Térszerkezet,
időszerkezet.* In: „*Tagjai
vagyunk egymásnak*”.

126.: „A teljesen
bezáródó magány
helyett egy eksztatikus
nyíltság felé tart.”

⁶Vö. Rudolf Bultmann:
*Történelem és
eszkatológia.*
Atlantisz Kiadó,
Budapest, 1994, 56–59.

⁷Vö. Balassa Péter:
Észjárások és formák.
Tankönyvkiadó,
Budapest, 1985, 97.

Vásárhelyi Kata: *Labirintus*

Emlékek, foszlányok, repedések

MÓSER ZOLTÁN

1946-ban született Szekszárdon. Az ELTE BTK magyar-történelem szakán végzett 1970-ben. Jelenleg a PPKE-n tanít főtémát és -gyakorlatot.

Ha akarnám, sem tudnám a repedéseket betömni. De nem is akarom, s ezért kérem ennek elfogadását. Vagyis foszlányok következnek, amelyek sorrendjét a véletlenre bízom.

Mészöly Miklóssal, akinek a *Saulus*-át jól ismertem, véletlenül találkoztam, bár keresni akartam, mivel tudtam, hogy földik vagyunk és egy helyen születünk. (Csak huszonöt év eltéréssel.) Épp Jékely Zoltánnál voltam, amikor beállított Mészöly Miklós, mert együtt készültek a Dunakanyarba: Jékely a Visegrád melletti völgybe, Mészöly azzal szembe, Kisorosziba. „Itt van egy nagy vad, ezt fényképezd le!” — biztatott Zsoli bácsi. Itt és ekkor készült el első portrém Mészöly Miklósról. Hogy a többi mikor, nem tudom pontosan. De azt már pontosan tudom, hogy Polcz Alainé-nel, a feleséggel több mint tíz évvel ezelőtt elhatároztuk, hogy bejárjuk Tolnát, Szekszárd környékét, vagyis azokat a helyeket és helyszíneket, ahol Miklós élt, és amelyek regényei és novellái helyszínei is egyúttal. Ezen útról itt most csak egy különös emléket idézek fel.

A szekszárdi szőlőhegyen elindultunk felkeresni azt a helyet, ahol a *Saulus* megszületett. Egy lakóház nagyságú présház, mellette egy terebélyes cseresznyefa. Ez alatt, ennek árnyékában írta a *Saulust*. A porta gazdája, egy fiatal férfi roppant barátságtalanul és ellenségesen fogadott, s nem engedett be sem kérésre, sem könyörgésre. Amikor emeltem a fényképezőgépet, hogy a házat és a fát kívülről lefényképezem, hogy valami kép azért készüljön, egy karó után nyúlt, és ránk förmedt, hogy ő nem engedte meg a fotózást. Később körbejártuk a bekerített részt, hogy valami rálátást találjunk, de mint egy dühödő vad mindenütt ott csörtetett a botjával és villogó szemét ránk vetette. Értetlenül álltam az eset előtt. Lassan kiderült, hogy valami örökösödési per van folyamatban, és bennünket a másik fél kémeinek nézett. De tovább haladva azért a horhost lefényképeztem. (Van ahol horgosnak mondják a mélyutat. Otthon, Tevelen is volt ilyen, s nagyon szerettem arra felé bolyongani.) Itt azért fényképeztem le a szurdik lejtőjét, mivel itt ér véget a *Saulus* története. Ahogy Brueghel az Alpokba, úgy Mészöly ide, a szekszárdi horhosba („ahol semmi árnyék”) helyezte a damaszkuszi utat. Itt lett a *Saulusból* Paulus, amit aztán 1989 után annyit és annyiszor idéztek, de a legtöbbször elfelejtették, hogy ez az idézet Mészölytől származik.

A 2000. évben szépséges és hosszú volt a vénasszonyok nyara. Október végén, ragyogó napsütésben indultunk el hárman a Királyhágón túlra, a Kolozs és Bihar vármegye határán emelkedő Vlagyászára. Igaz, hogy részletes utóatlasz volt nálunk, de ez nem segített, mert itt véget ér az út — már-már véget ér itt a világ is. Kérdezni kell, tanácsolták. Szerencsénkre velünk volt Cs., aki kérdezni is tudott, merthogy ideáti. (Mi lett volna, ha nincs itt? Még ma is ott állnánk, ebben biztos vagyok.) Tehát volt, aki kérdezett, s néha jött valaki, akitől kérdezni lehetett. A harmadik megállás és kérdezősködés után, mert volt rálátásunk (igen, mint a repülőn, hisz 1870 méteres csúcs felé tartottunk), azt is észrevettük, hogy másfél óra alatt alig haladtunk valamit. A legvégén derült ki, hogy gyalogosan valóban egyszerűbb lett volna: egyórányi út vezet arra a helyre, ahová több órás autózással értünk el. S azt is láttuk, hogy majd mindenki a legbonyolultabb (kerülő) utat magyarázta el, s két egyforma útmutató nem volt.

Mindenki máshová küldött! — mondtam a telefonba. Szokták ezt csinálni — válaszolta Mészöly Miklós felesége. Tapasztalatból tudta, hisz velük is ez történt annak idején. — Azt gondoltuk *akkor*, hogy fél évig Budapesten, és fél évig Bukarestben, vagy itt fogunk élni. De egy év múlva minden megváltozott, a határok bezárultak — mondta Elaine, amikor felhívott, és érdeklődött, hogy megtaláltuk-e azt a helyet.

Megtaláltuk. Szép és nagy anyaggal tértem haza, s valóban mara-dandó élmény volt ez a nap: itt találkoztam a romlatlan közép-euró-paisággal, ami valóban megérintett. (A gazdag szegénység, vagy a szegény gazdagság, nem is tudom, hogyan lehetne ezt jól jellemezni.)

A *Volt egyszer egy Közép-Európa* című, a Magvetőnél 1989-ben meg-jelent, több mint 600 oldalas könyvről egy kivétellel mindenki csak elragadtatással beszélt. Számomra nagyon fontos munka (kínló-dás!) volt, mert ekkor olyasmit tanultam meg, ami azóta is segít majd minden munkámban. Röviden a kép és szó egymás mellé illesztését itt és ekkor tanultam meg, nem kis munkával és nem zsörtölődések és súrlódások nélkül. Az ötlet, hogy ezt a kötetet én illusztráljam, Mészölytől való. Soha nem vágytam erre, soha nem beszéltünk erről, s ezért is lepett meg. (A végeredmény is.) A leg-többet a címlapon gondolkodtam. Mivel semmire nem jutattam, azt próbáltam — én naiv — elhítni Miklóssal, hogy ez nem is olyan jó cím, mint a többi, az előző kötetéié, és ezért jobb lenne, ha adna valami más címet. Itt van előttem a gépelt javaslat, s azon két cím szerepel: *Változatok a szép reménytelenségre*, illetve *Térkép, repedésekkel*. Mindkettő Mészölytől való: az első az alcím volt, és ezt cserél-tem volna én meg, a másik az egyik elbeszélésének a címe. Mind-kettőhöz vittem is magammal a már kész terveket. De Miklós nem tágitott, s maradt ennél a címnél, hihetetlenül elkeserítve engem, mert a borítóhoz semmiféle ötletem nem volt. És közeledett a le-

adás határideje. Az utolsó korrektúrát s a mellé tett illusztrációkat nézegettük a szobában, amikor egyszer a polcon észrevettem valamit: — *Miklós, nézz csak oda* — mondtam, és arrafelé mutattam. De nem ott állt meg tekintete, hanem a falon, egy barna képnél. Szinte elámulva nyúlt a falon függő kép után: — *Ez az, megvan* — válaszolta, és mosolyogva a kezembe nyomta. Egyáltalán nem erre gondoltam, de örültem, hogy végre megszabadulok a nehéz munkától — mert az volt —, és végre teljesen kész a könyv. Most, hogy Miklós már nincs, a feleségétől, Alaine-től próbáltam megtudni valamit e fényképről. „Nem tudni, hogyan került a házhoz — írta. Sokszor nézegettük, kerestük a nyitját. Pontos, világos, áttekinthető. De mit ábrázol? Mit csinál ez a három ember? Milyen távol állnak egymástól. Valami mégis összetartja őket.” Hogy mi az a valami, azt hiszem tudom. Tudom, vagy talán csak sejtem, de nem magyarázom. Hisz még mindig arra gondolok, hogy mi került volna a címlapra, ha nem ez a kép?

A következő könyvet is én illusztráltam, de ez sokkal könnyebb volt. Az *én Pannóniámat* a szekszárdi Babits Kiadó adta ki 1991-ben, a fotók műnyomó papírra kerültek, s bár a címlapra nem volt itt sem javaslatom, a bemutatott fényképek alapján a képszerkesztő azonnal választott egyet: a gemenci holt Duna-ágot ábrázoló, barnított kép került a borítóra. Könnyű volt, mert az előző években összegyűlt egy nagy anyag, ugyanakkor az a pannon táj az én Pannóniám is, lévén szintén tolnai, aki ugyancsak ott, Szekszárdon született. De az előző évek munkája alapján is könnyű — vagy könnyebb — volt nekem azonosulni e táj szerelmesével: érzéseivel és gondolataival. „*Ugyanis mindannyiunknak van egy kisajátíthatatlan belső Pannóniája — egy végső táj, ahol a dolgok történnek, s egyáltalán meg tudnak történni. Mondják ezt hazának is, cédulázhatatlan szerelemnek. Mondják sokféleképpen, ha a kimondhatatlant próbálják mégis szóba hozni.*”

A következő kötet, az *Egy marék emlék s kép* szintén szekszárdi kiadvány. Titokban készült, meglepetésnek szántuk: a 75 éves Méyszölyt ezzel köszöntötte szülővárosa. (A jó és rossz meglepetés akkor ért, amikor az ígért pénzek sehonnan sem érkeztek meg, minden támogató visszakozott. A Tolna Megyei Könyvtárnak, aki a kiadó volt, végül nagy nehezen sikerült összekoldulnia a kiadáshoz szükséges összeget.)

Azért is szeretem ezt az albumot, mert ha nehezen is, de elkészült, s lett egy tolnai triptichonnak a középső része. (Illyésről és Baka Istvánról is sikerült megjelentetni egy ugyanilyen albumot.) Azután szeretem a formája miatt is, mivel ez egy olyan „kötet”, amelyik kiszedhető oldalpárokból áll. Ennek a könyvtárosok nem nagyon örülnek, mert ami kiszedhető, azt ki is szedik. Mit mondjak erre: ez volt a célom.

A könyv bemutatóját az Írók Könyvesboltjában rendezték: az

egyik régi barát, Fogarassy Miklós szolt a könyvről és Mészölyről. Az egyik legszebb méltatás volt, amit valaha hallottam. Ekkor már 1995-öt írtunk, a magyar szellemi élet szétesett, egymásnak feszült indulatok, sérelmek és sértések „tartották össze”. Fontos elmondanom, hogy e bemutatón ott volt, de már nem szolt semmit Miklós. Úgy emlékszem, hogy ez volt az utolsó nyilvános szereplése. Jó is volt ott látni és szomorú is, hisz szellemi életünk egyik tartóoszlopa 1989 előtt Mészöly volt, de ugyanakkor rossz volt látni, hogy ez az oszlop megroggyant.

Nem is nagyon akartam én őt többet fényképezni, de a család kérésére az utolsó két évben többször meglátogattam Kisorosziban, és bár kommunikálni nem tudtunk, órákat töltöttünk együtt, legtöbbször hármasan. Fényképezés közben a szemét figyeltem, és az elkészült képeket nézve azon törtem a fejem, hogy vajon mire gondol, gondolt Miklós? Miről tudott, s érezte-e jövődő sorsát? Én azt olvasom ki ezekből a képekből, hogy igen. S azt meg feleségétől tudom, hogy soha, egy szóval sem panaszkodott, hogy fájdalmai vannak. Azt is tőle tudom, hogy ha elesett, vagy leesett az ágyról, nem engedte, hogy felsegítsék.

Időrendben a töredék emlékek felidézésének a végére értem, de nem a lezáruló életműről akarok szólni, sem a temetésről. Egy rövid Mészöly szöveget másolnék ide, s ezzel kapcsolatban egy kisebb kiállításról szólnék. A nyolcvanadik születésnapra páros képekből készítettem egy anyagot, amelynek bemutatója a Könyvárúházban volt, de sem a megnyitó szép szövegét író Nádas Péter, sem a beteg Mészöly Miklós nem volt jelen. A bemutatónak azt a címet adtam, hogy *Arc-harc*. Itt egy tucat régi, fiatalkori (jórészt amatőr) kép volt látható, amelyeket felnagyítottam, és tettem mindegyikkel szembe az elmúlt huszonöt évben készült egy-egy fotómat. Oka és előzménye körülbelül tíz évvel korábbra vezethető: akkor láttam először ezeket a régi képeket, és némelyiken alig ismertem Mészölyre, mert annyira más volt az arca. Én már azt a másikat, a „megdolgozott-kidolgozott” arcot fényképeztem, a „végső vázlatot”. Ezért is lehetett egymás mellé, egymással szembe tenni, és arc-harcnak nevezni. Mindebben segített egy Mészöly írás is, amit mottónak ajánlottam, de végül nem került ki. Most befejezésül hadd másoljam ide azt a néhány sort, amely egy öninterjú, és a címe is találó: *A vendég*. Igen, vendégek vagyunk mindannyian, és az arcunkért — akár tudjuk, akár nem — harcolunk mindannyian.

„Aztán elmúlik húsz év, harminc... S egyszerre valami kattán. És ez a pokoli. Rájössz, hogy legalább egy arcot szeretnél közüliük, amelyikbe utólag kapaszkodni lehet. Valami beszélgetést vagy cinkosságot kicsikarni... valami képtelen szeretetet! Akire számíthatsz, akárhogy történt is. S ha némán, de mégis odaáll melléd...”

Ima

*Kérlek Uram, ne vedd el tőlem
a hajnalokat, pára száll olyankor
a tájra, s a fák térdig állnak a könnyű
fehérségben*

*Kérlek téged, hagyd meg nekem
az esőtől ázott föld szagát, hadd
szívjam magamba a fák friss
lélegzetét*

*Kérlek engedd látnom, hogyan
nyugszik le a nap, ott felejtve
vörösségét a lassan sötétülő
égbolton*

*Kérlek Uram, segíts meghallani
amikor tiszta énekükkel egymást
keresik a könnyű röptű, szabad
madarak*

*Add meg Uram azt a nyugalmat,
amit csupán a fenyőktől ölelt
csendes tisztáson érezhet meg
az utazó*

*Engedd megérintenem a patak
kristályvizében a sima kavicsok
zöld mohával benőtt hátának
bársonyát*

*Ó Uram, vegyél észre engem,
tétován járok minden úton,
fejem konokul földre szegem,
s elhagy erőm*

*Engedd, hogy meghalljam a
sírók panaszát, mert könnyüktől
áradnak a folyók és sósak az
óceánok*

*Vedd el tőlem az aggodalmat,
amitől árnyék borul napjaimra
s éjszakáinként színüket veszti
álmaim*

*Kérlek add, hogy soha ne érezzek
gyűlöletet azok iránt, akik nem
tudják, miért cselekszik
a rosszat*

*Engedd, hogy mindig tudjak
gyönyörködni a gyerekek
világra csodálkozó ártatlan*

szemében
Kérlek add meg nekem, hogy
rá tudjak hajolni a gyöngé
öregék ráncokkal megírt
kezére
Ó Uram, segíts felismernem
a zajban az öröktől fogva szóló
zenét, s a mindenekben fölzengő
harmóniát.

SAJGÓ SZABOLCS

kérdésmorzsák

a mennynek
a begyógyult a kiteljesült szeretetnek
a már csak szeretetnek
falán
ha van fala
mekkora lyukat üt
az űr
a szeretet véglegesült hiánya
boldogság-e a boldogság
ha nem járta meg a poklaink
ha kihagyott egyet is
a teremtmény teremtette
világokból
s egyáltalán lehet-e
boldogság a boldogság
míg rejtetten vagy kevélyen
bárki boldogtalankodik
nem csupán a töredékes szeretetnek társa-e
az alvilág
mely örök bizonynyal míg e mulandó felvilág örök
az első kinnal született-e a kérdés
s majd csak az utolsónak örök nyugalomával
nyugszik végleg el
vagy tudsz titokban más utat
a veled egy örök béke felé
rövidítő beavatást
s szólhat-e bármi másról az
mint az egyetlen a megkerülhetetlen útról
ott legbelül

az útról rongyok közt korgó gyomorral
hazáig vályútól
nem apránként ér-e célba a világ
benned bennem
magába cseppenként gyűjtve mindent majd
az óceán
valóban mész-e mennybe
vagy állsz csak majd a kapuban
megbékült türelemben
az éden vérző darabkája
míg más körötted nem marad
csupán az ég kívül-belül
s az áldott sebhelyek

mindez mire

tetőtől talpig húsd kitakarva
izzó rostély a derengő fény
az enyhe szellő durva vallatás
semmi szó nem elég szelíd
ami ne fájna nincs olyan tekintet
sem tenyérmeleg otthonnak elég
hogyan történhetett
minek kutatnod a tudatlanság izzadmányait
lenyűzták bőröd
ezt a földutazásra szánt védőöltözetet
adják veszik
nem kérdezik mint a születést
kell-e
igazabb vagy így mezítelen
tanuld magad
lefejtenek még rólad húst csontot velőt
örökké nem tart utazásod a testben
ott állunk akkor testtől is pucéran
gazdátlan mállik a történelem
szemünk helyén vibrál a kérdés
mire volt mindez neked nekem

Jessze fája

Ősnagybácsik (2. rész)

Részlet a szerző legújabb regényéből; az első részt lásd 2001. 9. számunkban.

Az iratokban nem találni a hatalmas és elbukott oligarcha keresztnevét, őt csak így tartják számon: Pongrácz.

Halála után száztizenegy évre világra jön a másik nevezetes Pongrácz, neki jegyzik a keresztnevét: István. Alvinc, 1582. Itt és ekkor születik meg a vértanú. Azt mondja majd róla a kassai kálvinisták prédikátora, hogy amíg ez a Pongrácz István nevű jezsuita él, addig a megreformált keresztény hit nem remélhet nyugodalmat.

Nagyszerű hitszónok. Meggyőző, mindeneket elragadó beszéd-készségét megörökli a sarcoló ősnagybácsitól. Meg mást is megörököl. A lélek roppant erejét, az elszántságot, a szívósságot, a bátorságot — de egészen másra használja. Iszonyú sorsa lett. Többet szenved halálakor a kálvinista Rákóczi György hajdúitól, mint Krisztus Urunk a keresztfán, bocsánat Édes Úr, de tényleg így gondolok Istvánra.

Akkoriban az ország éppen három részre szakad. Na, tessék! Bárhová nyúlok, a családfa bármely ágára lépek — és ha így tesz közülünk bárki magyar, amennyiben van az őseiről néhány irománya vagy szóbeszéd emléke — mindenütt felfordult csatamezők, idegen katonák. Rögvest kiderül: megint itt a kalamajka, a felfordulás, a pártharc, a honiak és az idegenek nyúzbálják egymást a koronáért, a hatalomért, a földért. Marcsó idején a németek masíroznak erre, és a falusi ámbitusokon szüntelen borotválkozik közülük valaki. Utánuk jönnek a szovjet katonák, azaz az oroszok, azok meg folyton keresgélnek a fiókokban és nők után kajtatnak. Jaj, az a sok erőszakétel a nőkön! Ha az orosz katonára rájön a testi vágy, akkor mintha valamiféle ősi parancsnak akarna engedelmeskedni, miszerint: amikor szert teszel a hatalomra, alázd meg gyorsan a vesztes fél női cselédeit, a férfi nejét, anyját, lányát és minden szerelmét, mintha ezt kívánná a keleti regula. Ámbár van kivétel. Erre jár például a szovjet megszállás idején az a széparcú kozák! Egerben, amikor az első szovjet katonai hullám lerohanja a várost, 1944. esztendő végén, akkor ez a kozák felemeli a pincében a leborított vesszőkosarat. Alatta ott kuporog a tizenhét éves Lizi unokatestvérem. Ő az, akit Árpád-házi Szent Erzsébet neve napján köszöntünk, mert voltaképp Erzsébet a neve. Tizenhét éves és kuporog, összegömbölyödve. Aranka akkor némán összeszerzi karcsú ujjú kezét, imára, mint egy feketéllő ikon, mert az arca kormos, így pillant fel a kozákra. A kozák meg nézi, nézi erősen Aranka szemét, Arankát, az utolsó

úriasszonyt, nézi, aztán villámsebesen visszaborítja a vesszőkösarat Lizire, mint aki nem látott semmit. De erről majd később.

Most még ott tartok, hogy Pongrácz István jezsuita szónoklatai idején az 1600-as esztendőkből az ország három részre vagyon szakadozva. Egyharmadát, a magyar Alföldet a török birtokolja. Az ország nyugati szélé és a Felvidék a királyé. A keleti rész, amit ma Erdélynek mondunk, pediglen önálló fejedelemség, Bethlen Gábor fejedelem bírja, aki 1619-ben elfoglalja a királyság bizonyos részeit. Ez az ember a reformált kereszténység híve, azaz kálvinista. Az ő indította hadjárat alatt lett vértanú Kassán három katolikus pap: Kőrösi Márk horvát, Grodecz Menyhért lengyel származású és maga István, az alvinci születésű, cseh eredetű magyar. A kálvinista hajdúk bezárják őket a Király Házába. Magas palota ez, a mennyezete fagerendás, három napon át se víz, se kenyér egy falat se, csak a felszólítgatás:

— Térjete át kálvinista hitre! Az a magyar vallás! Az a magyar hit! Szégyen a Habsburg király pápista szolgájának lenni! — Gondolom, effélékkel traktálják őket a nyúvasztás alatt. De a papok egyre ragaszkodnak a maguk hitéhez és a királyhoz.

— Ó, de naiv Maga! — Nevet rajtam történész barátom, itt Budán, amikor írom ezt a könyvet. Ez a gunyoroskodó férfiú nagy kálvinista, és én megrovom vörösbor mellett Pongrácz István keserves haláláért. — De naiv! Nem szent, hanem kém volt kegyedék vértanú ősnagybácsikája Kassán. Fényjeleket adtak fáklyákkal a papok, így tájékoztatták a Kassán kívül táborozó császári-királyi csapatokat. Ezen böszültek fel a kálvinista fejedelem katonái.

Ha így, ha úgy, az a biztos, hogy óriási barbárság történik Krisztus nevében. Gyalázat. Gerendákra kötik a papok testét, fáklyákkal égetik őket, Kőrösit leveszik, lefejezik, Grodecz testét hatalmas ütésekkel átszurkálják, Pongráczot kasztrálják. Nem bír meghalni. A három papot hajnalban emésztőgödörbe vetik, Pongrácz István még ott is él kerek húsz órán át. Aki ezek után megőrzi hitét, ha kém, ha anyagyilkos, szentté avatható. Megtörténik, 1995 júliusában, Pozsonyban. És az utódok, ha ilyen események után megőrzik hitüket, hát majdnem szentek ők is.

Elképzelhető a jezsuita fájdalma. Marcsó szenvedése ennél jóval enyhébb, ámbár hosszadalmas az is. A testvéremmel kitaláljuk egyszer, hogy Marcsó ne egyen velünk az asztalnál. A sclerosis multiplex éppen a garatot támadja, ott kezdenek bénulni az izmok, és az ebédek alatt Marcsó görcsösen nyeldekkel, különös hangokat hallat, engedetlen nyekergéseket. Mindez imádott és jóvágású apánkat roppantul zavarja. Néha levágja a villát és elrohan az asztaltól, máskor csak ordít dühében. Anyát egy nap betessékeli a gyerekszobába, engedelmesen leül a fehér asztalkához, tálcán bevisszük neki az ételt. Az ebédlőben csak három személyre terítenek. Már ülünk testvéremmel, amikor apa belép, morc, helyet foglal, nézi az asztalt, ránk pillant, lehajtjuk fejünket,

amoda terítettünk neki, mondja valamelyikünk, ekkor apa felugrik, berohan, mint a vihar a gyerekszobába, furcsa fájdalmas képpel nézi anyát, felkapja a tálcát és különös gyengéd hangon mondja, jöjjön be kérem, jöjjön vissza Marcsó, anyánk arcán hihetetlen boldogság, átszellemült mosoly.

Most megyek vissza Kassa városába, ahol Marcsóka a polgárit és a felső leányiskola osztályait járja, ahol korábban a szent jezsuita ősnagybátyját a kálvinisták halálra kínozzák. Kassára megyek, ahol Pongrácz István kasztrált testét kiemelik az emésztőgödörből, elborzad a város, még a legnyakasabb kálvinisták is bevallják, ezt a roppant gyalázatot a jezsuita meg nem érdemelte. Az iszonyat híre és nyomába a felháborodás szétterjed a hazában, felrázza a lelkeket, a katolikusok követelik a három pap rendes eltemetetését, kérelmezik újra és újra, de Bethlen Gábor hallgat. Hat hónap elmúlik, de a fejedelem még mindig mélységesen hallgat, csak hallgat, csak hallgat, csak hallgat. Bizonyára éppen táncleckékkel mulatja az időt. Bethlen Gábor szeret spanyol illetve és tánctanárokat hívni udvarába, gyakorolgatja velük a sikket, a spanyolos módit. A krumpli formátumú hosszú orr élénken nyúlik előre, vizslatja a sasszékat és a csindús táncos meghajlást, billeg és figyel, így látom őt, mert bizonyos festményeken a szeme csupa kandi leskelődés, figyelmes kémlelés, füle csúf, nagy azon a festményen, és az orra valóban ronda. Azt nem látni a képen, de az egész fizimiskából sejthető, hogy a fejedelem hangja vékony, akár a kislánként vénülő öregasszonyoké, és ha így van, akkor a nők vérét nehezen mozdtítja.

Akkor megérkezik Kassára a nő, az asszony, a királyi nádor felesége. Pálfi Katalin. Hogy én mennyire szeretem ezt a nőt! Az el nem mondható. Ebben a percben világosan észlelem a mozgást, amint áttolom Pálfi Katalinra a roppant érzést, amit Marcsó iránt érzek, de ritkán engedem felszínre. Áttolom Pálfi Katalinra. Amott nem bírom el, Katalinnál igen. Az ilyen érzés, ahogyan a fizikusok mondják: nano objekt. A nano a mikron ezredrésze, olyan parányi, hogy vándorolhat a testben, a szöveteken, az erekben át, egyik sejtből a másikba, egyik szervről a másikra, ily tömegű anyagból áll össze legtöbb érzés, áttolható arcról, képről, szájról, személyről a másikra. Vándoroltatható, itt most menekülésképp Marcsóról Pálfi Katalinra. Elfelejtettem, hogy mi a neve Pálfi Katalin férjének. A királyi nádornak. Talán nem is tudtam, talán a müncheni jezsuita könyvtár irataiba nem is jegyezték volt, mindegy, tény, hogy Kassa városába érkezik ez a rangos házaspár, és oda jön Bethlen fejedelem, aki lakomát ad tiszteletükre. És hol? A Király Házában. Abban a palotában, hol a papokat kínozták. Gyomrot fordító, hogy épp ott. Véletlenül vagy pökhendi-szándékokból? Hatalmi arroganciából? A sors kifürkészhetetlen akaratából? Vagy az az egyetlen pompás terem a városban. Ki tudja.

Bethlen Gábornak, mondják, vacsora után kedve támad kicsit forgolódni. Bemutatandó a spanyol tánceleckéket. Felkéri Pálfi Katalint. Igen ám! De a hölgynek spanyolok nélkül is nagyon ízlése. Hallhatta, mi történt fél esztendeje az ácsolt fagerendák alatt. Érti a hely rémült szellemét. Ahogy én azt a furcsa, süket csendet Marcsó öngyilkosságai után. A különös, vad fuvallatot, ami pofán vág és sodor, miközben nem mozdul semmi, se ablakszárny, se függöny, se terítő, se semmi, sőt egyre mélyül a csend. Mert vannak mély csendek, és a csendek sokaságában megkülönböztethető a halál csendessége. Az egészen más.

— Csak azzal a feltétellel megyek kegyelmeddel táncba, ha megígéri mindenre, ami szent, hogy a három kassai vértanúnak megadja a legfelsőbb tiszteletet.

Ugyan fejét lehajtja közben szelíden? Vagy egyenest belenéz a férfi szemébe? Rámered? Dühödten összeszorítja ajkát? Szigorúan préseli ki a szavakat? Vagy ellazított ajkbiggyesztéssel, kacéran villant? Szeretném tudni. Nagyon szeretném tudni. Kell bátornak lenni. Táncolnak, és úgy van, ahogyan az asszony akarja.

Később, ki tudja már hány esztendő múltán, Pázmány Péter kerül Esztergom főpapi székébe, anagyeszű szónok, a magyar nyelv briliáns tudója, az eretnekekkel együttműködésre kész főpap, és azt írja egyszer a protestáns Bethel Gábornak: mi azért csak tartsunk jó korrespondenciát, mert „gallérunk alá pök az német”, tehát ő, Pázmány kérelmezi a pápánál, avassa szentté a kassai papokat. Közel háromszáz év múltán lesz ebből valami: 1905-ben boldoggá avatják őket. Elszalad ismét vagy kilencven esztendő. És valóban: 1995-ben szentté avatják a talán-kém papokat.

Most elmenekülök bírhatóbb emlékekhez, másféle gallyakhoz. Ámbár ezek se békések.

Ó, azok az óvári szentmiklósi Pongrácz férfiak! Rendre előjönnek választásainkban. Az ezernyolcszázas esztendőekben — lehet korábban is már, de én eddig tudok visszatapogatni — a család fiatalemerei előbb magától értetődően beállnak a császári- és királyi hadseregbe, az elsőszülöttek rendszerint benn is maradnak, mert az a hagyomány az úri családokban, hogy az elsőszülött fiú katonatiszt legyen. A második meg katolikus pap. Minél kevesebb a föld és a vagyon valamely családban, annál fontosabb ragaszkodni ehhez a szokáshoz, mert a katonatiszti rang akkor is társadalmi rang, ha üresek a zsebek. Megkapaszkodhat ezzel a fiú az úriasság valamely létráján. A papi hivatás meg egyenesen földvagyonyhoz juttat. Az Anyaszentegyházunk gazdag, jóllehet földjei nem örökölhetők, az bizony visszaszáll az Egyházra, de a használatából, a jövedelméből gazdagodhatnak az öccsök, nénék, szülék, az egész família. Az elsőszülött óvári szentmiklósi Pongrácz fiúk tehát császári-és királyi katonák maradnak, de amint 1848-ban megfűjják a magyarok a szabadságharc kürtjét, az egyenes dere-

kú fiatal emberek hazarohannak Bécsből. Ez az egyenes derék magától értetődő. Másképp nem ülhetnek a lovon, nem maradnának épek, lélekben biztos nem, a lovas őrmesterek vad kezei között. Visszarohannak hát valamennyien, emitt harcolni a hazában. És mert a magyar szabadságharcok, legalábbis első nekiveselkedésre, rendszerint elbuknak, a fiúkra halálos ítélet vár, esetleg várfogság. De! És most jön az, amiről úgy látom, új szerzemény a magatartásban! Innentől kezdve a férfiak már tudnak valami újat: kihúzni fejüket a hurokból. Kimászni a gyilkos helyzetekből. Azokból is, amiket maguk kavernak saját maguknak, mint a „túróczi király”, kit Mátyás Fekete Serege eltakarított az uralkodó útjából. Meg kimásznak azokból a gyilkos helyzetekből is, amikbe erős hitük hajszolná őket, mint a szent Pongráczot, aki nem tudott kimászni a maga verméből. Mintha a sors itt már megelégné a Pongrácz férfiak nyúvasztását. Elég! — mondják odafenn. Ezeknek az újabb Pongráczoknak, a 19. századbelieknek már hozni kell vérükben a halált kerülő ügyességet. Az ezredfordulón írom ezt a könyvet, 2000-ben. Mostanság van a pszichológiában a paradigma váltás ideje, most lép be a pszichológusok látómezejébe az evolúciós-pszichológia, ez a lélek tudományában azt jelenti, ami a biológiában már régtől hirdetve vagyon. Nevezetesen: az a fajta élőlény marad fenn és szaporodik tovább, amelyik lelkében is jól alkalmazkodik a körülményekhez. A Pongrácz férfiakban, a 19. századiakban, már nemcsak a lélekerő, az elszántság, a szívósság, a bátorság mutatkozik, mint az imént említett két ősnagybácsiban, hanem jó adag óvatosság is. Ravaszság, könnyed furmányosság, kásakerülgetés, meg az az áttekintő készség és célratartottság, ami nélkülözhetetlen a fennmaradáshoz, ami apánkban is megvolt, noha ő nem óvári- és szentmiklósi Pongrácz — de épp a régi rokonok férfi vonásaira ismer rá Marcsó, ezért szeret bele súlyosan apánkba. Innen kezdve túlélők a családban a férfiak. Amolyan Perseusok, kiket Athéné még Medúza bénító erejétől is megvéd. Bár apánk szerint Őt a rémes harcokból, a Piávé mellől, anyjának, Soltész Máriának imája hozta volt vissza. Ki tudja.

Jó órában mondjam, lehetséges, hogy a vértanú nem csak vezekelt az oligarcha bűneiért, többet is tett: az utána következőknek érdemeket gyűjtött. Előre letudta helyettük a gyilkoltatásukat, mert folyton folyvást mennek ugyan a férfiak a különféle harcterekre, belefekszenek a lövészárkokba, kimásznak és elsütik az ágyút, fülüket befogva járőröznek és *nyelvet fognak*, kúsznak a földön és megsebesülnek, de már elkerülik a kínvallatást, az akasztást, a kivégzőosztagot.

A két 19. századi Pongrácz fiú közül az idősebb István. Úgy keresztelik, ahogyan a szentet. Bécsbe kerül, az osztrákok Koburg huszárezredének hadnagya. A magyar forradalomkor, ahogy mondtam, állál Görgey Artúrhoz, és az alezredesi rendfokozatig viszi, fontos szerepe van a szerencsétlen debreceni csatában. A vi-

lágosi fegyverletétel után halálra ítélik. Arról senki nem tud semmit, sem az iratokban, sem a családi szájhagyományban, hacsak Aranka nem tudta, és talán mesélte volna Egerben, a meggyfa alatt a négyszögletes teraszon, ha jobban figyelek, hogy miképp változik István halálos ítélete tíz év várfogságra. És ebből is mért csak három esztendő ül az alezredes. Roppant nagy a szerencséje? Amnesztia sorozatba esik? Lazán bánik az úri becsülettel és gyanús engedményt tesz a császári kopóknak? Nem tudni. Nem ítélek. Túl kell élni. Kivált afölött nem bíraskodhatom, akit halálra ítélnék. Még az is meglehet, hogy nem esett semmi folt a nevére. Valószínűnek csupán az látszik, hogy ez a férfi — bár katonára — már nem olyan féktelenül vad, mint a gátlástalan oligarcha Pongrácz, és nem is olyan rendíthetetlenül kemény a meggyőződése, mint a vértanúé. 1868 után, mihelyest kiegészítjük az osztrák Habsburgokkal, István visszamegy katonának, vezérőrnagyi címmel nyugdíjba vonul, és megírja a debreceni csatát, meg más szabadságharcos emlékezéseket, szerez és szerkeszt haditudományi műveket, mindezek kéziratban maradnak hagyatékában és eltűnnek.

Rettenetek ezek a kézirat eltűnések. Nagyon fájnak. Ahogy Marcsó apja, anyai nagyapán, a búskomor, dűhében és féltékenységeben belevágja a kályhába a verseit! Odavész minden sora. Ahogyan Imre nagybátyám halála után Shakespeare Enciklopédiájának irdatlan mennyiségű kéziratát harmadik felesége a Lipótváros egyik kukájába dobja. Ez a sztálini időkben történik, 1952-ben, a feleségnek kenyérgondja van, fütyül Shakespeare-re. Én se figyeltem Arankára az egri teraszon. Irén nagynéném — ő is a sztálini időkben — elássa tanár férjének sírjába annak természetes iskolatörténeti kéziratát. Keserűségében, mert a kiadókat nem érdekli az írás. Vesztek, pazarlások, elvesztegetések. Türelmetlen, dühödt elpocsékolása szellemi javainknak. Máskor az a lassúság, a tehetetlenkedő tohonyáskodás, ahogyan mi, úri barbárok, keresztény középosztály elbánunk a szellem hagyatékával!

A másik Pongrácz fiú, László, ugyancsak Bécsben szolgál testőrhadnagyként, és 1848-ban, a magyar forradalom kitörésekor ő is Görgeyhez pártol. Százados, majd őrnagy, és negyvenkilenc májusában a budai vár visszafoglalásakor annyira kitűnik, hogy alezredessé léptetik elő. A csornai harcokban is részt vesz, dandárparancsnok lesz, és Temesvárnál harcol utoljára. Temesvár! Ott az a birtok, amit Hunyadi János adott az oligarcha Pongrácznak. Azon a vidéken, Alvincen született a vértanú Pongrácz. Az egybeesések sajátságosak. Ahogyan Kassa! Ott volt a szent Pongrácz kínvallatása. Ott járt később Marcsóka polgáriba, majd felső leányiskolába, ott ábrándozott nagy lustán, és rendszerint rossz jegyeket szerzett.

László nem esik el a temesvári csatában, az egykori oligarcha ősnagybácsi földjén. Amint Világosnál a honvédek leteszik a fegy-

vert, László slutty, már túl van a határon. Gyors felfogásra vall. Az az áttekintő erő! A határozott döntés! És mindenek fölött az a célratartottság a túlélésre mutató célgömbbel! Külföldön él a ki-egyezésig, aztán visszajön a hazába.

A nők pedig itthon, a magyar forradalom elbukása után megvásárolják azt a bizonyos karperecet a kilenc ezüst betűvel. P.V.D.T.N.A.K.L.S. *Pannonia Vergiß Deine Toten Nie Als Klager Leben Sie. Pannonia ne felejtsd halottaidat, mint vádlók élnek ők.* Pöltenberg, Vécsey, Damjanich, Desewffy, Török, Nagy Sándor, Aulich, Knézich, Kiss, Lahner, Leiningen, Schweidel — az Aradon kivégzett főtisztek nevének kezdőbetűiből áll össze a mondat és a karperec kilenc betűje.

Nem tudni, hová tűnnek később az ezüstbetűk. Óvatosságból vagy gyávaságból süllyeszti el a családfők? Az asszonyok néha csökönyösek és könnyelműek, mondhatni gyermekien felelőtlenek azzal a betűs karpereccel. Hátborsóztató a csend a negyvennyolcas szabadságharc elbukása után, és hátborsóztató az bosszúálló gyorsaság! Azonnal, de azonnal megtelnek a városi és megyei fogdák, villámsebességgel hozzák az ítéleteket, akasztanak, akasztanak, temetnek. Kufstein, Olmütz, Josefstadt, Arad, Pétervárad, Munkács, Komárom, Pozsony, Liptóvár és Pest börtönei tele férfiakkal. Más ezreket büntetőszázadokba soroznak. Az ügyesebbje a hóhér elől külföldre szalad, ahogyan Pongrácz László. Rostjainkban hordjuk őket, ezerszer és százszor átélünk rettegést börtöntől. Akasztástól, kínvallatástól. És attól, hogy elveszik tőlünk, amit becsülettel megszereztünk, vagy nem becsülettel, mint az oligarcha ősnagybácsitól Mátyás király elszedte vagyonát.

Itt hurcolásszuk magunkban az üldöztetéseket, a megbecstele-nítéseket, az elrohanásokat és az elmeneküléseket meg a visszavárgást a hazába. Számptalan megélt részecske téblábol bennünk, és csak Isten a tudója, miért nem ezek, miért amaz részecs-kék bukkannak elő, miért ekkor és miért nem amakkor. Ők meg, az ősök csak üldögélnek Jessze fáján, maguk alá húzott lábbal vá-razoznak türelmesen a megjelenhetésre bennünk, talán közben fi-nomodnak ott az üldögélés közben. Idejük van, netán gondolkod-nak, mit kellett volna másképpen módolni, ügyesebben, ízléseseb-ben, kevesebb rablással, nem oly nagyon erőszakos és fafejű hit-tel. És amikor megértették a dolgaikat, akkor jelentkeznek pót-vizgára. És beolvadnak az utódba.

Aztán, a szabadságharc bukása után, a rettentően piszkos munka után a főhóhért, Haynau tárborszernagyot gyorsan nyug-díjba küldi Ferenc József, a császár. Csend, csend. Eltelik kis idő, nem is olyan sok, és megint szántanak, vetnek, méhészkednek, nem csörömpölnek már az ezüstbetűk.

Ez az egész nemesi családfa, a holt, mégis nagyon élő ősök, akik a függönyrojtokat rángatják és szívesen integetnének, csak nem látni őket, ezek az óvári- és szentmiklósi Pongráczok, a régi

férfiak Marcsót nem érdeklik. Mégis, a régi férfiak szerint választja apánkat, pontosan, tévedhetetlenül, bár öntudatlanul, és folytatja familiájának katona vonalát. Nem a középkori erőszakosát, a gyötrelmeset, hanem a megfinomodottat, a századbelit. Apa elegáns vitéz, lóháton trappol, vágta az a bizonyos egyenes derékkal, furmányos, célratartott, gyorsan dönt és mindig kihúzza nyakát a hurokból.

A szovjet megszállás után persze hallgatni kell az efféle úri rokonságról, de akkor, az úri világban sikkes emlegetni efféle őseket. Marcsó mégsem beszél a negyvennyolcas túlélőkről soha. Amit tudok róluk, azt Arankától tudom, de október 6-án mégis mindig történik valami. Ilyenkor Marcsóka a szokásosnál is szótlanabb, csendesebb. Egyszer rajtakapom, hogy sír a cserépkályha mellett, arca eltakarva két tenyerével, hangtalan zokogás rázza. Mi lett, mi van veled, kérdelem, ő meg csak motyog, a nevek két keze ujjai közt szivárognak kifelé a könnyel egybemosódva, tompán szivárognak, zizegnek: *pölsenbergvécseydezsőfidamjanich*, mint ha litániát mormolna, *töröknagysándorjózsefaulich*. Apánk e napon az ünnepélyen elmondja, hogy hősök voltak az aradi főtisztek, kiket a császár kivégeztetett, és jól van, kész, passz. Két gyerek verset mond. Az elején énekeljük a Himnuszt, az ünnepély végén a Szózatot, kész. Sírní nem sír senki. Olyan régen volt. Marcsó meg ott a cserépkályha mellett titokban. Máskor a rádióra borulva találok, mikor mondja valaki az aradi főtisztek történetét. Zenét is így hallgat, ráborulva a rádióra, arra, amit apánk olykor kitesz a nyitott ablakba. Marcsó ráborul a rádióra, szinte testével észleli az aradiak ünneplését, *knézicskislázárlánerleingenvesterburgsveideljözsef*, így ömlesztve mondja, motyogja Marcsó a neveket, ahogyan Kassán megtanulta az orsolyitáknál. A múlt századi negyvennyolcas túlélő nagybácsikra nem gondol. Ám a nagybácsik kor- és pályatársaira igen, a golyó által és az akasztással kivégzett katonatisztekre, és emlékszik, melyiket, hogyan. Az ujjai közt csorgó könnyekkel mondja, *golyóáltalkisdezsőfisveidelésmégyeadeatöbbitbitón*. A nagybácsik megúszták, de ezek, akiket felsorol, ezek vesztesek, mint Marcsó. Ezeket titokban siratja. Ha váratlanul be nem robbanok a szobába, sose tudom meg Marcsó gyázműveletét. Máskor is észreveszem, hogy a szenvedőkre figyel, nem a győztesekre. A báránnyra igen, a martalócra nem, a bénára igen, a bajnokra soha, sem a sikeresre, a kicsattanóan vidámra alig. Magam ritkán bögök, még ritkábban, mint Marcsó, és én is titokban.

ANDRZEJ SZULC

Mészöly Miklóssal

Az alábbi beszélgetés 1981 februárjában készült. Először lengyelül, a Literatura na Swiecie című folyóirat 1982. 8. számában jelent meg. Ezúton is köszönjük a varsói lap szerkesztőségének, hogy hozzájárultak az interjú magyar nyelvű közléséhez.

Önt leginkább azok érdeklik, akik valamilyen küldetés terhét viselik. Például Saulus is azért bizalmatlan urával szemben, mert Tohu „feladat nélkül is boldog”.

Saulus úgy gondolja, hogy Tohunak nincs feladata. Ez a feladat azonban létezik, de jóval mélyebben van. Ha Saulus jobban meg akarta volna érteni Tohut, jövőbeli önmagát látta volna meg benne. Tohu bizalmába fogadja Saulust, mert tudja, hogy küldetése van, amelyet teljesítenie kell. Saulus hibázhat és becsaphatja önmagát, de Tohut nem csapja be. Innét e furcsa kapcsolat Saulus, a szentély őrségének ügynöke, és ura családja között.

A boldogság elválaszthatatlan a feladattól?

Egy bizonyos szinten ez így van. Valamit létre kell hozni, valamit, ami nélkül a boldogság üres, értelmetlen. E nélkül csak vegetálni lehet.

Nem ért tehát egyet a boldogság hedonista fel fogásával?

Nem, ha a hedonizmust a szó 20. századi értelmében fogjuk fel. Ha viszont úgy értelmezzük a hedonizmust, ahogy azt az ókori Görögországban fogták fel, vagyis mint életörömet, akkor nem kell tiltakoznom ellene. A hedonizmus nem azonos az élvezetek hajszolásával.

Az utóbbi évtizedekben az európai kultúrában mint ha megfeledeztek volna a gonosz fogalmáról? Ha meg is jelenik, akkor is az összehasonlítás egyik tagja, a jó ellentéte. A gonosz azonban reális, önálló erő.

Ez egy elég bonyolult filozófiai problémához vezet. Arra is gondolhatunk, hogy például teológiai nézőpontból Lucifer a Szentháromság egyik személye lehet, aki — ha etimológiailag nézzük — az, „aki a fényt hozza”. A gonosznak épp ebben a teológiai értelemben és a nietzscheánus értelemben véve van pozitív jelentése. A jó önmagában értelmetlen és nincs semmi funkciója. Csak a két elv, a dialektikus kapcsolatban álló jó és rossz szintetizálódhat egy olyan etikában, amely képes arra, hogy valamilyen normát állítson elénk.

Ezt úgy érti, hogy etikánk nem kizárólag pozitív értékeken alapul?

Igen. Úgy tűnik nekem, hogy semmi, ami emberi, semmi cselekvés vagy kijelentés nem vehet alapul csak tisztán pozitív mintákat. Egyébként is nagyon nehéz lenne elfogadni azt, hogy valamiféle homogén lények lennénk. Nagyon is összetettek vagyunk. Tovább megyek: minden szellemi, vagy akár konkrét, mechanikus mozzanat a polarizáción, a végletek harcán alapul. Éppen ezért gondolom úgy, amellet, hogy bizonyos értelemben régimódi vagyok, hogy Saulus alakja korunknak is mond valamit. Saulus nincs abban az állapotban, hogy lélekben változni tudjon, csak arra képes, hogy indítékait önmaguk ellentétébe fordítsa át.

Valóban, Saulus lényegében nem változik.

Etikai szempontból Saulus megtérése előtt semmivel sem „kisebb” annál, akivé később válik.

A könyvben csak arról van szó, ami „Damaszkusz előtt” történt.

Úgy éreztem, nem ismerem olyan jól azt, ami „Damaszkusz után” történt. Az már túllépi az írói lehetőségek határait, vagy legalábbis az én képességeim és eszközeim elégtelenek ehhez.

Azt a heroikus etikát, amelynek Saulus megtérése előtt, és az után is aláveti magát, manapság valószínűleg sokan követik.

Egyetértek. Nem mindenki ugrik át két métert, de meg kell mutatni, hogy ez lehetséges. Ha kiállok az egyik oldal, vagy valamelyik nézet mellett, akkor a saját etikám melletti végsőkéig való kitartás belső parancs kell hogy legyen számomra. Ha ehhez a parancshoz alkalmazkodnánk, a különböző nézetek ütközése nem lenne ennyire tragikus, nem lenne tele konfliktussal.

Ebből az derül ki, hogy mindenkinek saját etikája van. De nem egyetlen etikának kell léteznie mindenki számára?

Nem hiszek a homogén etikában. Az etika nem absztrakció. Az emberi együttélés harmóniája attól függ, miképp sikerül a különböző etikákat tág értelemben véve összeegyeztetni, kibékíteni. Nem hiszem, hogy etikai téren az egyneműség diktatúrája lenne a legjobb megoldás.

Ha elképzeljük, hogy a megtérés előtti Saulus találkozik a megtérés utánival, a konfliktus elkerülhetetlen. Miért gondolja, hogy ez a konfliktus feloldható?

Az adott pillanatban a konfliktus természetesen elkerülhetetlen. De minden, ami történik, a történelem szélesebb skáláján játszódik le. Ha ebből a perspektívából nézzük az Ön által elképzelt találkozást, kiderül, hogy kétezer év alatt a zsidó vallás és a kereszténység valamiféle ökumenikus értelemben véve közeledett egymáshoz. Ez a maximum, amit az etikában elérhetünk, ha egyik fél sem mond le identitásáról.

De ha a kérdést a mára vonatkoztatjuk, egyetlen nemzedéknyi időt véve alapul, akkor azt látjuk, hogy a különböző ideológiák távolodnak egymástól.

A történelem igazolta, hogy a különböző lehetőségek megvalósulása elkerülhetetlen, ez a történelem egyik alkotóeleme. De látom, hogy Ön konkrétabb választ vár. Filozófiai nézőpontból irracionális és abszurd az a hit, hogy az emberiség története feltétlenül a jó felé halad. Ha pedig a társadalmi gyakorlatról van szó, csak a demokráciában, a különböző nézetek demokratikus együttélésében tudok bízni. Ami a vallást illeti, az ökumenikus elvek állnak legközelebb hozzám.

Hallhatnánk erről valami közelebbit?

Nagyon közel áll hozzám Teilhard de Chardin víziója, főleg ahogy késői írásaiban megformálódik. Úgy gondolom, hogy Szent Tamás kora óta ez a legjelentősebb kísérlet a hit és a tudomány világának összeegyeztetésére. Az a becsületes eljárás, ha tudatosítjuk magunkban aényt, hogy a kutatások eddig elért eredményei egy részleges tudást építenek, de mindenekelőtt megteremtik a későbbi fejlődés lehetőségét. Ezek az eredmények heideggeri értelemben vett lehetőségek.

Nem gondolja, hogy napjainkban a demokráciára való törekvés és a demokrácia maga már nem fér el az ideológia kategóriájában?

Kíváncsi vagyok, megoldódhat-e ez a probléma még az én generációm életében?

Milyen napjainkban a magyarok társadalmi tudata?

Mi a helyzet az értelmiség körében?

Ma a magyarság miből merítheti a nemzeti identitás érzését?

Úgy ítélem meg, hogy választásunk akkor lesz a legtisztességesebb, ha azok mellé a törekvések mellé állunk, amelyeket a legkevésbé terheltek meg dogmákkal. Ma a művészet a nyitott műben keresi reneszánszát. Hasonlóan az emberi együttélés módjait is a nyitott lehetőségekben, nem pedig a dogmákban kell keresnünk. Ez nem könnyű probléma.

Elég jól ismerem a fiatal nemzedéket, és úgy gondolom, nem sokban különböznek a fiatal lengyelektől, akikkel már többször is volt alkalmam találkozni. A fiatal nemzedéknek kétségkívül van egy komoly előnye az én generációmhoz képest: mögöttünk a nagy családok iskolája áll. A fiataloknak ki kell alakítaniuk magukban valamit, lehetőség mindenestre van rá, ami segíti őket abban, hogy „tisztán” lépjenek az életbe. A nyitott mű több lehetőséget nyújt nekik, mint nekünk. Ez a művészet világára és más területre egyaránt vonatkozik. Meggyőződésem, hogy Európa és az egész világ mélyen fogja átélni az ezredfordulót. Ez az eddigi elvek és értékek nagy megrázkódtatását jelenti majd.

Csak irigyelhetjük a lengyeleket. 1956 után tragikus lelki törést szenvedtünk el. Veszteségeink igen nagyok voltak. Amikor tudatosodott bennünk, hogy a helyzetünk kilátástalan, közömbösekké váltunk. Jelenleg, a jólét minden külső jele ellenére, beteg a társadalom lelke. Nincsenek céljaink. Van mit ennünk, lehet autónk, el is utazhatunk. A komorság és elégedetlenség a válság sajátos tünete. Ez a helyzet manipuláció útján alakult ki. A fiatalság nagy része mindezt tudatosította magában. Most azonban hiábavaló volna bármiféle össztársadalmi akciót várni, amelyben ez a válságérzet kifejeződne. Itt az az íratlan törvény érvényesül, hogy a tömegekben nehezen fejeződnek ki érzelmek és gondolatok mindaddig, amíg a gyomor nem érzi fenyegetettnek magát. Nálunk jelenleg pszeudokonzolidáció van. Ez rejtli magában a legnagyobb veszélyt: a társadalom deformálódáshoz vezethet. Ezért aztán az író felelőssége sokkal nagyobb, mint bármikor volt. „Meg kell húznunk a vészharangot” ebben a látszólagos konzolidációban. Véleményem szerint nincs minden írónk tisztában ezzel. Még valóban értékes és okos emberek között is kénytelenek vagyunk manipuláltságot felfedezni.

Az elért engedmények miatt — ismert pszichológiai és emberi okokból — az idősebb nemzedék sok mindent elhallgat. Ez nem gyávaság, inkább emberi gyengeség. A fiatal nemzedék az, akiktől valami többet várhatunk.

A mi történelmünk többé-kevésbé éppolyan tragikus és éppúgy tele van ellentmondással, mint Lengyelország története. A biológiai dinamizmus viszont jóval gyengébb nálunk. A magyarság egyharm-

da az ország határain kívül él, ez is oka a történelmi tudat skizofréniájának. Geográfiai, horizontális lehetőségeinket a történelem nagyon leszűkítette. Kénytelenek vagyunk nemzeti tudatunkat új alapra helyezni: a vertikális elvre. Itt, a Duna mentén, nem lehet az a célunk, hogy agresszív módon önmagunkba zárkózzunk. Ha törekedhetünk valamire, az a teljes nyitottság. Olyan kicsik vagyunk, hogy csak a fegyvertelenség menthet meg bennünket. Európában egy sajátos közvetítő szerepet kell játszanunk. Kitűnő példát mutatott erre nekünk Bartók Béla, aki népzeneét gyűjtve éppoly szívesen fordult más népek hagyományaihoz, mint a magyarhoz. Ez az új magatartás egyáltalán nem könnyű. Magyarország végül is nem volt mindig ilyen kis ország. A társadalmi tudatban tovább él Magyarország mint hatalom, hallatlan belső objektivitásra kell elszánnunk magunkat, tudatosítanunk kell jelenlegi helyzetünket és vertikális alapokra kell helyezkednünk. Visszatérek a nemzedéki problematikához. A fiatal nemzedéknek sokkal könnyebb tudatosítani ezeket az elveket, mint nekünk volt.

Említette a közvetítő szerepet...

Nagyon pozitív ténynek tartom, hogy a fiatalok nyelveket tanulnak és kapcsolatokat teremtenek a szomszédokkal. A mi időnkben nem ismerték jól a lengyel és cseh kortársakat. Annak idején volt egy elképzelésem, amelyet hivatali, minisztériumi szintű akadályok miatt nem lehetett megvalósítani. Egy kiadványról lett volna szó, amely Közép-Európa öt nyelvén jelent volna meg. A szerkesztőségben mindegyik ország képviselte volna magát, minden évben más lett volna a főszerkesztő és a kiadvány székhelye is. Eleinte kétszer jelent volna meg évente, aztán pedig, ha ez lehetséges, négyszer. Mindegyik ország bemutathatta volna irodalmát, kultúráját. Ez a tevékenység lényegében hasonló lett volna ahhoz, amire Bartók Béla mutatott példát. Nem hinném, hogy épp most lenne a legjobb pillanat ahhoz, hogy ez az elképzelés megvalósuljon, de egyszer lesz rá esély...

A Tiszatáj című szegedi folyóirat kitűnően vezetett közép-európai rovata pótolhat valamit abból, amiről Ön beszélt. Utolsó kérdésem: jelenleg min dolgozik?

Egy nagyon hosszú regényen. Úgy gondolom, még három évi munkát szentelek neki. Ez a regény irodalmi megfelelője lehet mindannak, amiről beszélgettünk. Időben és térben nagyon kiterjedt klasszikus családregegyre fog emlékeztetni. Magyar tematikájú könyv lesz, de abban az értelemben, hogy érdeklődési köre Krakótól Belgrádig terjed. Szeretném valamiképp megformálni és konkretizálni benne a közép-európaiság fogalmát. Egyre gyakrabban támad az a gondolatom, hogy nem áll jogunkban csak lengyeleknek, magyaroknak, cseheknek lennünk. Közép-európaiak vagyunk. Ezt tudatosítanunk kell.

TANDORI DEZSŐ

A köztes tér

1938-ban született Budapestén. Költő, író, műfordító. Legutóbbi írását 2001. 11. számunkban közöltük.

Költőként, nagyon fiatal koromban írtam ilyesmit — említettem is e hasábokon: „...mint aki félrehajol / egy teljes térnyi szélből”. Fizikailag ez abszurdum, a kifejezés azonban nem hangulati erejű akar lenni, akkoriban úgy kellett éreznem, „a zen” jegyében értelmezhető. Hm. Szerencsére mindig ez volt: európai vagyok, nem születtem „abba” a kultúrába, tehát csínján a zennel. Negyedik eshetőség is volt: maga a költészet, mint abszurdumának (mint a hatás felsőfokának) kitermelője. A mire megyünk ketten, a véncigányos elkeseredettség stb. Csak békésen. Nem is *modus* politikumokra hivatkozni ma már: hogy ki akartál volna hajolni... legalább.

Egészen másféle köztes tér az, amely a még-félig-álom, aztán a (netán) egy-két erős kávéval megtámogatott magadhoz térés között lelhető, mondja a hatvanhárom éves ember. A fekvő testhelyzetet Antonin Artaud (ennyire tudta?) a kísértések (felesleges) állapotathatározójának érezte; szegényke derékszőgben, ülve halt meg. Igaz, a festő Nicolas de Staël, sikereinek mediterrán csúcán antibes-i műtermének magasából a sziklák mentében alávetette magát, így halt meg ő, feltétlenül valami köztes „időtérben” (bocsánat! nem divatosan értettem), míg harmadik francia-féle művész-szentem (jelkép!), a szintén festő Wols majdnem pilinszkys tábor-helyeket volt kénytelen végigjárni (tragikus: nácik elől menekült németként francia és spanyol földön), és a háború végére úgy legyengült, hogy — főleg a további szegénységben — utána sem tudott magához térni a szervezete, s egy rossz fasírt végzett vele (hat-hét nap alatt), ha jól mondom, 1951-ben(!).

Az álom utáni fekvő ébrenlét, ha kísértések meggyőződésből nem (sem) fenyegetnek minket, még mindig sok bajjal járhat, a negativitáséival. Nem szeretném, ha valaki olyképp bántódnia meg, hogy „lukszurióz” gondoknak tekintené ezeket, s hogy én zaklatom velük őt. Ezennel bocsánatot kérek akkor, szó sincs. A negativitás itt a kafei „add fel, add fel” (hagyj fel vele; ne tedd), vagy komoly elhatározások is fogalmazódhatnak, melyek (egyelőre még) komolysággal betarthatatlanok (e fogadalmak), mert például ha a cigarettától (vagy az írógépeléstől) erőtlenségig zsibbad, permanensen már, a fél bal kezed, kétségtelen, hogy a cigarettát nem a köztes tér sugallatára kell elhagyni, hanem teljes napi józanságunk jegyében. Amiképpen a túl gyakran fenyegető, halálfélelmekkel járó torokdémát (-szükületet) sem kell az iménti esz-közféleséggel kiváltani, de azzal se, hogy gyógyszerre ráiszol,

hogy túl hideg vizet kortyolsz etc. A köztes tér negatív sugallata más.

A már-éber-állapot és a nap kezdete között nem a kereskedelmi televíziók fura kis „viccelődései”, nem az egyre sztereotípbabbá váló slágerzenék helyezkednek-mozognak, ezek is, de alapvetőbben az emlegetett negativitás-tényező. Ne! És akkor mostantól nem! Jaj! De legalább mától... másképp lesz. Rossz döntéseket feltétlenül hozhatunk ebben a szituációban. (Mely is veszedelmesebb mint szegény Artaud — no, az ég áldja már, oly nagy baj? — kísértései. Bár hát ami őt illeti, ő tudta csupán.) Visszatáncolunk valamitől, például egy elutazástól, megtörténhet ez, ha sietve ki kellene mennünk a vonathoz. De a köztes tér, mely mintegy a kényszerű „kihajlást” jelenti, ez az irreális, már-már hibbant tér (!) nem lehet mégoly „termékeny”, helyes döntéseknek sem termővidéke.

Nem. Rámutat mégis (képzavar) a bepillantás e köztes térbe valami még különösebbre: lényünk szakadékoságára. Hirtelen mekkora ellenvágyság mutatkoznak, ellentételezések, s a szakadékoság még veszélyesebb alkalmasint, ha „átszakadékonyságnak” értjük, tehát mikor valami annyira megritkul. Hát ekkorák lennének meggyőződéseink, elhivatottságaink, határozási vágyunk ennyi? Indokaink nem szilárdabbak? Elegendő, hogy félig-álom és kezdődő ébrenlét köztes terébe kerüljenek, mint valami kísérleti csatornába, s akkor máris...?

Nem hinném, hogy ez a fontolás is bárhová vezetne. Az amatőr gondolkodás úgynevezett „értelmiségi” változata, mely oly nagy divatja korunknak, nyilvánvalóan jó bedarálnivalót talál efféle észleletekben; ám erre a kérdésre külön s másutt szeretnék kitérni. Tehát hagyjuk az elképzelhető reflexiókat. (Téves v. elhamarkodott cselekvés a köztes-tér-érzet sugallatára; fontoskodó, de amatőrül naiv okoskodás, hasonlók.) A köztes térnek van egy térbeli túloldala. (Bátorság kell, hogy így mondjuk, mert eléggé rettenetesen hangzik.) Tehát ahogy a tér hirtelen üresebb lesz, ritkásabb (megengedhető: a pszichés tér, tehát szinte hallucináció ez akkor), elképzelhető, s érzékelem újabban, írtam is róla itt, hogy a tér jobban megtelik, mint amekkora a befogadóképessége lenne. Jobb híján ezt nevezem a magam Isten-élményének; s nem is csak jobb híján. Nincs kötve testtartáshoz, napszakhoz, éberség vagy bódulat állapotához (az éberség — jobb hozzá), nekem kötve van térhez (zárt térben alig, bár minap a bécsi Südbahnhof hajnali, hűvös, sínpárokra-nyitott csarnokában megvolt ez a többlet-tér), tehát nyílt térhez, johannaian szabad kívülléthez. Főfoglalkozás. Ennyiben nem amatőr, még ha súrolja is a misztikum gyanús határait. Nem értelmiségi érzet. De valakinek beszéltem róla, félve, kinevet, a válasz mégis ez volt: nem, nem, sőt, mintha a „szakrális” erősen hiányozna napjainkból (hm, látom a mosolygásokat), és így. Akkor hát.

Nekem azonban a köztes tér fogalmával kell zárnom semmi-képp sem amatőrnek szánt írásomat. A negativitás köztes tere, úgy kell éreznem, a jószándékú életnaivitás, némiképp az ábdáb, hályogkovács, elhamarkodott, túl direkt „megoldások” ihletője. A többlet-tér, ami nekem akkor „isten”-el, vagy mondjuk ki, Istennel „telik meg”, de úgy, hogy beszélgetni is tudok, feltétlenül még nagyon képtelenségnek hat. Ennek ellenére sem zárkózhatom el egy értelmezés elől: kölyökkutya-író-koromban ezt kerestem volna, de nem tudtam megtalálni. A negativitások nyugtalan-sága hajtotta képzeletemet, úgy az egészet, ami voltam. Mostanság a (kései?) megnyugvás hozza ezt a tényleges izgalmat. De ha a másik, amatőrül szent szándékú (majd megreformáljuk! szebb lesz! jobb leszek!) köztes-tér-érzet negativitás, attól ez az én érzetem még nem „pozitív”.

Nem szorul rá.

Hogy viszont akkor a „pozitív” hol marad? Válaszoljanak erre a főhivatású-gyakorlatot élők. Hogy *miféle térben?*

Jegyzetek. 1. Nem kell „Isten”-ig menni, ha Pilinszky-nél e (most már majdnem túlzásig ismételt) versszakot tekintjük: „Le-gyűrhetetlen fölkelés, / dadogó, győztes láрма! / mint életfogytig elítélt / fegyencek lázadása.” Ld. *Mert áztatok és fáztatok*. S itt a „meglapulól szörnyek”-ről, mint belső tulajdonságainkról, mintegy foglyainkról van szó, s róluk így: „mert áztatok és fáztatok, / mert éhezettek bennem...” Ezek vagyunk mi, lásd Rilke, istenei valakiknek, akik legfőljebb szórakozott arcunkon átsuhantatni tudják reflektoraikat.

2. Természetesen a logikát „materiális”-nak tekintve, az így aposztrofált értelmiséget is „materialistá”-nak. Alapfogalmakat magyarázni nem kell. Attól még nem vagy „materialista”, ha igyekszel autódra vigyázni etc., amiképpen „misztikus” sem, ha zihálásod, kutyád zihálása okán esetleg egy ilyen név, mint „Siha-li” megfelelő visszhangokat vált ki benned öntudatlanul.

3. A terek összekeverednek! Pöccintéssel feldönthető egész „te-óriám” — de csak mint teória. Minthogy nem teoretizáltam, bevallom (magával az írással), hogy a materialista logikának egyelőre megfelelni nem tudok dolgommal. Legfrissebb hozzáfűzése-knek van Jelenléte, mikor is beszélgetni nem lehet; a beszélgetés természetesen a részemről beszéd csak, máskülönben (materialis-ta) hallucináció lenne csupán; Jelenléte tárgyokban (tereptárgyak) világosan érzékelhető. Jobb, ha pl. „nem autóm javítása ügyében” megyek valahova, s akkor érzékelném (gúnymosoly: már ez is materialisztikus, ó, hogyne, rossz szót használtam), tehát valami révültség, szabadság helyzetében van meg a legjobban (hidak, pá-lyaudvarok nyílt csarnokai), de szó sincs arról, hogy „nincs meg, mert bezavarunk”. Mások hibáztatása: materialisztikus. Ezt az egész világhelyzetre is értem, patthelyzetére (Pilinszky).

KENYERES ZOLTÁN: ETIKA ÉS ESZTÉTIZMUS

Kevés olyan kötet jelenik meg magyar nyelven, melynek szerzője széles látókörének köszönhetően (vagy éppen ellenére) képes az összefüggések erdejét úgy szemléltetni, hogy igazát szelíden hirdeti, gondolatmenete pedig mindvégig izgalmas, logikailag jól felépített és követhető marad, anélkül, hogy a szerző blöffölni kényszerülne. Kenyeres Zoltán kötete ilyen, s bár a szerző az esszé kiváló ismerője és művelője, a Nyugat koráról mégis tanulmánykötetet jelentetett meg, mert vizsgálatának tárgya egzakttságot kíván, és (sajnos) nem ad lehetőséget feltevésekre és beigazolandó elméletekre. Összinte rácsodálkozás és a cinizmus hiánya jellemzi a kötetet.

Annak ellenére, hogy a tanulmányok folyóiratokban már mind megjelentek, és a könyvben új tanulmány nincs, valószínű, hogy a kötet viták tárgya lesz. Kenyeres Zoltán hűvösen kerül a divatos témákat, szó sincs magas és populáris kultúra szembenállásáról, szerzőről vagy szövegről, olvasási stratégiáról, kánonról, stílusa indulatmentes. Tanulmányaiban esszenciálisan adagolja a szükséges irodalom- és kultúrtörténeti, elméleti ismereteket, megteszi a kötelező, de szükséztávú kitérőket a világirodalomba, lélektanba, irodalomelméletbe vagy éppen filmművészetbe, azonban kényesen figyel mondani-valójára. Nem fullad bele a részletekbe. Kosztolányit, Babitsot, Tarkovszkijt, Fülept Lajost, Rortyt szerepelteti egy tanulmányban, holott ez akár egy kötet nagyságára is dagasztható lenne. Irigylésre méltó pazarlás. Talán ez is oka, hogy sajnos a kötetben eddig meg nem jelent tanulmány nem szerepel. A kötet nyelvezete nehéz (de nem szándékosan nehezített), összpontosított olvasás során mégis érthető, ám elképzelhető, hogy emiatt kritika éri.

Úgy érzem, hogy létezik egy irodalmi lelki-közösség, melynek ki nem mondott gondolataival valahol akaratlanul is találkoznak, és létrehozna egy virtuális irodalmat. Bár ennek a közösségnek a tagjai rendre különböző véleményyt és iskolát képviselnek — gyakran egymással szemben is —, egyvalami mégis közös bennük: a közösség rezdüléseiből viszonylag nagy pontossággal meg tudják érezni/jóslani a merészebbek (vagy talán a naivabbak?), hogy milyen új irányzat lesz meghatározó a közeljövőben. A *pomon* (a találó kifejezést Kömlödi Ferencnél olvastam, jelentése 'posztmodern') belül már

megjelent egyfajta új érzékenység, talán eltűnőben van a tragárság, és kibontakozóban van többek között az új etikai esztétizmus is. Kenyeres Zoltán új kötete azért is fontos, mert ennek az esztétizmusnak a tükrében olvassa újra a Nyugatot. Tévedés ne essék, nem visszaható játékról van szó, az etikai esztétizmust nem kell görcsösen keresni a folyóiratban. Inkább a Nyugat korszakát oly evidensen meghatározó irányzat tör fel napjainkban újra a szövegek sűrűjéből, és nem a kortárs irodalom kényszeríti az irodalomtörténészt újraolvasásra. Ez azért is érdekes, mert a valódi etizáló esztétizmusnak a Nyugat megszűnése óta nem volt meghatározó kontinuitása és jelenléte, hisz a kurzus által irányított irodalom eticizmusa semmiképpen sem volt hiteles, így ez a fogalom ma nagy elővigyázatosságot igényel. Aki felelőtlenül nyúl hozzá, könnyen alulteljesít. Ez a viszony így korszerűtlenné válhat. A kötetben szereplő tanulmányok közül a legkorábbi 1986-os datálású, ami azt jelenti, hogy Kenyeres Zoltán nem hagyott türelmi időt az etizáló esztétizmusnak. Joggal.

Számomra a Nyugat olyan, mint egy folyamatosan pulzáló eklektikus, vitázssokkal és keményített, kimunkált bőrrel borított élőlény (a *Farkasok szövetségében* van egy hasonló, de azt a páratlan jósgótot rossz célra használják), esetleg varázsfa, mely a múltban lazán (szerzőkben, folyóiratokban, könyvekben) gyökerezik. Elágazásai azonban annál dúsabbak, némelyek megkeményedtek, fel lehet nézni rájuk, kapaszkodni lehet beléjük (Kosztolányi, Ady, Babits, Szabó Lőrinc) — ezek tehát kanonizálódtak, és friss hajtásai pedig hosszas megfigyelés útján a jelenben is felfedezhetők.

Úgy érzem, a Nyugat már öreg és összekuszálódva, pazarlóan született (Ady ott volt a kezdetekkor, de lehet, hogy az egész csak véletlen), hisz megjelenése alatt is egyes szerzők, szövegek, a Nyugat hasábjain folytatásokban, majd kötetben is megjelenő regények feledésbe merültek, majd idővel újra előkerülnek. Az *Elfelejtett regények* a *Nyugat könyvespolcán* fejezet velük foglalkozik. (Ezek közül három írás 1990-ben a Vigiliában jelent meg.) Az öt leporolt és ünnepélyesen szemmagasságba helyezett mű (Szini Gyula: *Profán szerelem*; Bíró Lajos: *A Serpolette*; Kassák Lajos: *Misilló királysága*; Kádár Endre: *Balalajka*; Schöppflin Aladár: *A pirosruhás nő*) jogtalanul maradt ki a későbbi vitákból, hisz megjelenésekor a kritika felfigyelt rájuk (Bíró Lajos regényének inspiráló történetének

Herczeg Ferenc is említi a *Várhegyben*). Sokak szerint, és itt elkerülhetetlen a *populáris magas-kultúra* (elképzelhető, hogy van ilyen kategória, vagy talán ez a sznobság?) kifejezés használata, a Nyugat után a magyar irodalomban igen jelentős stagnálás következett, és ez mind a mai napig tart. Irodalmi Trianon. A Nyugat az etalon.

Az etizáló esztétizmus nem azonos a *sekélyes moralizálás-igénnyel*. Ez a kérdés korunk irodalomkritikájának is egyik megkerülhetetlen sarokköve, és a neokatolikus irodalom gyakori buktatója. Túl gyakori. Pedig. Amint több esztétikai iskola létezik, úgy több etikai parancsrendszer is, így nem mindegy, hogy kanti (lásd Bábbits), hellén, vagy esetleg keresztény etikáról beszélünk. És milyen izgalmas, amikor egy esztétikai szemlélet találkozik bizonyos erkölcsi elvek hirdetésével. A kizárólagos irodalomszemléletek, melyek választani kényszerítenek minket egy mű etikai mondanivalója és szépsége között, sántítanak, és alapvetően hazugságon épülnek. Diktatórikusak.

Kenyeres Zoltán, akinek számos tanulmánya jelent meg a Nyugatról, és a Nyugat-kutatás irányítója az ELTE-n, önmaga ellen dolgozik, elveszi a szakma kenyerét, évekre bebiztosított jövőjét, amikor leírja: „A Nyugat legendáriumbába tartozik az évtizedek óta meggyökeresedett nézet, hogy a folyóirat megindulása egyszerűs mind a modern magyar irodalom időszámításának kezdete. Ezt mindjárt a szerkesztők hirdették az első évek után. A Nyugat 1912-es almanachjának előszavában Ignótus magabiztosan írja le a következő mondatot: »a Nyugat megindulása előtt közönség, irodalom és könyvkiadás közt tátongó üresség volt (...)« Ez a gondolat az évtizedek folyamán átment a köztudatba, de végre ki kell mondanunk, hogy nem igaz. És az ágait még a kortárs irodalomban is felfedezni vélik.” Ha nem demisztifikálja ilyen módon a folyóiratot, akkor talán egy páratlan, minden előzményt nélkülöző korszak kiemelkedő kutatója maradhatna. Természetesen a Nyugat és kora, valamint a szerző ezzel mit sem veszített (irodalomtörténeti) jelentőségéből, ám a korszak többé már nem hirdetheti olyan magabiztosan a primátusát és a jelenbe is átnyúló modernségét. Ezek után a Nyugatról írni mindenképpen nehezebb lesz, hisz lehámozták róla a burkolózás lehetőségét. Ezentúl egyenes beszédre lesz majd szükség.

De hogy lehetne másképp írni *etikai esztétizmusról*, mint példát mutatva az olvasónak (aki lehet egyetemi hallgató, tanár, irodalomtörténész, érdeklődő): „Hasonló legenda a Nyugat modernsége. Sajnos ez sem teljesen felel meg a valóságnak. Igaz, modern volt a letűnő nép-

nemzeti iskolával szemben, modern volt a hazai akadémizmussal szemben, de nem volt modern sem a nemzetközi, sem a hazai kísérletező irodalmak irányait tekintve.” A szerző a fenti két állítását számos példával alátámasztja. A magyar irodalomban írók egymásutániságát (és nem sok paradigma-váltást) látja, továbbá szimbolikus kapcsolódási pontokat jelez: „Amikor 1910-ben elhunyt Mikszáth Kálmán, a Nyugat hasábjain Móricz Zsigmond búcsúztatta. Mikszáth 1905-1906-ban Jókairól és koráról több szempontból is a máig legjobb könyvet írta. Jókai első regényét, a *Hétköznapot*at Nagy Ignác segítette kiadáshoz Hartlebennél 1846-ban.” A gondolatmenet folytatódik tovább, mindez a premodern magyar próza irányzatai kapcsán. (Megjegyzés: Lehet, hogy a Nyugat mítosz hasonlít a „Boldog Békeidők” mítoszához: a kultúra virágkoraként emlegetjük, s bár csupán hat évig jelent meg ebben az időszakban, ezt a „boldog kort” vetíthetjük a folyóiratra, pedig a két világháború közötti időszak már egyáltalán nem mondható boldognak.)

A *Nyugat periódusai* fejezet a folyóirat történetét vázolja, és szerepelteti mindhárom nemzedék jelentős alkotóit, szerkesztőit, szemlélteti viszonyukat az etizáló esztétikumhoz, gyakran szembeállítva gondolataikat. Kenyeres Zoltán a szerkesztők életrajzát olyan módon és mértékben jeleníti meg, hogy megértsük, milyen döntések határozták meg a folyóirat sorsát és ízlését. A szerző nem ragaszkodik csupán egy irodalomtörténeti iskolához, több véleményt hallgat meg, a tanulmányokban számtalan hivatkozás van az idegennyelvű szakirodalomra, és fellelhető a széles magyar (nemcsak Nyugat-kutató) irodalomtörténész paletta is, amint ez a névmutatóból kiderül.

Szót kell még ejtenünk a kötet második, és egyben rövidebb részéről, mely három hosszabb, póz nélküli tömör beszélgetést tartalmaz. A legkorábbi éppen a Vigiliának készült, ebben Rónay László Kenyeres Zoltán beszélgetőtársa. Mindhárom beszélgetésben a szerző saját életéről is mesél az elméleti kérdésekre adott válaszok mellett. Itt adódik némi lehetőség esszéizálásra. Szóba kerül Kenyeres Zoltán több kedvenc témája, és Ady avagy Kosztolányi aktualitása korunkban. A kötet végén névmutató található, mely izgalmas böngészni való. Feltehetjük a kérdést, lesz-e a könyvnek folytatása (valószínűleg először folyóiratokban), és milyenek lesznek majd azok a tanulmányok, melyek nem-sokára kötetben látnak napvilágot a Kenyeres Zoltán vezette Nyugat doktori iskola hallgatóinak tollából. (*Anonymus Kiadó*, Budapest, 2001)

SZÜTS ZOLTÁN

AZ IDŐ SZÖTTESEI

Vásárhelyi Kata textilművész

Derengés című kiállítása

Nincs könnyű helyzetben a kritikus, amikor Vásárhelyi Kata alkotásairól készül beszélni. A művész egy pályázatnak álcázott vallomását — amelyben pár mondattal összefoglalja törekvéseit — ezzel rekeszti be: „Félek, hogy magyarázatommal már el is ferdítettem a lényegét, mert lehet, hogy amit szavakkal meg lehet magyarázni, nem is jó.” A maga módján persze igaza van, de amikor leírta ezt a vonakodó-megszorító mondatot, talán maga sem gondolta, hogy valójában a lehető legpontosabban öntötte szavakba művészi szándékait. Hiszen minden művészet, függetlenül attól, hogy színekkel és formákkal, hangokkal és ritmussal vagy épp szavakkal dolgozik, arra tesz kísérletet, hogy érzéseink megfogalmazhatatlan tartományait derítse fel.

Erre utal a kiállítás címe is: *Derengés*. Ha valami csak homályosan, halvány körvonalaiiban kódlik fel, azt mondjuk, dereng. Feldereng egy emlék, dereng egy gondolat, majdnem átlépve a megértés határmezsgyéjét. Vagy már át is lépve. Vásárhelyi Kata textilgrafikái és kárpitjai is így derengenek. Kizárólag alapformákra redukált motívumokat használ, oválisokat, hullámíveket, négyszögeket és egyeneseket. Ezek az alakzatok azonban nem tiszta absztrakciókként jelennek meg: a négyszögekből hasábok, tornyok, az egyenesekből keresztet, az oválisokból és hullámvonalakból arcok, szárnyak, madarak, virágok, felhők bontakoznak ki. Valóban kibontakoznak, a néző tekintete nyomán válnak ki a kép teréből: testet öltenek és közelednek vagy épp ellenkezőleg, távolodnak és belevesznek a semmibe. Vásárhelyi Kata a faktúra lehetőségeit a végsőkig kihasználja, applikált textilképei hangsúlyozzák saját anyagszerűségüket, a szövés minta mint felület meghitt otthonosságot teremt. De a térbeliség mélysége ugyanakkor az anyagtalanság dimenziójába transzformálja a képeket. Ezt fogalmazza meg az osztott mező vagy a térben távolodó-közeledő ablaknégyszögek sora.

Ez az anyagtalan, de művész által térbe vetített dimenzió Vásárhelyi Kata egyetlen témája: az idő, amely a tér három dimenzióját átrajzolja a maga három síkjával. Mert ahogy állandóan keze ügyében lévő olvasmánya, Szent Ágoston írja: „A jelen pedig, ha mindig jelen maradna, s

nem zuhanna a múltba, nem idő volna, hanem örökkévalóság.” A vizuális művészetek köztudottan sajátos viszonyban vannak az idővel, Vásárhelyi Kata azonban egyenesen tematizálja azt. A derengés ugyanis időbeliséget is jelent, napszakot: a hajnali szürkületet, a pirkadatot, amikor a tárgyak a fényben visszanyerik körvonalait. Előbb lassan, majd hirtelen, illuminációszerűen. A derengés a várakozás és a remény ideje.

Az idő mint vizuális élmény — azt hiszem, ez közös tapasztalatunk — fényjelenség. Emlékeink körül fény dereng, a jövő viszont sötétbe vész. Vásárhelyi Katának a szó eredeti értelme szerint is káprázatos fény-árnytechnika éppen ezt a kettősséget hangsúlyozza. S ha jól értem, iránya a megvilágosodás.

Ahogy ez nyilván sejteti már, Vásárhelyi Kata művészete transzcendenciába hajlik. A transzcendencia éppúgy dereng fel képein, mint alakzatai. A madár, a szárny, az eső, az arc, a torony, a kereszt mind-mind elemi szimbólum, a megismerés nem anyagelvű módozatait jelképezik időtlen idők óta. Ezért használom a vallás vagy a hit szavak helyett a bizonyára fellelhető, de mégiscsak pontosabb transzcendenciát. Képi szimbólumai egyetemesek, többjelentésűek. A kiterjesztett madárszárny dőlt andráskereszt is. Buddha testtartása maga a geometriai tökély. Vásárhelyi Kata ebben a szakralitástól megfosztott korban úgy nyúlik vissza a szakralitásba, mintha ez magától értetődő volna. És azt hiszem, igaza van: ez a művészet egyetlen lehetősége. Ezek a textilképek ezért hatnak olyan elemi erővel, a szemlélő ezért részesülhet a megrendülés ritka pillanataiban.

Aki azonban alaposan szemügyre veszi ezeket a textilgrafikákat és kárpitokat, látni fogja, szimbolikus látásmódjuk olyan erős, hogy magába olvasztja az aktuálisat is. Hiszen a pillanat is az idő része, és Vásárhelyi Katát az idő nem önmagában érdekli, mint elvont metafizikai tárgy, hanem mulandóságában, megragadhatatlan átmenetiségében. A térbeli tárgy — történetesen egy vallási szimbólum, az óriási Buddha-szobrok — időbeli pusztulása és a pusztulást követő térbeli nemléte az *Emlék a bamijáni Buddháról* című nagyméretű kárpit témája. A szobrokat szétlőtték, eltűntek, helyükön semmi nincs. De a térben nem keletkezett úr, a teret kitöltik saját anyagai. Ez a tér azonban szellemi értelemben — és ebben ragadható meg Vásárhelyi Kata transzcendentalizmusa — mégiscsak üres. Ám

ha üressé vált is, az üresség jelentéssel teli: mert a múlt nem pusztítható el, a jelen romhalmazzá vált anyaga maga a múlt, és ha a romokat is elszállítják, porrá őrlik, akkor amorf helyük őrzi majd a szoborromok múlhatatlan helyét.

Vásárhelyi Kata nemcsak műalkotásaiban formálja meg az idő metaforáit. Az alkotás pusztító tevékenysége is metafora: ahogy szövőszéke előtt ül, az az idő jelképe. A görög mitológia például, hogy időben most csak odáig menjünk vissza, tele van szövessel-fonással. Amikor a végzet fonalát gombolyították, a görög Moirák pontosan olyan anyaggal dolgoztak, mint a modern textilművész. Pénélopé pedig — aki szakmai berkekben nyilván már agyonnyűzött élc — szövőszékével tartóztatta fel az időt. Igaz, utána nem maradt fenn kárpit: neki, hogy az idő ne haladjon, szőttesét le kellett fejtenie. Kései utóda nem él mitologikus időkben, nem kell ilyen praktikákhoz folyamodnia, sőt, csak úgy szegülhet szembe a múltó idővel, ha megalkotja műveit. Itt vannak, megtekinthetők. (Újlipótvárosi Klub Galéria, 2001. november 6–23.)

FERENCZ GYŐZŐ

VERSESKÖNYVEK

Az olvasónak néha az az érzése, hogy a költészet válaszütra jutott. Míg korábban a líra önmegnyilatkozás volt, a huszadik század poétája azt vélte legfontosabb feladatának, hogy a nyelvből kiindulva alkosson. Akár a logika tagadása vagy összezavarása árán, ami a francia Eluard programja volt. A költészet: geometria — ez a vélekedés egyáltalán nem újkeletű. Előttebe kerülésével viszont nyitva marad a kérdés: mi lesz az érzelmek sorsa, hogyan szembe-sül a lírikus teljes önmagával. A gondolkodás, az analízis kikezdte a metaforikusság hitelét, tehát kérdéssé tette a hagyománynak azt a rétegét, amely az alkotás és a befogadás egyik legjellemzőbb láncszeme volt. A változás talán Rimbaud-val kezdődött. Ő fogalmazta meg a költői hallucinációnak azt az állapotát, amely a 20. század lírájában megmaradt, legfeljebb mítoszi értelművé vált. „Hozzászóltam az egyszerű hallucinációkhoz — *Delírium*aiban olvassuk e gondolatait —: egy gyár helyén egész világosan egy mecsetet láttam, angyalok rezesbandáját, hajtókocsikat a mennybolt útjain, szalont egy tó mélyén; szörnyetegeket, rejtelmeket; egy Vaudeville-cím borzalmakat villantott fel előtttem” (Rónay György fordítása). Innen már egyenes út vezet a mítoszokkal átszőtt, a nyelv lehetőségei által többértelművé tett önkifejezésig,

melynek révén a befogadó tudatában is lehetőségek, értelmezések változatai kelnek életre.

Mindez persze nem jelenti azt, hogy megszűnt volna a közvetlenül „megszólító” líra, amely egyértelműségével, lefordítható képvilágával készíti azonosulásra olvasóját. A 20. század izmusainak hatása alig-alig érződik ebben a líratípusban, a legjobbaknál — mondjuk: Radnótinál — a ráció fegyelmezi őket, szorítja abroncsba a verset. S megmaradt az a kifejezésforma is, amely a közvetlenül, áttételes jelentésáryalatok nélkül készíti elgondolkodásra befogadját, akiben a költőéhez hasonló egyértelmű érzelmeket ébreszt. Ebbe a csoportba sorolnám azokat a spirituális igénnyel írt költeményeket, amelyeknek ugyancsak tiszteletre méltóak az előzményei líráinkban, jelentőségüket és erkölcsi súlyukat azonban elhomályosítja az összetettebb, az ellentétek feszültségét is felvillantó ábrázolás. (Ha már e líratípus előzményeiről szólnunk, itt is hivatkozhatunk Rimbaud-ra, a *Szegények a templomban* vitathatatlanul hatott Mécs Lászlóra.)

Mindezeket előre kellett bocsájtanom, hogy igyekezzem megvilágítani például a jezsuita szerzetes, Sajgó Szabolcs helyét mai líráinkban. (A szerző 1990-ben jött haza Magyarországra.) Az első, ami feltűnik: nem azt a hagyományt követi, amelyet a katolikus költőtríász nevével jelölhetünk, s amelyen ma is haladnak náluk jóval kevésbé tehetséges lírikusok, abban a hitben, hogy gondolataikat rövid sorokba tördelve, rímeltetve verseket írnak. Hogy mire gondolok, talán az *ahogy a fákkal* jelezhetem: „csak olyat ami még nem volt / csak akkor amikor már senki / csak addig míg hangod elfogy / csak úgy ahogy eldőlnék a fák”. A vers többszomszédságában olvasható a szó. Bevezető gondolatát idézem: „kimondott szó / a szó szentsége / vallottad / életednek értelméül”. Ha arra vállalkozunk, hogy a formálás rokonságát figyeljük, nyilvánvaló a kihagyásosságra való törekvés. De míg a szó megragad egy önvalomással átszőtt életbölcseesség kimondásánál, az *ahogy a fák* magaslati pontra vezet, amelynek betetőzése az utolsó sor, az elődő fák látványában rejlő többértelműség: a kép ugyanis önmagában is értelmezhető, de tudatunkban felmerül az elmúlás sugallata is, s ez valamilyen mélyen megemeli, sejtelmessé teszi a költeményt, a halálig való hűség érzéskörével telítve mondanivalóját.

Nagyon óvatosan merném csak megpendíteni, milyen hatások érződnek Sajgó Szabolcs lírájában, hiszen ezek olykor távoli emlékképek, egy-egy olvasmányából tudata mélyére került képek, máskor persze nyilvánvaló szentírási

megihletettsége, ami a papköltőknél magától értetődő, bár korántsem mindegy, egyénítik-e az Írás erkölcsi tartalmait (Sajgó Szabolcs igen!), vagy újra felmondják. Mégsem szabadulhatnak attól a sejtelmemtől, hogy némelyik versében mintha József Attila képei rejtőznének, hangsúlyoznám: a klasszikussá érett, nagy József Attiláié. A *türelemesen* bevezetésében például: „vetkezz / fárado gondjaiddal / mosakodj meg / az alkonyati fényben / s mikor a csillagok felhőbe takaróznak / feszülj lelked az ígérlet földjén / az ekével”.

Am nemcsak a képek — természetesen Sajgó Szabolcs legsajátabb erkölcsi mondanivalójával harmonizáló képek — emlékeztetnek elődjére, hanem az az igénye is, hogy a mindenséggel mérje magát. Erre utalnak kozmikus sejtelmeket keltő képei, s kutató szenvedélye is, ahogy törekény cserépedényi léte tudatában szomjú szenvedéllyel keresi a megnyugvásnak azokat a jeleit, amelyek valamennyiünk lekében élnek.

Igen szép, egységes kötet, a magyar spirituális líra igazi nyeresége.

Kondor Ilona nem kezdő költő, az *Új napok peregnék* hatodik kötete. Lírájáról a tehetség iránt oly fogékony Fodor András adott találó jellemzést: „...minden verse egyedi darab, de a különféle formajegyektől függetlenül van bennük valami közös: a hang személyessége, a lírai hevület fogantató ereje, feszültsége.” Ha költészetének legjellemzőbb kifejezéseit sorrendbe raknánk előfordulásuk gyakorisága szerint, alighanem a növekedés és emelkedés különféle változatai fordulnának elő leggyakrabban. A belső kiteljesedés kivetülései valóban egyeduralkodóan jellemzők a kötetben, amikor a költő inkább a földön jár, elveszítve szárnyaikat. „Ez a világ álom” — írja, s ez még nem volna újszerű közlés, inkább lírai archetípus. De ahogy az ébredés utáni állapotot, a részekből az egészre való törekvést és annak hiábavalóságát jeleníti meg, az már elismerésre méltó költői teljesítmény. Műveinek egy része egyes szám második személyű, de önmegszólítóként is értelmezhető, hisz költészetének hőse ő maga, s bár Babits idegenkedett e szereptől, Kondor Ilonához nagyon is illik, hiszen ha önmagáról szól is, tapasztalatait sűríti is finoman megmunkált képekbe és halkán elmondott figyelmeztetésekbe, mégsem énközpontú, az énbe beleértődik a te és a mi is, olyan világ sejtelve, amelyet közösen vállalt és megvalósított erkölcsi ideáljainkkal tehetünk otthonossá és bensőséggé. Nem olyan verseire gondolok, mint például a *Fut a szán...*, ennek üzenete bármily szép is, nem igazán költői („A természet csöndje int: / ember éld meg, ami élhető!”). Ezek azonban ritka bot-

lások. Sokkal gyakoribbak a telített, a kimondott szavak elsődleges jelentéseit meghaladó gondolatai. Példaképp a *Nem ismered...* című verset idézem: „Nem ismered a kavics törvényeit. / A csiszolatlan magányt. / Az őrlő fogak ütéseit. / Az örök térhiányt. // Az alakulás borzalmait. / Csak a tiszta fényt látod. / Az utolsó festék nyomait. / A végső álmot.”

Szerencsés voltam: Baán Tibor *Az egység álma* című kötetének címén merengve Beethoven IX. szimfóniájának végső, nagy látomását asszociálta. S íme, az *Örömről* szóló versben a következő sorpárra bukkantam: „Ő mindeneken átható / Égi Szikra Szent Öröm”. Baán Tibor azonban nem ódát írt az örömhöz, mint Schiller, kinek verse megihlette a zeneköltőt, s élete egyik legnagyobb vallomásának kiváltójává vált. Ebben a versben nem ujjongó, hatalmas kórus vonul el előttünk, hanem a némák karát látjuk: „Mi némák vagyunk / Hamuval megjelölt / Érzék-szerveink mögött / Csak pillanatokig halljuk / Zúgni a smaragd-lombokat / Túlontúl lekötnek gondjaink / Föl kell varrni egy gombot / Le kell törölni a port / Szellőztetni mulandóságunk / Dohszagát...”.

De ezek a némák is tudnak kiáltani, amikor hallgatnak, kiáltanak, mondta Cicero. A nyomorúságukat, várakozásukat kiáltják el. „Godot-ra” várnak, mint az egyik versben olvashatjuk. (Baán Tibor egyébként igen művelt költő, verseit korunk műveltségére való utalások szövik át.) „Akrobatikus kínlódásunk / Mutatványa a rettenetben / Túlságosan is érthetetlen / Mit élünk át kitaszítva / Abban a süket csöndben / Áttetsző börtönünkben.” (*Kint és bent*).

Egy nemzedék önvallóása? Avagy a számkivetett sokaságé? Ez is, az is. Jellemző 20. századi zsoltár. Vajha eljönne egy olyan kor, amikor a zsoltáros himnuszokat írhat... (Sajgó Szabolcs: *Még csak péntek este. Korda Könyvkiadó, Kecskemét, 2000*; Kondor Ilona: *Új napok peregnék. Terra Print, Budapest, 2000*; Baán Tibor: *Az egység álma. Orpheusz, Budapest, 2000*)

RÓNAY LÁSZLÓ

KISS BENEDEK: A HAVAZÁS MÖGÖTT

Békeidőkről tudósít a lassan klasszikus ívű pályára újabb állomását jelentő kötetében Kiss Benedek. S ha a polgári otthonosság, a fortyogó kávé, a felnőtt gyermekek, a pohár bor, jó feleség, lakás megvan is itt, e világban, semmiképp se számítsunk cukros idillre. Ha így ír is a költő: „Engem a vadság / szelídebb vizeken visz” (*Szerelmed csendes hatalma*), ne higgyük, hogy verseiből kiveszett volna a tűz, az indulat: „ret-

tegem decembert — mégis / borok tüzét mondom" (*Leccsupált szőlőskert*). Legfeljebb ha a hetyke, legényes kiáltás siratóvá, kesergővé tompult mára. Merthogy ez az idősödő ember, aki a versekből ránk köszön, maga is habzsolná az életet, élné a világát, ám ugyanakkor elege van az alantas világból, az érthetetlenül habzsoló életből, s a földi boltokból is kiábrándult végleg: „Agyó az Égi Boltban, barátaim" (*Tél, Kánaán, este*). Békeidők járnak ugyan, ám ez a béke nem a lélek nyugalma, teli van elhallgatással, elfojtott szóval. Ezt a jóléti középszert, ezt a galambszürkét Kiss Benedek joggal tűselli: „Zabálnak és szaporodnak a galambok / — mind-mind a békét prolongálja" (*Ki ment meg a galamboktól?*).

Lírája veszteség-lajstromozás, litánia megromlott barátságokról, megtört bizakodásról, elvesztett szülőkről, megrogyant egészségről („a mellkas mélyén fekete tücsök cirpel"), végnélküli, bűnbánó Istennel-perlekedésről, enyészett fiatalságról. A barbár jelen steril hórétége alatt ott van valahol a letaposott, elhalt gyerekkor, tömény érzékeléseivel, telített pillanataival. Hóba burkolódik a féltett „vérlenyomat"-haza is, ahol a költő peremre kerül, nem találja helyét. Felelősségteljes szavakat hallunk, Kiss Benedek mégsem prókátorkodik felelősségbiztosításról és nem prédikátorkodik feletletésről, leszámolásról. Nem a mások, hanem saját felelősségét kutatja, magára mutogat, a *Kenyer és kés*ben a kétélű szertet romboló munkájáért is vétkesnek tudja magát: „miért adtad nekem édes magadat?" — kérdezi fájdalmasan a feleségétől, s konstatálja: „ki szeret, kezében kenyér és kés van".

Hiba lenne pusztá múltba révedésnek vélnünk ezt az alap-magatartást. A versekben állandó dinamika, indulat-hullámmászás remeg, s ugyanaz az öregúr, aki emitt halni vágyik, mégpedig „ha lehet, ágyban... párnák közt" (*Kérés Istenhez*), máshol a soha-meg-nem-elégedés élet-himnuszát dúdolja dacosan: „ihattam újbort, ihattam óbort / ritka pillanat volt, mikor jó volt / mégsem eleget, csak mindig többet" (*Visszatérve a semmiből*), s égeti még őt „kívül-belül a felhórszó láz" (*Gyümölcseltevés télire*). Kenyer és bor: Kosztolányi *Boldog-szomorú* dalának világában vagyunk, avagy éppen az Ady-féle *Elillant évek szőlőhegyén* barangolunk, télire eltett, koncentrált, érlelődő örömök és lázongva-beletörődvé viselt kis enyészetek között.

A borús alaphang ellenére Kiss Benedeknél gyakorta egy-egy bensőséges kép vagy hasonlat tisztázására érkezünk, s pillanatnyi megnyugvással tekinthetünk szét: itt „ömlik a köd, mint hodályból a juh" (*Ömlik a köd*), amott, feljebb pedig „telipötyörészve az ég / fény-tüskés sündisznókkal" (*Tél, Kánaán, este*).

A kötet talán legszerveesebb, legsodróbb, legmegrázóbb szövegegyüttese az *Apám kertjében* ciklus. A földben nyugvó halott apa, a földből sarjadó, termő gyümölcsfaiban tovább-élő eleven személy hiánya „a varasult fényben... földsapog". Az apa-figura őrzi az élet torokszorító, borzalmas tovább-tenyésztésének titkát, azt, hogy „egymásból élünk / s egymás ellen, mint barbár hordák". A túlvilági méretűvé terebélyesedő szülő úgy létezik, hogy nem létezik — nem-létezve pedig létezőbb bárki elevennél, ezért is lesz belőle „az Úr szemén akkora hállyog, / amelyetől nem látta ő sem a Földet".

„Apám, mint magzatot, én szüllek téged" — vall a versből-szóló, aki nem táplál illúziókat, tudja, hogy maga is versének foglya, papírbörtön lakója. Már a kötetnyitó szövegben megfogalmazza: „nem repülhetsz ki a magad rakta falból" (*Verset írva*). Kiss Benedek nem csupán panaszkodik a versben, de a vers ellen is panaszt emel. Gyötrelmes bármit kimondani, hát még mindent, a Mindent megszólaltatni: „sebes és gyenge a szám a szóra". E látszólag spontán fellángolásokból, darabosan kiszakadó jajokból összeálló könyv valójában jól felépített, fókuszatos útvonal. A kimondott szavak során át, melyek mint megannyi kő, gördülnek le a szívről, jutunk el a költészet egyik legtermékenyebb és legelnémítőbb paradoxonához: a csendhez, a megfoghatatlanhoz, amelyhez nem ér fel a szó, és gyenge bárki szóló. A tény, hogy a kötet záróversének címe: *Hogy hallgatok*, magáért beszél (vagy inkább magáért hallgat?). Isten csendje ez, az Apa némasága, a világ lármája mögött sipító üveghang. És legfőképpen a mi áldozatunk a csend oltárán, mert „mindig van valami / amivel a sors úgy megáld, / hogy nem bírjuk kimondani". (*Littera Nova*, Budapest, 2000)

LACKFI JÁNOS

KIPKE TAMÁS: RONCSHÍD

Feszült, izgalmas, felrázó regény. Az életről szól, arról, hogy közös térfogatában élünk, összekuszálódott emlékeinkben kutatva, a tisztázás lehetőségét keresve. A jelenségek azonban sosem egyértelműek, s a múltunk is összecsomósodott. Koller Balázs, a szerzeteskiskola hajdani növendéke a múlt sötét tetteit feltáró cikksorozat írásába kezd a helyi lapban. A rendszer-váltásnak nevezett zavaros, ellentmondásos kor kezdő éveiben vagyunk, a régi elvtársak még itt vannak, pozíciót szereztek maguknak, s azt mérlegelik, kit lehet áldozatul dobni, kit érdemes lelepleztetni a régiek közül, anélkül, hogy nekik bajuk esne. Keresve sem találhatnak jobb

alanyt Sipeki Ferdinándnál, a valahai kispapnál, akiből a kisváros egyik félelmetes hatalmassága lett. Mert az a hatalom, amely jellemtelenségen alapul, mindig szörnyűséges következményekkel jár, a jellem egyensúlyát elveszített ember mind kétségbeesettebb tettekre kényszerül, hogy legalább önigazolását kicsikarja a sorstól. Sipeki nem hallja meg a bölcs öreg szerzetesek, első lelki vezetői intelmeit, hiányzik belőle az alázat, annál erősebb az érvényesülés vágya. Mindegy, milyen áron, besúgással, feljelentéssel, a lényeg, hogy győzelmesen érezhesse, tartanak tőle, mert árthat nekik, letaposhatja őket. Legyen hát Sipeki a leleplező cikksorozat „hőse”, a hetvenen felüli ember már úgys érdekelen. És Balázs nekiindul, hogy az emlékezők suttogva, félve elmormolt szavaiból felderítse az igazságot, amelynek egyik töredékét ő is ismeri, hiszen Sipeki igazgatójuk volt, s kezek, jól működő besúgó-rendszert alakított ki, hasonlatosat a „nagyban” működőhöz.

A nyomozás folyamatába minduntalan belejátszanak az emlékek. Egy-egy szerzetes arca, bölcs kedvessége, közös iskolai csínyek, osztálytársak, akik a regény jelenében is találkozhatnak söröskrigljeiket ürítgetve, szerelmek. Hajdani mondatok úsznak a levegőben, az értelmezés bizonytalan mezőiben, életek, sorsok rétegződnek egymásra, s ehhez igazodik a regény előadásmódja is, az egyetlen hatalmas lélegzetvétellel végigmondott fejeztek, a váltogatott idősíkok; mintha kirakós játékkal bibelődnénk, s küzdelmesen helyezzük egymás mellé az összeillő darabokat. Bravúros megoldás, nincsenek üresjáratok, s az olvasó ugyanúgy elbizonytalanodik, mint Koller Balázs, s zavartan kérdezi az oknyomozó újságíróval egyetemben: hol az igazság? Mert az igazság ugyan a tettekből részlegesen kiolvasható, de ki ismerheti meg a mögöttes szándékokat, gondolatokat? Ki sejtethi akár, milyen motivációk nyomán születik egy elhatározás? Talán e megválaszolhatatlan kérdések is ösztönzik Balázst, hogy fölmondjon, s valami mással próbálkozzék, abba az irányba tapogatódva, amelyet Teofán atya egyik-másik közlése villant föl. Mélyen átérzi és meg is szenved az élet bizonytalanságát, hogy mi emberek sosem érezhetjük teljes biztonsággal magunkat, bekerítjük egymást, s csak amikor kapáldozni kezdünk, akkor sejtjük meg, hogy merőben másféle kötelékeknek kellene rabul esnünk. Az emberi igazságok ugyanis törékenyek, és gyakran még védelmezőjük, a jog és mintha inogna. Miközben Balázs és hajdani szerelme a roncsidat szemlélik, az asszony ezt mondja: „...az a híd, amelyen te át akarsz vinni az igazságot a túlsó partra, az olyan, mint ez itt, fölöt-

tünk, érted? Az egy roncsid, csak odaveszetsz te magad is...” Gyakran roncsidakon egyensúlyozunk, s nem is gondolunk arra, hogy nem saját igazságainkkal kellene a túlsó partra igyekeznünk, hanem azokat az igazságokat kellene fürkészni, amelyek a túlsó parttól üzennek.

Kipke Tamás mélyen és elkötelezetten keresztény regényt írt, annak önvizsgáló, gyengeségeinkkel őszintén számot vető példáit követve, hozzájuk nem méltatlanul, műve azonban a mai magyar regény tartományának is nyeresége. Érdemes volna gyakrabban szembesülnie a műfajjal. (Új Ember, Budapest, 2000)

RÓRAY LÁSZLÓ

SZABÓ GÁBOR: HIÁNY ÉS JELENLÉT Borges-értelmezések

A szépségről a költészetben című jegyzeteinek (1975–96) 12. cikkelyében Friedrich Schlegel a művészetet mint „törvényhozást”, mint valaminek (az ízlésnek) a „helyesbítését” (kritikáját) említi, amelyet az „elképzelhetőség” elméletének valószínűsíthetősége tesz lehetővé. Az állításnak és az állítás azonnali visszavonásának, a határozottságnak és a bizonytalanságnak ez a gyöngyszeme azért kívánczik ide, mert bár Schlegel szavai a szépség tudományára, a tiszta esztétikára vonatkoznak, Borges pedig elsősorban mégis művelője és csak másodsorban magyarázója volt a szép irodalomnak, mégis, egyre terebélyesedő sikerének gyökerei is talán éppen a schlegeli ambi- (sőt, pluri-)valenciából erednek. A szépség és tudás, a biztos törvény és a bizonytalan elmélet, az állítva visszavonás (vagy visszavonva állítás) kettősségéből, többértékűségéből.

Művészete abból a legmagasabbrendű *játek-ból* fakad, amellyel az író *jelenlét* tesztet a létünk értelmezéséhez, értelmesség teteléhez nélkülözhetetlenül szükséges tudást, amit mi, olvasók, általában *hiányként* élünk meg, majd a Törvénynek engedelmessé tiszta beszédével mindjárt be is bizonyítja, hogy e meglevőként érzékeltetett valami voltaképpen nincsen is, úgy legalábbis, ahogyan vágyunk rá: egyértelmű bizonyosságként. Csak rá vonatkozó nyelvünk, képzeletünk és emlékezetünk van igazán.

Szabó Gábor értelmezői tehetősége abban is megmutatkozik, hogy Borges-könyve középontjába éppen ezt a kettősséget, a *hiány és jelenlét* kettősségét, illetve a kettő folytonos egymásba játsztatását állítja. Az értekezés átfogó, általános tematikájú bevezető része („Pótlék-poétika: az utániség”) és további hét (a

problematika egy-egy „csomópontját” részletező) fejezete a Borgest érintő szinte valamennyi fontos kérdést felteszi, és igyekszik meg is válaszolni. Könyve bátor vállalkozás, mert hazai irodalomtörténész eddig még nem merészkedt odáig, hogy a Borgeshoz kapcsolódó kérdéseket kötetnyi terjedelemben összefogja.

Mintha a feladat arra a kritikus nemzedékre várt volna, amelyik szinte az anyatejével szívta magába a korszerű műértelmezés sajátos szempontrendszerét és nyelvezetét. S e nemzedékben is egy szegedi fiatalembernek kellett akadnia, aki, nem lévén hispanista, mintegy a szűkebb szakmán „kívülről” vállalkozott a hályogkovács szerepére. Ami nem azt jelenti, hogy Szabó újra feltalálta a spanyolviaszt (bár a *Las Meninas* tükörlabirintusának taglalásánál (129. lap) kicsit ilyen érzésünk is támadhat). Szövegéből az derül ki ugyanis, hogy előbb ismerhette Foucault, Derrida, Jauss, de Man, R. Barthes stb. írásait, mint a spanyol nyelvű Borges-szakirodalmat, amiben, ha áttételeken is, de valamelyest jártasnak mutatkozik. Mivel a felsorolt mesterek azonban maguk is gyakran nyúltak az argentin író műveire, ha forrásra és ilusztrációra volt szükségük, pedig a spanyol nyelvű szakterületnek nem voltak igazán ismerői, Szabó joggal hihette, hogy fontosabb a maga koncepciójának koherens kialakítása és meggyőző kifejtése, mint akár a szorosan vett Borges-filológia, akár az elkerülhetetlen spanyol nyelvű hivatkozások pontossága.

A tudományosság igénye és a kötet érdemi (elméleti) részeinek fölünyes anyagkezelése, nagy formátumú tehetségről áruklódó igényessége persze megkövetelné, hogy e tekintetben se érhesse szó Szabó „házának elejét”, ám a könyvben maradtak ilyen jellegű hiányosságok, jóllehet, ezek csak az éléskamra polcát érintik, egy jó spanyolos szaklektor közreműködésével könnyen kiküszöbölhetők lettek volna. A Don Quijote „eredeti” szerzőjét említve például (57. lap) nyilván Cide Hamete Benengelit akart írni, s csak véletlenül maradt Cid a szövegben. Ugyanígy, az *Arte poético* című Borges verset idézve az „el arte deber ser ese espejo” sorban eredetileg bizonyosan a nyelvtanilag helyes „debe ser” szerepelt (21. lap).

A *Hiány és jelenlét* legfőbb értékének (a borges-i kettősségek állandó és együttes láttatása mellett) azt tartom, hogy Szabó abba az összefüggésrendszerbe helyezi Borges műveit, amelyben a szövegek valóban azokként jelennek meg, amik. Igyekszik megtalálni a szövegek igazi jelentését, igyekszik ezt a jelentést, a

szövegek világán belül maradvá, magukból a szövegekből kifejtetni, s választott, irányt és utat mutató elődei is csak annyiban érdeklik, amennyiben a művek saját (és sajátos) világát segítenek megmutatni. Úgy, hogy az értekező világát is sejtjük mögötte.

Meggyőzően választja például Umberto Eco *Történelem és interpretáció* című könyvének viláértelmezési modelljeit kiindulási pontjául, mondván, hogy „napjaink szövegmgközelítési és alkotói stratégiái (...) gnosztikus-hermetikus gyakorlatokként (...) magyarázhatók”. Ami a racionalizmus tagadását, a szöveg nyitott univerzumként való felfogását, a nyelvi egyértelműség lehetőségének tagadását és a „világba vetett” egyén elszakadását jelenti a transzcendenciától.

Kiemelést érdemel, hogy milyen nagy jelentőséget tulajdonít a dolgozat Borges másik radikális (s már a „Nietzsche utáni” korszakot jelző) gondolatának: az „én semmisségének”, s a hozzá kapcsolódó „határtalanításnak”. „Az énnek a másikon keresztül történő megteremtése (...) analógnak tekinthető a borges-i szövegfelfogással. (...) A zárt én és a zárt szöveg határainak felnyitása a rajtuk kívüli világok folyamatos jelenlétére utalva a velük való kommunikáció lehetőségét rejt magában, mely párbeszéd befejezhetetlen, (hiszen) minden egyes újonnan feltáruló horizont ismét újabb mögöttes perspektívákat tesz láthatóvá és von be a dialógusba.” (24. lap)

Megjegyzendő, hogy ha a Borges-mű gondolati vonatkozásainak jelentős részét szoros összefüggésbe lehet hozni a filozófiai fenomenológia és hermeneutika határ-problematikájával, amely egyszersmind a metafizikai igényű fantasztikus irodalomnak is központi eleme, akkor ez a kapcsolat Szabótól is nagyobb figyelmet érdemelhetett volna. Mindkettő benne van a szerző látóterében, de talán nem eléggé hangsúlyosan.

Az értekezés további „csomópontjai”: A Szerző (át)helye(zése), a Szöveg mint a fikciók „szimulációja”, az ironia mint „köztes lét”, a szubjektum, a tükör mint labirintus, könyv és álom, valamint a vég mint az értelmezés kezdete szintén megérdemlik figyelmünket, még ha e fejezetcímekben jelzett problémák, így vagy úgy, szinte mind ismerősek is már a fentebb említett szerzők munkáiból. De hogy hogyan jelennek meg Borges műveiben ezt egyelőre leginkább Szabó Gábor ígéretes tanulmányából tudhatjuk. (*Messzelátó Kiadó, Szeged, 2000*)

CSUDAY CSABA

SOMMAIRE

Siècles chrétiens — 18e siècle

JÁNOS KALMÁR:	Charles III et la Hongrie
DÁNIEL BÁRTH:	Restauration et Réforme
ÉVA KNAPP-	
GÁBOR TÜSKÉS:	Hongrie — pays de la sainte Vierge
MÁRTA ZSUZSANNA	
PINTÉR — IMRE VARGA:	Le passé de la nation dans le miroir de ses drames
LÁSZLÓ FERENCZI:	István Sándor

INHALT

Christliche Jahrhunderte — 18. Jahrhundert

JÁNOS KALMÁR:	Karl III und Ungarn
DÁNIEL BÁRTH:	Restauration und Reform
ÉVA KNAPP-	
GÁBOR TÜSKÉS:	Ungarn — das Land der heiligen Jungfrau
MÁRTA ZSUZSANNA	
PINTÉR — IMRE VARGA:	Unsere nationale Vergangenheit im Spiegel der Dramen
LÁSZLÓ FERENCZI:	István Sándor

CONTENTS

Christian centuries — 18th century

JÁNOS KALMÁR:	Karl III. and Hungary
DÁNIEL BÁRTH:	Restoration and Reform
ÉVA KNAPP-	
GÁBOR TÜSKÉS:	Hungary — the Realm of Mary
MÁRTA ZSUZSANNA	
PINTÉR — IMRE VARGA:	The past of the nation in the mirror of dramas
LÁSZLÓ FERENCZI:	István Sándor

Főszerkesztő és felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ

Szerkesztőség: BENDE JÓZSEF, KÁLMÁN ZOLTÁNNÉ, SZÖRÉNYI LÁSZLÓ

Szerkesztőbizottság: HORKAY HÖRCHER FERENC, KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN, KISS SZEMÁN RÓBERT, NAGY ENDRE, POMOGÁTS BÉLA, RÓRAY LÁSZLÓ, SZÜTS ZOLTÁN

Indexszám: 25 921 HU ISSN 0042-6024; Nyomás: Veszprémi Nyomda Rt.; Felelős vezető: Erdős András vezérigazgató

Lapunk megjelenését

a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma

Nemzeti Kulturális Alapprogramja támogatja

Szerkesztőség és Kiadóhivatal: Budapest, V., Kossuth Lajos u. 1. III. lh. II. em. Telefon: 317-7246; telefax: 317-7682. Postacím: 1364 Budapest, Pf. 48. Internet cím: <http://communio.hcbc.hu/vigilia> /E-mail cím: vigilia@hcbc.hu. Előfizetés, egyházi és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala. Terjeszti a Magyar Posta Rt., a HÍRKER Rt., a Magyar Lapterjesztő Rt. és alternatív terjesztők. A Vigilia csekkszámla száma: OTP. VII. ker. 11707024—20373432. Előfizetési díj: 1 évre 1800,— Ft, fél évre 900,— Ft, negyed évre 450,— Ft egy szám ára 185,— Ft. Előfizethető külföldön a KKV-nál (H-1389 Budapest, POB 149.). Ára: 45,— USD vagy ennek megfelelő más pénznem/év. SZERKESZTŐSÉGI FOGADOÓRA: KEDD, CSÜTÖRTÖK 10—14 ÓRA. KÉZIRATOKAT NEM ORZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.

Ára: 185 Ft

VIGILIA

SZEMLE

■	Vásárhelyi Kata textilművész
	Derengés című kiállítása
SAJGÓ SZABOLCS	Még csak péntek este
KONDOR ILONA	Új napok peregnek
BAÁN TIBOR	Az egység álma
KISS BENEDEK	A havazás mögött
KIPKE TAMÁS	Roncsbíd
SZABÓ GÁBOR	Hiány és jelenlét. Borges-értelmezések

A SZEMLÉKET ÍRTÁK Csuday Csaba, Ferencz Győző,
Lackfi János és Rónay László

KÖVETKEZŐ SZÁMAINKBÓL

- Anyanyelvünk Európa (II.)
- Katolikus szentségek – a bűnbánat
- A kereszt teológiája
- A magyarországi romák
- Rónay László, Sipos Lajos és Tüskés Tibor tanulmánya
- Maurice Blanchot, Leszek Kolakowski, Tandori Dezső és Vasadi Péter írása

ISSN 004260242-4

9 770042 602425